

П.Ю. Саух

Ф І Л О С О Ф І Я

Навчальний посібник

Житомир - 2003

УДК
ББК
С

Рецензенти:

Андрущенко В.П., доктор філософських наук, професор;
Ярощовець В.І., доктор філософських наук, професор;
Крालюк П.М., доктор філософських наук, професор.

Саух П.Ю.

С Філософія: навчальний посібник. – Житомир: Видавництво Житомирського державного педагогічного університету. – 2003. – 254 с.

Навчальний посібник розроблений за навчальною програмою, яка має три рівні : «Вступ до філософії», «Філософія», «Соціальна філософія». Розрахований передусім на студентів, які мають обмежені можливості в широких лекційних курсах і змушені самостійно працювати над вивченням філософії.

До навчального курсу філософії в опорних конспектах, чітко визначених інформаційних блоках і висновках по кожній темі додаються контрольні запитання, індивідуальні завдання, тести та ігрові матеріали, які можуть бути використані як для організації навчального процесу, так і для самоконтролю студентів.

ББК
УДК

© Саух П. Ю., 2003

ВСТУП

Філософія - це безліч тем, пізнавальних схем і моделей, які характеризуються фундаментальністю або докорінністю. При цьому кожний витвір філософської думки претендує на статус культурного явища й тому заслуговує на збереження його неповторності.

На відміну від інших наук, де безперервно відбувається процес ущільнення знання, згортання теорії в закони, складних доведень у формалізовані схеми, процес відкидання старих істин новими, у філософії процес «внутрішнього зростання» йде дещо по-іншому. Поява нової філософської ідеї не перекреслює значення всіх попередніх, так само як і не забезпечує цій ідеї безперечну загальнозначущість. Тому філософія дещо подібна до мистецтва, і це додає особливих труднощів при розробці будь-якого навчального курсу з філософії. Будь-яка спроба ознайомити студентів з усією філософською проблематикою веде до побудови й поширення формальних схем, що суперечить природі і сутності філософії. Але у багатьох випадках такий підхід до вивчення філософії є виправданим і ефективним. Особливо, коли йдеться про дистанційну форму навчання, яка зумовлює значне посилення самостійної роботи студентів.

Навчальний курс філософії в опорних конспектах лекцій, що пропонується, розрахований передусім на студентів, які мають обмежені можливості в широких лекційних курсах і змушені самостійно працювати над вивченням філософії. У цій ситуації, як свідчить досвід, конче необхідний навчальний курс, який виступив би певним путівником в широкому проблемному полі філософії. Саме він має можливість передати інформацію у значно більшому об'ємі, розширити предметну основу викладання, продемонструвати структурно-логічні зв'язки вражаючого видовища філософської думки.

Але незважаючи на те, що зміст і форма цього курсу надасть вам можливість долучитися до головних філософських проблем, усе ж загалом це не більше ніж «скелет» філософії, не більше ніж попереднє ознайомлення з такою неосяжною галуззю людської культури, якою є філософія. Й автор плекає надію, що подані опорні конспекти лекцій збудять у вас інтерес і прагнення до справді серйозного ознайомлення з нею. У цьому вам допоможуть не тільки запропоновані питання для самоконтролю, але й завдання та тести

проміжного контролю знань з кожної теми, зорієнтовані на вивчення філософського категоріально-понятійного апарату та глибоке знання першоджерел і допоміжної літератури.

Не дивлячись на певну обмеженість можливостей опорних конспектів у розрізі вивчення філософії, вони мають, як свідчить багаторічний досвід, значні переваги у порівнянні із будь-яким іншим навчальним посібником. По-перше, стислістю та компактністю викладу знань з кожної філософської проблеми та системою поетапного формування знань. По-друге, спрямованістю на вибір головного, зручністю сприйняття і відтворення, систематизацією вивченого. По-третє, гарантією ефективності і сталості запам'ятовування інформації, що складає приблизно 50% (на відміну від почутого або прочитаного, що забезпечує "осідання" лише 15% інформації).

Як працювати з навчальним посібником?

1. Постарайтесь досягнути логіку теми, зміст основних її модулів (блоків).

2. Відтворіть кожну тему і складові її блоки самостійно на папері. Це один із самих ефективних засобів організації запам'ятовування.

3. Не зупиняйтесь на тому, що Вам вдалося відтворити опорні конспекти, їх потрібно прокоментувати "своїми" словами.

4. Дайте стислу відповідь на конкретні питання. Прочитавши рекомендовану літературу, розв'яжіть запропоновані кросворди, криптограми та інші завдання.

5. Перевірте себе на основі тестів і Ви переконаєтесь, наскільки та у якому обсязі засвоєна тема.

Per aspera ad astra.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
ЗМІСТ	5
ЧАСТИНА I. ВСТУП ДО ФІЛОСОФІЇ	6
Розділ 1. Філософія і світогляд	7
Тема 1. Витоки філософії	7
Тема 2. Природа філософського знання	18
Розділ 2. Історико-філософський вступ	30
Тема 3. Філософія Стародавнього Сходу і досократівська філософія Стародавньої Греції	30
Тема 4. Класика і еліністичний період античної філософії	40
Тема 5. Середньовічна філософія	51
Тема 6. Філософія епохи Відродження	63
Тема 7. Філософія Нового часу	70
Тема 8. Німецька класична філософія	83
Тема 9. Філософія марксизму	93
Тема 10. Сучасна світова філософія	103
Тема 11. Основні етапи розвитку вітчизняної філософії	116
ЧАСТИНА II. ФІЛОСОФІЯ	127
Тема 12. Філософія, її предмет і вихідні принципи	128
Тема 13. Буття, життєдіяльність, матерія	143
Тема 14. Проблема свідомості у філософії	159
Тема 15. Теорія пізнання	169
Тема 16. Теорія діалектики	180
Тема 17. Методологія пізнання та практики	187
ЧАСТИНА III. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ	196
Тема 18. Соціальна філософія, її предмет, завдання та роль у суспільстві	197
Тема 19. Людина і природа	207
Тема 20. Людина і суспільство	216
Тема 21. Єдність та різноманітність суспільно-історичного розвитку	231
Тема 22. Особа і культура	240
СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	249

ЧАСТИНА І

**ВСТУП ДО
ФІЛОСОФІЇ**

Розділ I. ФІЛОСОФІЯ І СВИТОГЛЯД

Тема 1. ВИТОКИ ФІЛОСОФІЇ

Філософія виникає в один і той самий час (VI ст. до н.е.) в трьох культурних центрах ойкумени, як називали відомий їм світ стародавні греки. Цими центрами були : Середземномор'я, Китай, Індія.

У цей час у духовному житті різних народів відбуваються одні й ті ж самі за своїм сенсом процеси :

Руйнування міфологічного способу світобачення й світорозуміння, внаслідок чого починається усвідомлення нетривкості, навіть крихкості буття.

Виникають теоретичні знання.

Виникають зародки релігій спасіння.

К. Ясперс називає цей період «стрижневою добою» (кн. «Витоки і мета історії»)

Головний її зміст

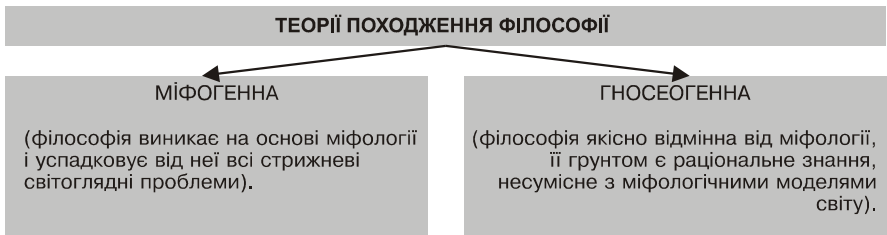
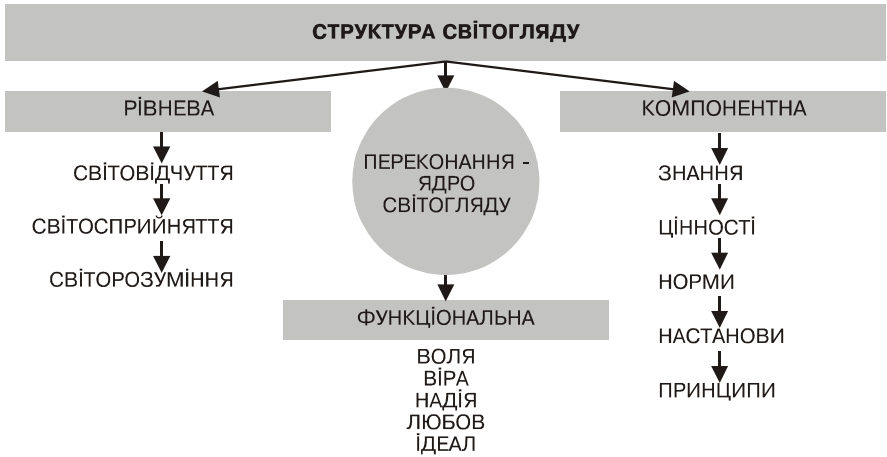
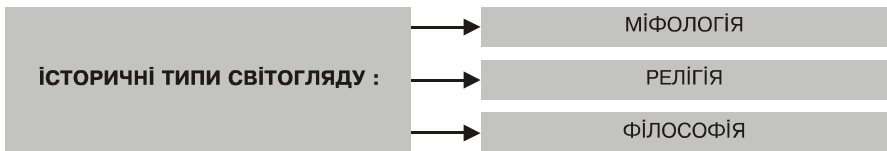
Головні її відкриття

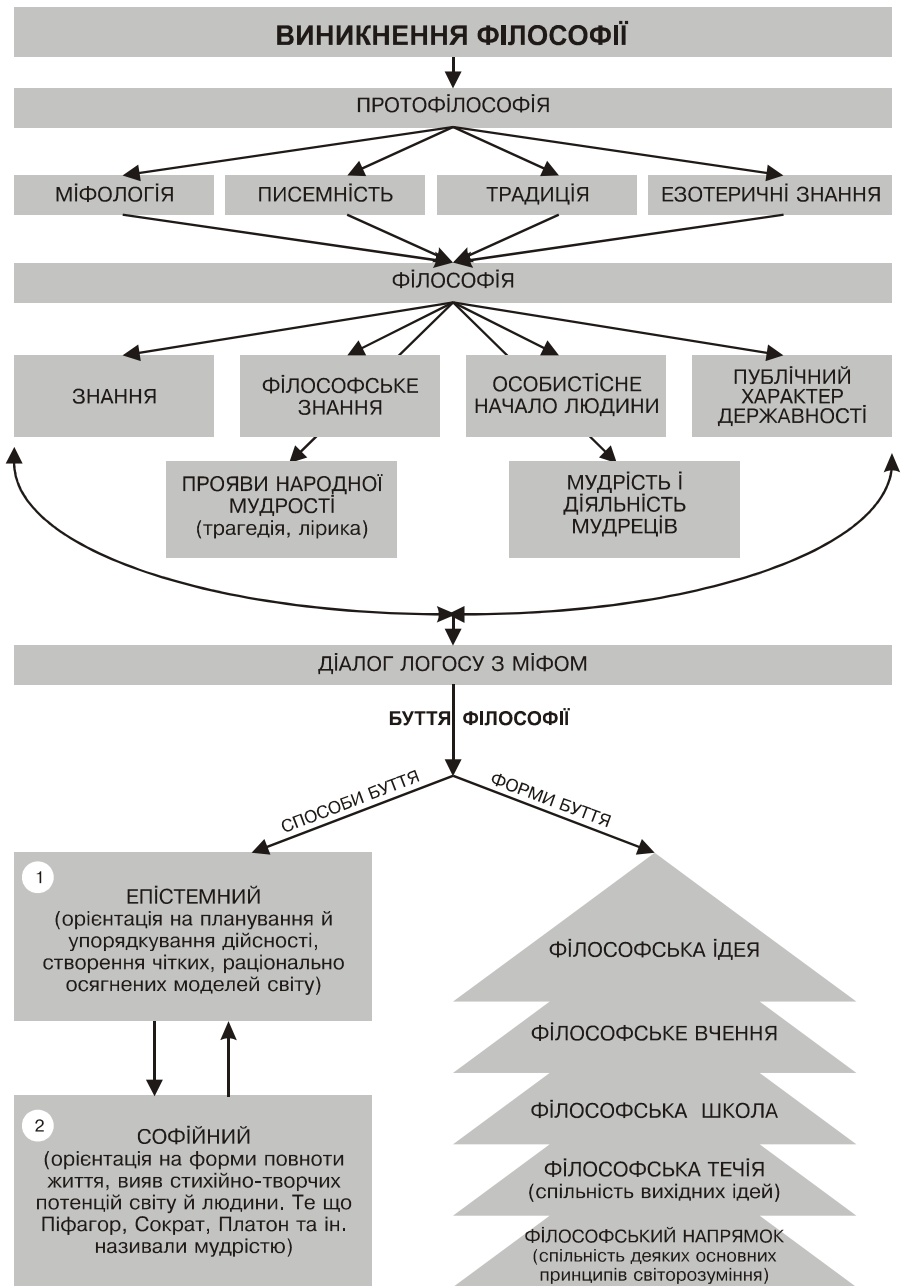
ОДУХОТВОРЕННЯ

РОЗУМ І ОСОБИСТІТЬ

Своїм походженням та специфікою функціонування філософія пов'язана із світоглядом і виступає його теоретичною формою.

РЕЗЮМЕ

1. Термін "філософія" грецького походження. Він походить від двох слів: і е — "люблю" та о іа — "мудрість". Буквально перекладається як "любов до мудрості". Серед українських та російських дослідників XVII — середини XIX сторіч філософію часто позначали словом "любомудріє". Зокрема, широко вживав це слово в такому його розумінні Г. С. Сковорода.

2. Виникає філософія в один і той же час — VI сторіччя до н. е. — в трьох культурних центрах: Середземномор'ї, Китаї, Індії. На той час це були досить віддалені райони, що не мали між собою регулярного сполучення. Не дивлячись на це, тут одночасно відбуваються одні й ті ж процеси:

а) руйнування міфологічного способу світобачення і світорозуміння. Внаслідок цього починається усвідомлення нетривкості, навіть крихкості буття, але натомість формуються і входять до духовного складу культури ідеї, які роблять існування людини у світі можливим;

б) виникають теоретичні знання і зародки релігій спасіння. Смісловим підґрунтям культурного розвитку цієї епохи стає одухотворення, а головними відкриттями — розум і особистість. Ось чому цей період з повним правом можна назвати "стрижневою добою" філософії.

3. Своїм походженням та специфікою функціонування філософія пов'язана із *світоглядом* і виступає його теоретичною формою. Світогляд — це синтетична форма вияву духовного життя людини, своєрідний спосіб відтворення відношення "людина-світ". Але світогляд — це не тільки "огляд світу", а щось набагато більше й істотніше. Він є не тільки деяким образом світу, але й певною проекцією на світ людських переживань, прагнень, очікувань. Разом з тим це певне зусилля, певна мобілізація внутрішніх ресурсів людини, спонукання й спрямування її залученості до світу. Світогляд є, таким чином, здійснюваний у процесі духовно-практичного освоєння світу перетин і певна монолітність образу світу, самообразу людини, її самопроекції на світ і самовизначення у світі. Сталості й міцності позиції людини у світі надає пов'язаність її з іншими людьми, включеність її до соціального світу. Тому світогляд є суспільною формою самосвідомості людини.

4. Світогляд має різні структурні виміри: компонентний, рівневий та функціональний. Компонентну структуру світогляду утворюють різні притаманні людині форми осягнення світу. Це **почуття, знання, цінності, оцінки** та різного роду **приписи, настанови і переконання**. Всі ці компоненти у своєму поєднанні здійснюють акт самоусвідомлення залученості людини до світу. За рівнями своєї організації світогляд може бути поділений на **світовідчуття** (світ і ставлення до нього відтворюється тут у чуттєво-емоційній формі: оптимістичній, песимістичній, нейтральній), **світосприйняття** (знання й просторово-часові уявлення про світ, які, синтезуючись, дають у результаті цілісний образ світу); **світорозуміння** (образ світу набуває рис картини світу, яка відрізняється від образу світу тим, що містить пояснення; може бути міфологічною, релігійною, буденною, художньою, філософською, науковою). Світовідчуття, світосприйняття й світорозуміння, поєднуючись, визначають загальну функціональну ознаку світогляду – **світоперетворення**. Функціональну структуру складають: **віра** (включає в духовний світ і практичне життя те, що не входить безпосередньо до складу життєвого досвіду конкретного індивіда); **надія** (мрія, у здійсненні якої людина повірила); **любов** (синтетична форма ставлення до світу, в якій поєднані й діяння, й споглядальне ставлення до людини й усього сушого).

5. В історичній послідовності світогляд розвивається через **міфологію, релігію, філософію** (історичні типи світогляду співіснують і взаємодіють між собою). **Міфологічний світогляд** (первісно-родове і ранньокласове суспільство) будується на відчутті цілісності світу, необхідної пов'язаності всього з усім. **Релігійний світогляд** (подвоєння і протиставлення видимого і невидимого світу) ґрунтується на ідеї посередництва між людиною і Богом. **Філософський світогляд** спрямований на об'єктивно істинні знання (Логос). Філософія виникає тоді, коли світ постає перед людиною як такий, що потребує свого пояснення із нього самого, як продукт дії іманентних (внутрішньо-притаманних йому) сил.

6. Як виникає філософія? Серед існуючих точок зору дві є найбільш послідовними й аргументованими — **міфогенна** та **гносеогенна**. **Міфогенна теорія** виходить з того, що філософія сягає своїм корінням найдавніших шарів людської свідомості, успадкувавши від міфології всі стрижневі світоглядні проблеми, лише піддавши їх спеціа-

льній раціональній обробці. *Гносеогенна* — наполягає на якісній відмінності філософії та міфології. Власним ґрунтом філософії оголошується раціональне знання, несумірне й несумісне з міфологічними моделями світу. Кожна з них може сьогодні претендувати на істину й жодна з них не може зовсім виключити іншу. Однозначно можна лише констатувати, що виникненню філософії передував певний "підготовчий" процес, коли філософські ідеї і сам філософський спосіб мислення, маючи вже деякі підстави для себе, все ж не могли ще виявитись достатньою мірою, а існували в межах інших форм духовного. Це духовне утворення перехідного типу дістало назву *протофілософія*. Передумовою виникнення філософії є поява писемності, формування безособового соціально-духовного досвіду — традиції, міфології та знань. Виникненню і швидкому розвитку філософії значно посприяли і сам лад суспільного життя, публічний характер державності, чинники духовно-культурного характеру (трагедія, лірика) та діяльність мудреців.

7. Головним способом буття філософії в культурі з часів її виникнення є діалог *логосу* (об'єктивний закон, чітке, сперте на послідовну думку знання) і *міфа*. На цій основі викристалізуються дві найбільш важливі філософські орієнтації. Перша – це філософія, яка орієнтується на знання наукового типу. Цей спосіб народження і здійснення філософських ідей називається *епістемним* (від грецького *epistēmē* і *tem* — "знання"). Прикладом епістемного буття філософії можуть бути вчення Арістотеля, Аквінського, Гоббса, Канта, Гегеля, представників позитивізму. Орієнтація ж філософії на форми повноти життя, вияв стихійно-творчих потенцій світу й людини отримала назву *софійної*. Прикладом софійного типу є філософія Платона, Сенеки, Августина, Паскаля, Кіркегора, Ніцше, Марселя. Смыслова сполученість цих способів буття філософії надає їй стабільності й динамізму, робить її водночас здатною до упорядкування й до творення нових смислів, до стимулювання суттєвих зрушень у людині й культурі.

8. За ступенем узагальненості й спорідненості філософських знань розрізняються такі рівні їх організації (або форми буття): *філософська ідея* (об'єктивна смыслова спрямованість змісту поєднаних у ній понять додає нашому мисленню те, чого ніби й не було, наприклад: "Ніщо не виникає з нічого"); *філософське вчення* (послідовне розгортання філософської ідеї або низки філософських ідей, здійсню-

ване яким-небудь мислителем. Наприклад, атомістичне вчення Демокріта); **філософська школа** (споріднені філософські вчення — іонійська, піфагорейська, мегарська школи); **філософська течія** (спільність деяких вихідних комплексів ідей і способів їх розгортання у філософському знанні, наприклад: екзистенціалізм, неотомізм, прагматизм). Найзагальнішою формою буття філософії є **філософський напрям** (певна смислова єдність у філософії, яка забезпечується спільністю окремих принципів світорозуміння). Такими напрямками у філософії є матеріалізм та ідеалізм.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Де, коли, чому і як виникає філософія?
2. Що таке світогляд, його історичні форми та структура?
3. Чим можна пояснити багатоманітність форм і способів буття філософії?
4. У чому суть софійного та епістемного способів філософського мислення? Назвіть їх типових представників.
5. Простежте зміну змісту поняття «філософія» протягом історії. Прореферуйте для цього статтю В. Віндельбанда «Прелюдія». (Див.: Мир философии. Книга для чтения. В 2-х ч. Ч. 1. – М., 1991. – С. 67-75).
6. І. Кант сформулював три питання, які мають, за його переконаннями, принципове значення для філософії: Що я в змозі знати? Що я повинен робити? На що я можу сподіватись? Визначте, які три типи відношення людини до світу вони відображають? Охарактеризуйте кожен з цих типів відношення людини до світу. (Див.: Введение в философию. Ч.1.-М.,1989. - С.42-48).
7. Дайте логічне обґрунтування вислову Л. Шестова «Завдання філософії не в тому, щоб заспокоювати людей, а в тому, щоб бентежити їх».

8. Підберіть з графі «Б» визначення, які розкривають зміст понять графі «А».

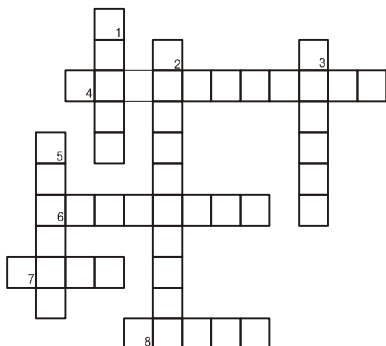
А	Б
1. Світ 2. Релігія 3. Міфологія 4. Світорозуміння	а) пізнавально-інтелектуальна сторона світогляду; б) ототожнення природного та людського життя; в) єдність об'єктивної дійсності (природи і суспільства) і дійсності людських сутнісних сил; г) відображення дійсності в конкретно-чуттєвих образах; д) віра в існування надприродних сил і їх роль у створенні світу і життя людини; е) образно-фантастичне розуміння світу, що ґрунтується на обожненні сил природи; є) об'єктивна дійсність.

9. Розшифрувавши криптограму, прочитаєте вислів М. Бердяєва про філософію.

9	11	8	5	13	5	9	11	12			
2	18		13	5	19	11	1	8	16	2	1
9	11	8	5	13	5	9	11	12			
6	18	4	13	5	2	1	8	16	2	1	

1. Поняття, що означає вчення про сутність людини (1, 2, 3, 4, 5, 6, 5, 8, 5, 10, 11, 12);
2. Слово, що виражає найбільш суттєву рису міфа (1, 2, 3, 4, 5, 6, 5, 15, 5, 4, 9, 2, 11, 13, 3, 16);
3. Країна, в якій виникає філософія (10, 4, 18, 19, 11, 12).

10. Розв'яжіть кросворд: «Світогляд».

По горизонталі :

4. Уява або ідея, опосередкована власним досвідом.
6. Софія.
7. Спосіб існування релігійного світогляду.
8. Рок.

По вертикалі :

1. Уявлення про досконалість світу і людини.
2. Вчення про суще як таке.
3. Складова світогляду.
5. Те, з чого народжується філософія.

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Яке з визначень світогляду є недостатньо повним?

- а) світогляд - це форма самосвідомості особистості та суспільства ;
- б) світогляд - це сума знань про світ ;
- в) світогляд - це здоровий глузд ;
- г) світогляд - це інтегральне духовне утворення, що спонукає до практичної дії.

2. Визначте, які способи філософствування знайшли вираження в цих висловах.

- а) філософія - це епоха, схоплена в думці (Г.Гегель);
- б) філософія - це стислий виклад науки свого часу (О. Конт);
- в) предмет філософії - логічний аналіз мови науки (Л. Вітгенштейн);
- г) головне питання філософії - це питання про те, чи варто людині жити (А. Камю);
- д) філософія є перш за все вчення про смисл людського існування (М. Бердяєв);
- е) у той час, як наукове пізнання йде до окремих предметів, у філософії мова йде про цілісність буття (К. Ясперс);
- е) філософія... є чимось проміжним між теологією і наукою (Б. Рассел);
- е) визначення слова «філософія» може мати тільки характер конвенції чи угоди (К. Поппер).

3. Які з наведених питань є філософськими?

- а) Що таке людина і яке її місце в світі?
- б) Що таке свобода?
- в) У чому сутність гравітації?
- г) Які конкретні шляхи вирішення екологічної кризи?
- г) Що таке спадковість?
- д) У чому сенс людського життя?
- е) Чи розширюється Всесвіт?
- е) Чи відбувається прогрес суспільства?

4. Філософія виникає :

- а) у VI ст. до н.е.;
- б) у IX-VIII ст. до н.е.;
- в) у II ст. до н.е.;

- г) у I ст. н.е.;
- г) у V-VI ст. н.е.

5. Хто із стародавніх філософів уперше використовує поняття «філософія»?

- а) Конфуцій;
- б) Фалес;
- в) Піфагор;
- г) Сократ;
- г) Платон.

6. Що є предметом філософії?

- а) людина та її сутнісні виміри;
- б) суспільство і його історія;
- в) людина $\rightleftharpoons$ світ;
- г) природа у всій її багатоманітності;
- г) найбільш загальні закони розвитку суспільства і мислення.

7. Яке з визначень філософії є найбільш повним?

- а) філософія - це епоха, схоплена в думці (Гегель);
- б) філософія є вчення про шляхи здійснення сенсу людського існування (Бердяєв)
- в) філософія є сповідь її творця (Ніцше);
- г) філософія - універсальний спосіб самоусвідомлення людиною самої себе, свого місця у світі та свого призначення у ньому. Вона є теоретичною формою світогляду, загальною світоглядною методологією;
- г) філософія є системою виховання людини близькою до Бога. (Шелер).

8. Вчення яких філософів можуть бути прикладом епістемного способу буття філософії?

- а) Сократа;
- б) Арістотеля;
- в) Фоми Аквінського;
- г) Платона;
- г) Рассела.

9. Вчення яких філософів можуть бути прикладом софійного способу буття філософії?

- а) Сенеки;
- б) Кіркегора;
- в) Ніцше;
- г) Гегеля;

- г) Сартра.
10. Найзагальнішою формою буття філософії є:
- а) філософська ідея;
  - б) філософська школа;
  - в) філософський напрямок;
  - г) філософська течія.
11. Філософський напрямок - це:
- а) матеріалізм;
  - б) піфагорійська школа;
  - в) екзистенціалізм;
  - г) ідеалізм;
  - г) неопозитивізм.

Тема 2. ПРИРОДА ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ

ФІЛОСОФІЯ - ЛЮБОВ ДО МУДРОСТІ

Мудрість є знання, максимальною мірою позбавлене чуттєвої конкретності, знання “про причини і начала”, “про сутність”, “про суще як таке взагалі” (Арістотель).

Виникають теоретичні знання.

Ці знання виникають на початку I тисячоліття до н.е. в результаті внутрішнього протиріччя езотеричних знань. Вони характеризуються :

СВІТООСЯЖНІСТЮ   **ЗАГАЛЬНОЗНАЧУЩІСТЮ**   **ПОВІДОМЛЮВАНІСТЮ**   **ЗАКРИТІСТЮ**

Чинником, який поєднав усі передумови виникнення філософського знання і “запустив двигун” його власного розвитку, стало особистісне начало людини, самостійно мисляча й відповідальна у своїх думках і вчинках людська особистість.

Причини, що обумовили появу особистості на арені історії культури, поставили її біля витоків філософського знання.

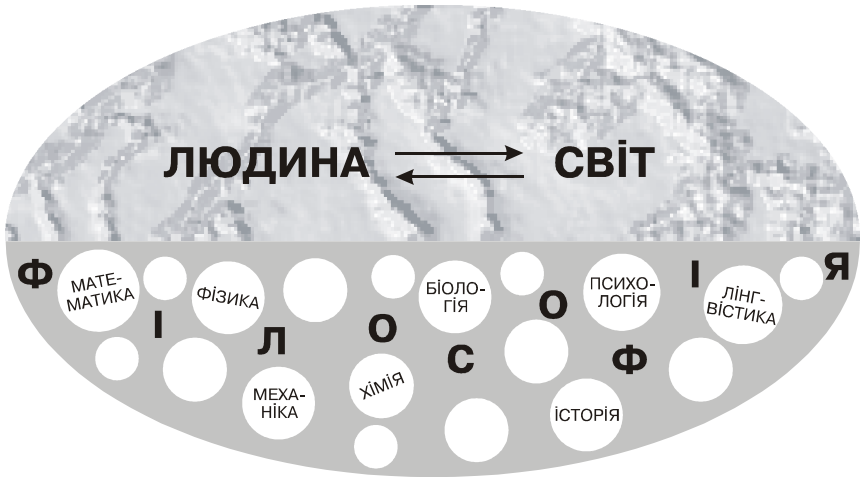
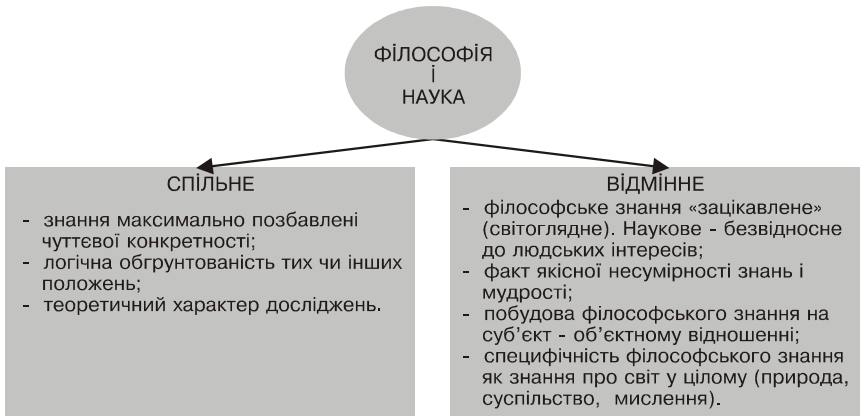
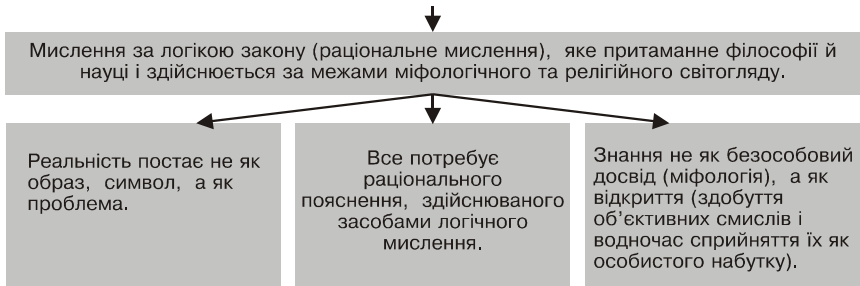
СОЦІАЛЬНО-ПРАКТИЧНІ

- масове використання заліза;
- збільшення населення;
- освоєння нових територій;
- розвиток торгівлі і мореплавства;
- розвиток товарно-грошових відносин;
- публічний характер державності.

ДУХОВНО-КУЛЬТУРНІ

- трагедія і лірика та інші вияви народної мудрості;
- загадка (вимога вияву сили й суверенності людської думки);
- ствердження утаємниченості буття й необхідності для людини опанувати приховані від неї буттєві смисли.

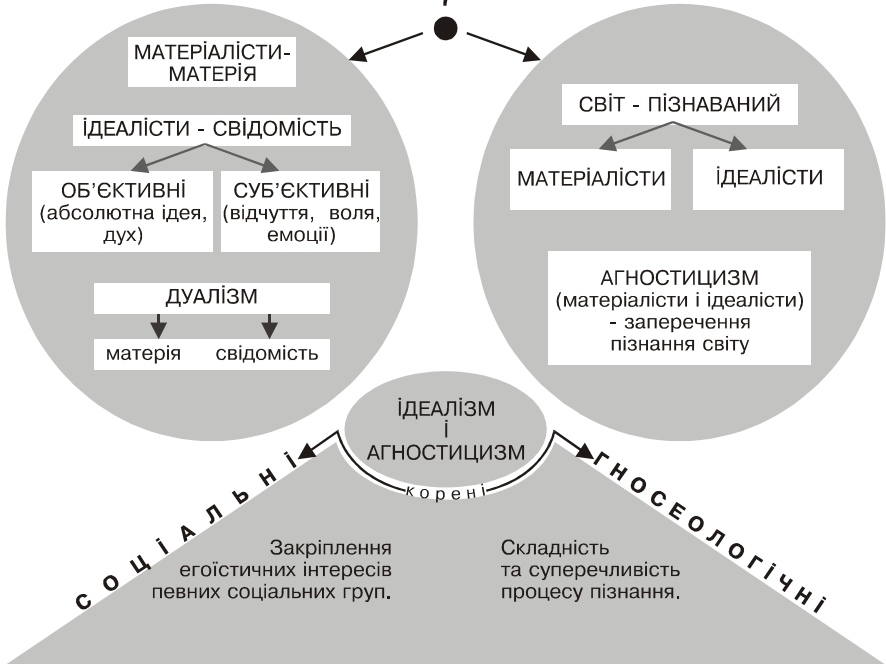
Зміна ставлення людини до світу і до самої себе. Світ постає перед людиною як такий, що потребує свого пояснення із нього самого, як продукт дії внутрішньої притаманних йому сил. Природна необхідність - ідея світового закону («Дао», «Логос»).

ОСНОВНЕ ПИТАННЯ ФІЛОСОФІЇ

ЩО ПЕРВИННЕ ?

ЧИ МОЖНА ПІЗНАТИ СВІТ ?

З початку виникнення філософії щодо розуміння світу і людини у світі сформувались дві позиції :

Мінливість і плинність усього суцього
(ДІАЛЕКТИКА).

Непорушність і сталість усього суцього
(МЕТАФІЗИКА).

методи рефлексії

Розглядає речі у взаємозв'язку і якісному розвитку.

Розглядає речі поза зв'язком і якісним розвитком.

РЕЗЮМЕ

1. **Мудрістю** у всіх народів називають досконале й повне знання (точніше, знання всього) й відповідний до нього досконалий спосіб життя. На першому місці тут стоїть досконале життя, а воно вже засвідчує досконалість знання й надає життю носія мудрості (мудрецю), його думкам і вчинкам безпосереднього авторитету. Знання, які складають мудрість, мають одночасно індивідуальний та універсальний характер. Згодом уявлення про мудрість немовби розщепилося. Прихована в мудрості ідея універсальності й всесильності людського знання постала повною мірою у Піфагора. Саме він зрозумів, що необхідною ознакою знання є його об'єктивність, прилученість до загального ладу буття. На цій основі виникає уявлення про мудрість як знання, що максимальною мірою позбавлене чуттєвої конкретності, як знання "про причини і начала", "про сутність", "про суще як таке взагалі" (Арістотель).

2. Необхідною передумовою цих знань були знання, що виходили за межі міфологічно опанованої реальності, мали сакральний характер й входили до складу релігійного світогляду. Перші астрономічні спостереження, математичні розрахунки тощо розглядались як служіння таємничим силам, що правлять світом. Ці знання усвідомлюються як такі, що не підлягають розголосу, потребують утаємничення й приховування. Знання такого типу пізніше дістали назву **езотеричних**. На цьому рівні можна говорити лише про **протофілософію** — певний духовний комплекс перехідного типу, в якому поєднані рудименти міфологічних уявлень, релігійні вірування, вияви народної мудрості й гідні загального визнання зразки колективної та індивідуальної

художньої творчості (Єгипет, Вавилон, Персія).

3. Внутрішнє протиріччя езотеричних знань (з одного боку, ці знання вимагали широкої їх повідомлюваності, вільного їх поширення й вільного доступу до них, а з другого, — вони не були повною мірою науковими, бо існували не як самостійний витвір людського духу, а як символічний вияв якоїсь вищої реальності) призвело до того, що вони не набули в культурі самостійного розвитку, залишившись "міжструктурним" феноменом. Саме тому вони викликають сьогодні до себе дедалі зростаючий інтерес. Це протиріччя на початку I тисячоліття до н.е. було розв'язане через виникнення знання нового типу, яке поєднувало в собі світоосяжність, загальнозначущість, повідомлюваність і закритість. Це було **філософське знання**. Від емпіричного знання воно відрізнялося своєю спрямованістю на пояснення граничних питань ("Чому є світ?", "Як він є?", "Чи є початок і кінець світу?" тощо). Від езотеричних знань воно відрізнялось своєю принциповою повідомлюваністю, зверненістю потенційно до кожної людини. А від зародків наукового знання (загальновідомих) філософське знання відрізнялось певною закритістю. Воно зорієнтоване на його особисте сприйняття й перетворення на ґрунті індивідуального мислительного зусилля. Тільки через вільне особисте мислення філософське знання стає живим і динамічним, справжнім каталізатором людської культури. Чинником, який поєднав усі передумови виникнення філософського знання і "запустив двигун" його власного розвитку, стало особистісне начало людини, самостійно мислячої й відповідальної у своїх думках і вчинках людської особистості (Конфуцій, Парменід, Фалес, Геракліт, Емпедокл та ін.).

4. Що зумовило появу особистості на арені культури, поставило її біля витоків філософського знання?

а). Соціально-практичні чинники: масове використання заліза, що спричинило швидкий ріст продуктивних сил і збільшення населення; інтенсивне освоєння територій; розвиток торгівлі і мореплавства; розвиток товарно-грошових відносин; переоформлення соціальних структур; утворення нових держав; публічний характер державності. Ці процеси найбільш активно проходили в Китаї, Індії і Середземномор'ї.

б). Духовно-культурні чинники: виникнення трагедії і лірики, а також різних виявів народної мудрості; мудрість (як персоніфіковані знання і досконалість); діяльність мудреців; мудрість як загадка, що

знаменує собою вихід за межі міфологічного світогляду й вияв потреби в новому способі світоосягнення; вимога вияву сили й суверенності людської думки; ствердження утаємниченості буття й необхідності для людини опанувати приховані від неї буттєві смисли.

5. Зміна ставлення людини до світу і самого пізнавального суб'єкта зумовили справжнє філософське мислення. Останнє починається з ідеї природної необхідності, яка набирає згодом сенсу ідеї світового закону. В грецькій філософії він визначається як "Логос", а в китайській — як "Дао". Це раціональне мислення. Здійснюється воно за межами міфологічного та релігійного світогляду і є неприйнятним та навіть загрозливим для них. Перша вимога філософії: все потребує свого пояснення, причому пояснення раціонального, здійснюваного засобами логічного мислення. Друга — знання повинні виступати як відкриття. Здобуття об'єктивних смислів і водночас сприйняття їх розглядаються як особистісний набуток. Способом народження і здійснення філософських знань стає логічне конструювання. А підвалиною загального визнання філософських ідей виступає особиста мислительна здатність філософа, його вміння реалізовувати її у формах діалогічного мислення.

6. На перших етапах свого існування філософія являла собою "сукупне знання" про світ, яке містило в собі елементи фізичних, хімічних, біологічних та інших знань, котрі згодом, протягом тривалого періоду розвитку філософії, поступово "відбрунькувалися" і ставали самостійними галузями наукового знання. В міру їх кількісного зростання і відповідної систематизації та "автономізації" ці знання "звільнилися" від світоглядно-оціночних елементів, переставши бути філософією і водночас ставши наукою.

Предметом філософії є світ загалом (природа, суспільство, мислення) у своїх найзагальніших закономірностях, розглядуваний під кутом зору суб'єкт-об'єктного відношення. Звідси і специфіка філософського знання. Наукові ж знання — це "незацікавлені" знання, знання про об'єкт сам по собі (про природу: фізика, хімія, геологія, біологія та ін.; про суспільство: історія, мовознавство та ін.; про людину: антропологія, фізіологія вищої нервової діяльності, психологія та ін.).

7. Спільним для філософії і науки є те, що їх знання максимально

позбавлені чуттєвої конкретності, і одній, і другій властива логічна обґрунтованість положень та теоретичний характер їх досліджень. Відмінність їх полягає найперше в несумірності мудрості і знань ("на- громадження знань не навчає мудрості"). Філософське знання – "заці- кавлене" (світоглядне) знання, а наукове — безвідносно до людських інтересів. На відміну від науки, теоретичні тези філософії не завжди піддаються підтвердженню результатами спостережень або експери- ментів. Філософія, як правило, не підлягає об'єктивному контролю з боку досвіду або алгоритму. До того ж у філософії поява нової ідеї або цілої теорії, на відміну від науки, ще не викликає безперечного ви- знання хибності інших ідей або теорій. Розвиток філософії не має та- кож характеру кумулятивного процесу. Тут спостерігається не стільки ущільнення знання, як в науці, скільки зростання багатоманітності на зразок того, як це відбувається в мистецтві. Розв'язання проблем тут ніколи не є остаточним. Специфічним, нарешті, є і предмет філософ- ського дослідження. Він не має тих ознак об'єктивної дійсності, які мають інші науки. Саме тому філософські твердження не мають ха- рактеру об'єктивно істинних знань, завжди залишаються проблематич- ними.

8. Найважливішим, основним питанням філософії є *питання про відношення мислення до буття*. Це питання окреслює позицію кожного філософа відносно решти питань і проблем, що виникають у процесі філософського осмислення світу. Ті філософи, що виходять із первинності буття, природи, тіла, називаються *матеріалістами*; ті ж, що визнають первинність духу, свідомості, мислення, — *ідеалістами*. Оскільки ці позиції протилежні, то між матеріалізмом і ідеалізмом протягом усієї історії філософії точиться боротьба. У різні історичні епохи як матеріалізм, так і ідеалізм отримували різноманітні форми конкретного виявлення. Історії філософії відомі спроби "обминути" основне питання філософії, віднайти якесь інше його вирішення. Од- нією з таких спроб є так званий *дуалізм* (від лат. dua — два), який прагне витлумачити матерію і свідомість у вигляді двох, незалежних один від одного, паралельно співіснуючих основ (Р. Декарт, І. Кант).

Питання про відношення мислення до буття має ще й другу сто- рону. Йдеться про те, як відносяться наші думки про світ, що нас ото- чує, до самого цього світу? Чи спроможне наше мислення пізнавати дійсний світ? Значна частина філософів (матеріалістів і ідеалістів) по- зитивно відповідають на другу частину основного питання філософії,

тобто вважають світ пізнаваним. Інші — заперечують пізнання світу. Вони назвали свою позицію *агностицизмом* (від грец. *ἄγνοσ* — недоступний пізнанню).

9. Щодо розуміння світу і людини у світі з початку виникнення філософії сформувалися ще дві позиції. Одна стверджувала мінливість усього сущого, друга — його непорушність і сталість. Обидві позиції проходять через усю історію філософії аж до наших днів. Перша відома в історії філософії як *діалектика*, друга — як *метафізика*. І діалектика, і метафізика характеризують філософію з точки зору методу, її підходу до пізнання і впливу на навколишній світ, відображають діяльний методологічний аспект філософствування.

10. Філософія "проростає" в повсякденні й водночас стверджує здатність людини до перевершення буденного існування. Вона висвітлює як життєво остаточні світоглядні уявлення й переживання і разом з тим піддає їх випробуванню на осмисленість і життєву продуктивність. Філософія прагне надати своїм набуткам безперечної переконливості через прилучення до кола наукових знань і поряд з цим уникає твердого статусу, демонструє свою здатність перевершувати можливості науки.

11. Філософія є універсальним способом самоусвідомлення людиною самої себе, свого місця у світі, свого призначення в ньому. Вона виступає теоретичною формою розвитку світоглядного знання й загальною світоглядною методологією. У процесі свого соціокультурного здійснення вона виконує такі функції: 1) *світоглядну* (вся філософська проблематика пов'язана із смислотвірним центром відношення "людина — світ". Навколо нього формується той духовний зміст, що його набуває людина, відшукуючи відповіді на питання, що націлені на здобуття нового смислу. Саме на цій основі філософія розробляє і обґрунтовує найважливіші принципи соціально-політичної, наукової, моральної і естетичної орієнтації людей); 2) *методологічну* (відкриває і обґрунтовує найзагальніші форми організації процесу пізнання соціальної дії. Філософія не тільки живить наукову думку доглибинними смислами і слугує орієнтиром у процесі наукового пошуку, але й виступає певною формою упорядкування світоглядних знань, позбавляючи тим самим внутрішній світ людини від "духовних порожнин" та аморфності думок, вірувань, переживань); 3) *пізнавальну* (філосо-

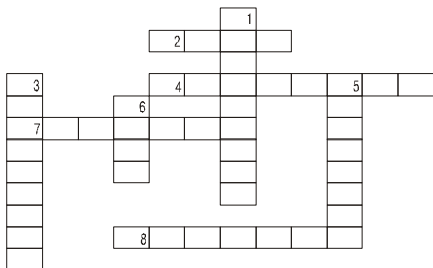
фія не тільки узагальнює, але й завдяки цьому допомагає глибше проникати в таємниці буття. До того ж їй найбільшою мірою властиве втілення критичності людської думки — те, що можна було б назвати чесністю людського духу перед самим собою); 4) **соціокультурну** (як форма освоєння людиною світу, філософія виступає смислотвірним ядром культури. Слугуючи способом звільнення цілісності культури, вона разом з тим підноситься над нею, виступає її самосвідомістю); 5) **прогностичну** (філософія виступає для людини своєрідним способом подолання наявного. Вона відкриває в людському бутті вимір належного й бажаного, намагається обжити його для людини, обґрунтувати різні способи реалізації людини у ньому. Цим самим вона виявляє свою здатність проектувати і до деякої міри прогнозувати життя людини й людства в їх перспективі).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягає специфіка філософського знання? Його характерні риси.
2. Назвіть причини, які зумовили виникнення філософського знання.
3. Чим відрізняються філософські знання від наукових і що у них є спільного?
4. Філософія та міфологія, філософія та релігія: спільне та відмінне.
5. У чому суть основного питання філософії?
6. Чим пояснюється існування матеріалістичної та ідеалістичної течії у філософії?
7. Поняття методу філософської рефлексії. У чому відмінність між діалектикою та метафізикою?
8. Яку роль відіграє філософія в культурі?
9. Які функції виконує філософія? Дайте їх характеристику.
10. Прочитайте праці М.К. Мамардашвілі «Как я понимаю философию» М., 1992 р., та М. Хайдеггера «Что такое философия» (Вопросы философии. №8, 1993). Прореферуйте їх, співставте точки зору.
11. Дайте відповідь на питання: чи є філософія природним наслідком розвитку потреб людського життя, тобто чи має об'єктивні причини для свого існування, або ж вона є лише формою політичної ідеології чи абстрактним мудруванням з приводу про-

блем, які не вирішуються іншими науками? Аргументуйте свою відповідь.

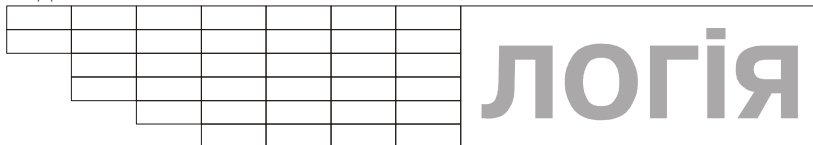
12. Складіть короткий конспект праці В.В. Соколова «Основне питання філософії в його історико-філософській конкретності і розвитку» (Філософские науки. №8, 1990).
13. Сформулюйте аргументи і контраргументи до позиції А. Камю «Мислять лише образами. Хочеш бути філософом - пиши роман».
14. Розгорніть вислів у формі діалогу «Метафізика є основою подією людського буття. Вона і є самим людським буттям» (Хайдеггер М. Що таке метафізика // Читанка з історії філософії. Кн.6. - К., 1993. - С.99).
15. Підбравши синоніми до наведених понять, заповніть кросворд.

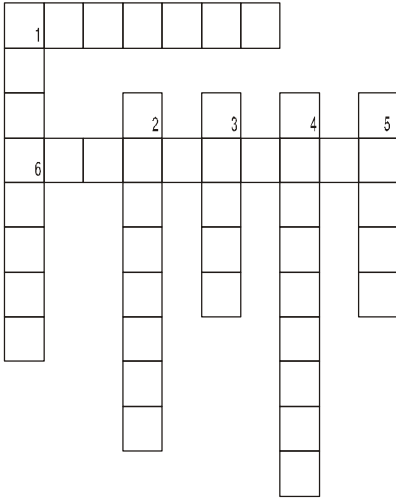
По горизонталі: 2. Фетиш.
4. Софія.
7. Магія.
8. Категорія.

По вертикалі: 1. Синкретизм.
3. Креаціонізм.
5. Міф.
6. Фатум.

16. Структура філософського знання. Заповніть назви теорій, що виражають основні рівні філософсько-теоретичного освоєння дійсності.

17. Прочитавши уривок з праці М. Бердяєва «О назначении человека. Опыт парадоксальной этики» (Мир философии. Ч.1. - С.111-116), вставте пропущені слова в наведених виразах і заповніть кросворд.

По горизонталі:

1. «Тому для філософії буття є дух, для науки ж буття є ...»
6. «Буття, що не є дух, яке «зовні», а не всередині, є тиранія ...».

По вертикалі:

1. « ... це посвята в тайну буття, в містерії життя».
2. «Кінець ... є кінець філософії».
3. «... знаходиться в безперервному русі, її гіпотези і теорії часто змінюються і старіють».
4. «... бачити світ в людині і тільки в цьому її специфічність».
5. «... є лише в тому, що в мені і зі мною, тобто в духовному світі».

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ

1. Філософські знання характеризуються:
  - а) практичністю;
  - б) загальнозначимістю;
  - в) надприродністю;
  - г) закритістю;
  - г) світоосяжністю;
  - д) повідомлюваністю.
2. Наука і філософія відрізняються за:
  - а) відсутністю чуттєвої конкретності;
  - б) індиферентністю до людських інтересів;
  - в) логічною обґрунтованістю положень;
  - г) теоретичним характером досліджень;
  - г) світоосяжністю.
3. У який період відбувається найбільш бурхлива диференціація знань, відгалуження наук від філософії?
  - а) V ст. до н.е.;
  - б) XII ст.;
  - в) XVII ст.;
  - г) XIX ст.;
  - г) XX ст.
4. Кому із мислителів XIX ст. належить ясне і чітке формулюван-

ня основного питання філософії ?

- а) Шеллінгу;
- б) Фейєрбаху;
- в) Гегелю;
- г) Марксу;
- г) Енгельсу.

5. Визначте, яка із наведених думок відображає ідеалістичну лінію у філософії.

- а). Я мислю, отже, я існую (Декарт);
- б). Природа є причина самої себе (Спіноза);
- в). Все дійсне - розумне, все розумне - дійсне (Гегель);
- г). Існувати - значить бути сприйманим (Берклі).

6. Агностицизм ... :

- а) заперечує буття бога;
- б) визнає первинним дух, ідею, свідомість;
- в) прагне витлумачити матерію і свідомість у вигляді двох незалежних одна від одної основ;
- г) форма матеріалістичної філософії;
- г) заперечення пізнання світу.

7. Визначте методи філософської рефлексії :

- а) моделювання;
- б) метафізика;
- в) діалектика;
- г) експеримент;
- г) спостереження.

8. Вислів «Все тече, все змінюється» належить:

- а) Фалесу;
- б) Піфагору;
- в) Геракліту;
- г) Юму;
- г) Ніцше.

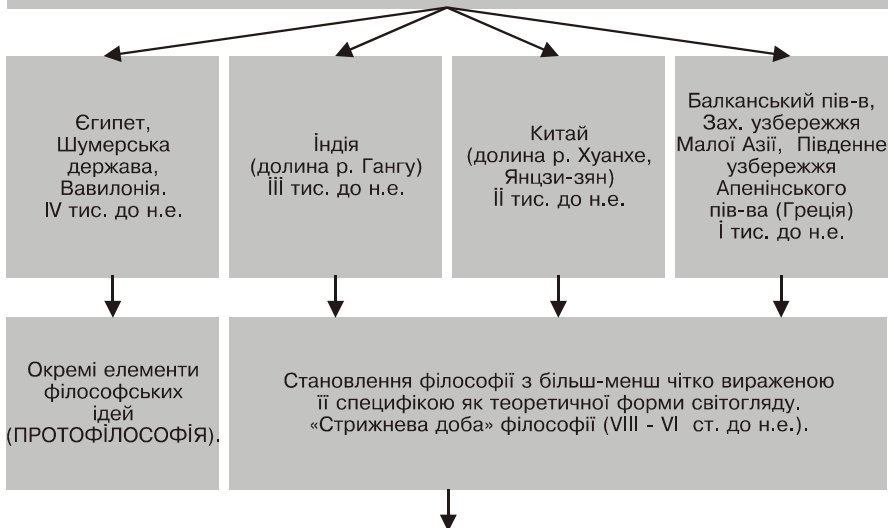
9. Філософія виконує функції :

- а) ілюзорно – компенсаторну;
- б) світоглядну;
- в) регулятивну;
- г) методологічну;
- г) соціокультурну;
- д) прогностичну.

Розділ II. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ВСТУП

Тема 3. ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ І ДОСОКРАТИВСЬКА ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

Розпад родового ладу та формування ранньокласових суспільних організацій

ФІЛОСОФІЯ СТАРОДАВНЬОГО СХОДУ (ІНДІЯ, КИТАЙ)

її особливості зумовлені специфікою розвитку цих країн :

- розпад родового ладу і формування рабовласницьких відносин тут ускладнені і уповільнені
- феодально-ієрархічною організацією суспільства (чиновничо-бюрократична система в Китаї, кастовий лад в Індії).

- звідси консервація традиційних релігійно-міфологічних уявлень;
- звідси перевага релігійно-моральної проблематики над науково-теоретичною, ідеалізму над матеріалізмом;
- філософія цих регіонів не стільки критично заперечувала міфологію і релігію, скільки намагалась побороти їх із середини, шляхом раціоналізації і концептуального розвитку закладених у них світоглядних можливостей.

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
<p>Стародавня Індія (VI - II ст. до н.е.).</p>	<ul style="list-style-type: none"> - пізнавальне відношення до світу, підпорядковане завданню спасіння, усуненню страждань шляхом звільнення душі від безмежного колеса народжень; - буття - це вселенський світовий моральний порядок; - людина - прояв єдиного Божества, її шлях - це аскеза і зосередженість на внутрішньому світові. 	<p>веданта, санх'я, нья - вайшешика, йога, буддизм.</p>
	<ul style="list-style-type: none"> - визнання існування тільки матеріального світу. Матеріальна будова світу; - людина тотожна її фізичному складу. Душі як такої не існує. Існування богів - фікція; - єдине джерело пізнання - чуттєве пізнання, єдиний критерій і мета плинного життя - радість тілесного існування. 	<p>локаята - чарвака.</p>
<p>Стародавній Китай (V - I ст. до н.е.).</p>	<ul style="list-style-type: none"> - пізнавальне відношення до світу підпорядковане практичному завданню поведінки; - природа інтерпретується як об'єкт релігійно - моральної рефлексії; - вчення про світ розгортається як варіація і продовження етичного вчення про людину; - натурфілософія шукає у бутті не природні причинно-наслідкові зв'язки, а вселенський світопорядок, який визначає життєвий шлях і долю людини. 	<p>конфуціанство : Кун - Фу - Цзи (551-470 р.р. до н.е.) Моїзм : Мо - Цзи (475-395 р.р. до н.е.) Легізм : Хань - Фей (333-280 р.р. до н.е.)</p>
	<ul style="list-style-type: none"> - натурфілософське уявлення про п'ять елементів (вода, вогонь, дерево, метал, земля), які є фізичним фундаментом Космосу; - ідея морального самоудосконалення в розрізі вчення про природний Космос; - ідея першопричини Космосу (дао), що породжує всю багатоманітність видимого світу; - вільнодумство. 	<p>даосизм : Лао - Цзи (369-286 р.р. до н.е.) Ван - Чун (27-98 р.р. н.е.)</p>

ДОКЛАСИЧНА АНТИЧНА ДАВНЬОГРЕЦЬКА ФІЛОСОФІЯ

- зрілі рабовласницькі відносини, встановлення демократичного ладу, що зумовили можливості індивіда вільно розвиватись і самостверджуватись;
- конструктивні ділові та культурно - світоглядні контакти з країнами Стародавнього Сходу

- міфологічне мислення досягає високого рівня раціоналізації, світськості;
- приклад Стародавнього Сходу, але самостійні теоретичні пошуки та узагальнення;
- орієнтація на Космос як безпосередню реальність і вищу цінність.

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
<p>Філософія Стародавньої Греції (досократівський період) (VI-V ст. до н.е.).</p>	<ul style="list-style-type: none"> - космоцентризм, ідея першопричини всього сушого («архе»). Пошук невидимої простим оком єдності у видимій багатоманітності речей; - протиставлення міфологічним уявленням про створення світу богами із хаосу природного початку (вода, повітря, вогонь, апейрон); - визначення фундаментальної філософської проблеми виникнення порядку, Логоса із Хаосу; - пошук і визначення джерела руху і зміни речей (протиріччя як «гармонія», боротьба протилежностей, що пронизує Космос в цілому і кожне явище зокрема). <hr style="border-top: 1px dashed black;"/> <ul style="list-style-type: none"> - обґрунтування ідеї живого кола Космосу, що вбирає в себе безмежну порожнечу і Хаос безмежного простору. Постановка проблеми закономірностей розвитку Всесвіту; - вирішення проблеми взаємозв'язку Порядку і Хаосу на основі змішування, поєднання протилежностей (безмежного і межі), що призводить до утворення усіх речей (= чисел). Пошук числових закономірностей світу. Число як сутність і структурна незмінність речей (одиниця = монада); - нумерологічний містицизм (математична міфологія), що поклала початок (поряд з теорією безсмертя і переселення душ) античному ідеалізму. 	<p>мілетська школа :</p> <p>Фалес (625-547 р.р. до н.е.), Анаксимандр (610-546 р.р. до н.е.), Анаксимен (588-525 р.р. до н.е.), Геракліт (бл. 460 рр. до н.е.),</p> <hr style="border-top: 1px dashed black;"/> <p>піфагорейська школа: Піфагор (571-497 р.р. до н.е.), Філолай, Евріт, Архіт, Алкмеон (V-IV ст. до н.е.).</p>

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
	<ul style="list-style-type: none"> - пошук основ буття у незмінному конструктивно - розумному началі, що наповнює сенсом усе рухливе іплинне. Ідеалізм; - демаркація мислимого і реального буття. Поняття буття і достотного буття. 	<p>елейська школа : Ксенофан, Парменід, Зенон Елеатський, Меліс Самоський (VI-V ст. до н.е.).</p>
	<ul style="list-style-type: none"> - концепція принципової множинності фундаменту Космосу («корінь усіх речей» - вогонь, земля, повітря і вода у їх єдності є «сім'ям усіх речей», нескінченним розмаїттям частинок різних речовин; - ідея з'єднання і роз'єднання елементів (на основі дії двох космічних сил: «Любові» і «Ворогування»). 	<p>Емпедокл (490-430 р.р. до н.е.); Анаксагор (500-428 р.р. до н.е.).</p>

РЕЗЮМЕ

1. Філософія Стародавньої Індії і Стародавнього Китаю має ряд особливостей, що зумовлені специфікою суспільного розвитку цих країн. Розпад первіснообщинних відносин і заміна їх рабовласницькими тут ускладнені і заторможені феодально-ієрархічною організацією суспільства (чиновничо-бюрократична система Китаю і кастовий лад в Індії) сприяли консервуванню традиційних релігійно-міфологічних уявлень і зростанню їх ролі у формуванні перших філософських учень. Ці обставини, у свою чергу, зумовили панування в давньосхідному світогляді релігійно-етичної проблематики над науково-теоретичною, ідеалізму над матеріалізмом. Виникнувши у цьому регіоні, філософія не стільки критично заперечувала міфологію і релігію, скільки намагалася побороти їх з середини шляхом раціоналізації і концептуального розвитку закладених у них світоглядних можливостей.

2. Панівні цільові вектори давньосхідної філософії:

Перший. Пізнавальне відношення до світу не доходить тут до характерного для греків культу знання заради знання. Воно підпорядковане критичному завданню поведінки (Китай) або проблемі спасіння, тобто подоланню страждань через звільнення душі від безконечного колеса народжень (Індія). У відповідності з цим конструюється характерна для східної філософії картина світу.

Другий. Природа трактується в основному не як предмет теоретичних розмірковувань і досліджень, а як об'єкт релігійно-етичної рефлексії.

Третій. Вчення про світ розгортається як варіація і продовження етичного вчення про людину, натурфілософія шукає в бутті не природні причиново-наслідкові зв'язки, а вселенський моральний світопорядок (індійська карма), що визначає життєвий шлях і долю людини.

3. Загальні тенденції стародавньої індійської філософії проявились у поглядах представників філософських шкіл: *санх'я, йога, міманса, веданта, вайшешика, ньяя, раннього буддизму, джайнізму*. Але у цей час існує також альтернатива цим загальним тенденціям, що проявилася перш за все в матеріалістичних і наївно діалектичних уявленнях філософської школи *локаята-чарвака*. Ця школа узагальнила волелюбні і богоборчі настрої. В основі світобудови, згідно локаятиків і чарваків, лежить повітря, вогонь, вода і земля, а комбінація їх утворює речі, у тому числі людину. Духовної реальності не існує, душі як такої немає. Існування богів — фікція, а священні тексти, що розповідають про них, — видумка жреців. Єдиними достовірними джерелами пізнання є відчуття і сприйняття, а єдиним критерієм і метою плінного життя — радість тілесного існування і насолоди благами поцейбічного світу.

4. Основними філософськими школами Стародавнього Китаю, що визначали загальну релігійно-моральну спрямованість китайської філософії цього періоду, були: *конфуціанство, моїзм, легізм* та ін. Тут пізнавальне відношення до світу підпорядковується практичному завданню поведінки; природа інтерпретується як об'єкт релігійно-моральної рефлексії; вчення про світ розгортається як варіація: продовження етичного вчення про людину; пошук вселенського світопорядку, що визначає життєвий шлях і долю людини; релігійна “забарвленість” усіх філософських пошуків.

Поряд з цим мали також місце матеріалістичні і наївно-діалектичні тенденції, найбільш характерні школі *даосизму* (засновник — Лао-Цзи) з її вченням про дао (першопричина усього сушого). Дао - сутність і основа всіх речей. Воно нескінченне і невидиме. Сучасною філософською мовою дао - це єдність буття і небуття, єдність закону і основи зміни речей. Крім того, майже всій давньокитайській філософії було властиве натурфілософське уявлення про п'ять елементів (вогонь, вода, дерево, метал, земля), що складають фізичний фун-

дамент космосу.

Унікальним явищем у китайській культурі цього періоду була постань Ван Чуна, який не належав до жодної із філософських течій. Ван Чун дотримувався натурфілософських поглядів, досвід вважав головним джерелом знань, був вільнодумцем. Однак всі розділи його вчення проникнені фаталізмом (людина — іграшка в руках долі. Доля суспільства також не залежить від людей, тому що все визначається примхами природи).

5. Виникненню античної філософії сприяли такі обставини: 1) зрілі рабовласницькі відносини і демократичний устрій суспільства, які давали можливість росту і самоствердженню індивіда (вільному громадянину); 2) розвиток міфологічного мислення поза і незалежно від будь-якого культу, високий рівень раціоналізації мислення; 3) ділові і світоглядні контакти греків із країнами Стародавнього Сходу, які значною мірою розширили пізнавальні інтереси, пробудивши самостійні теоретичні пошуки і узагальнення. Це дало змогу античній філософії більш рішуче і послідовно, ніж східній, розлучитися з релігійно-міфологічним минулим і знайти "любов до істини і знань".

6. Найбільш відомими філософськими школами в докласичній античній давньогрецькій філософії були: *мілетська школа* (Фалес, Анаксимандр, Анаксимен, Геракліт); *піфагорейська школа* (Піфагор, Філолай, Евріт, Архіт, Алкмеон) та *елейська школа* (Ксенофан, Парменід, Зенон Елеатський, Меліс Самоський). За своїми проблемними інтересами докласична антична філософія була *космоцентрична* (тобто зорієнтована понад усе на Космос як на безумовну реальність і вищу цінність). Вона розпочинається з постановки питання про першопричину усього суцього (архе), про ту невидиму єдність світу, яка ховається за чуттєвою багатоманітністю речей. Звідси пошук першопричини, тілесного елемента або матеріальної стихії ("стойхейон"). Для Фалеса це вода, для Анаксимена — повітря, для Анаксимандра — "апейрон". Цей наївний матеріалізм тісно пов'язаний з елементами діалектики, яка сприймає світ в його народженні, становленні і розвитку (Геракліт Ефеський).

Але цей наївний матеріалізм мав ряд недоліків, які істотно обмежували його світоглядні можливості.

По-перше, він не перейшов від образу до поняття і тому сутність речей ототожнював з явищем, загальне — з одиничним, субстанцію —

з її конкретними речовими проявами. Його філософія ще не вільна від наглядності, буденної свідомості.

По-друге, його увага була в основному зосереджена на плинності. З поля зору випадав структурно-стійкий план буття.

По-третє, він не розрізняв матеріальне й ідеальне, дух і природу, фізичне і психічне, часто ототожнював їх (у стилі первісного анімізму), наділивши речовину, як і світобудову у цілому, життям, душею і свідомістю (гілозоїзм).

Ці недоліки намагалися подолати представники філософських шкіл ідеалістичного спрямування: *піфагорейської* та *елейської*. Вони, як і матеріалісти, шукали першопричинні основи буття, але їх пошуки були зосереджені не на речовому субстраті світобудови, а на конструктивно-розумному принципі, що надає сенс всьому рухливому і змінному. Такими принципами стали у Піфагора число і числові відношення з центром, що їх об'єднує, — одиницею (монада). Числа — сутність і структурні постійні речей. Числова філософія піфагорійців вироцилась згодом у так званий нумерологічний містицизм (математичну міфологію), який разом з їх теорією безсмертя і перенесення душ поклав початок античному ідеалізму. Елейці заперечують числовий ідеалізм піфагорійців і займаються пошуком абстрактного символу єдиного, неподільного, вічного буття. Основа буття у незмінному конструктивно-розумному началі, що наповнює сенсом все рухливе і плинне. Це начало є завжди собі рівне мислення й істина. Таким чином, філософська думка намагається оперувати "числовими", вільними від чуттєвих асоціацій поняттями. Разом з тим, вона втрачає довіру до самоочевидності емпіричного досвіду, до реальності світу і відкриває шлях до метафізики (вчення про недосяжні для чуттєвого пізнання сутності).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть традиційні філософські школи Стародавньої Індії. Визначте характерні особливості давньоіндійської філософії.
2. Основні засади та особливості філософського вчення Конфуція.
3. Назвіть основні філософські школи Стародавнього Сходу матеріалістичного напрямку. Дайте їх характеристику.
4. Які характерні риси властиві давньогрецькій філософії досократівського періоду? Чим вони зумовлені?

5. Дайте загальну характеристику мілетської школи.
6. Назвіть характерні особливості піфагорейської та елейської філософських шкіл.
7. Якою давньогрецькою філософською школою закладені початки ідеалізму ?
8. Кому із давньогрецьких філософів належить ідея саморуху ? У чому її суть ?
9. У чому історична заслуга і обмеженість давньогрецької філософії ?
10. До розуміння чого прагнули передусім філософи Давньої Греції ? Яку назву має ця важлива філософська проблема ?
11. Представники мілетської школи вбачали основу об'єктивного світу в його матеріальному першопочатку: воді (Фалес), вогні (Геракліт), повітрі (Анаксімен) та ін. В чому полягала сильна сторона та обмеженість мілетців? Відповідь аргументуйте.
12. Дайте письмове пояснення і схематичне зображення смислу знаменитої апорії Зенона «Ахілес і Черепаха».
13. Прореферуйте уривок із праці В. Гейзенберга «Кроки за горизонт» (Мир філософії. Ч.1. - С.272-276), в якому йдеться про поняття матерії в античній філософії.
14. Познайомтеся з книгою В.Малеви́ча «Конфуцій» М., 1992. У чому полягає секрет життєвої сили Вчителя Куна ?
15. На основі книги «Фрагменты ранних греческих философов» Ч.1. -М., 1989 р. підготуйте «сторінки біографії» Фалеса, Геракліта, Піфагора.
16. Складіть словник ключових понять філософії Стародавнього Сходу та Стародавньої Греції (досократівський період). Дайте їх пояснення.

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Перевага релігійно-моральної проблематики над науково-теоретичною була властива філософським школам:
  - а) вайшешика;
  - б) йога;
  - в) локаята – чарвака;
  - г) конфуціанство;
  - г) Ван – Чуна.

2. Космоцентризм був властивий:

- а) Кун-Фу-Цзи;
- б) Хань-Фею;
- в) Ван-Чуну;
- г) Фалесу;
- г) Піфагору.

3. Представники мілетської школи це :

- а) Мо-Цзи;
- б) Фалес;
- в) Геракліт;
- г) Піфагор;
- г) Зенон Елеатський.

4. Визначте пари філософів - антагоністів у поглядах на природу руху:

- а) Геракліт - Зенон Елеатський;
- б) Анаксагор – Емпедокл;
- в) Геракліт – Філолай;
- г) Парменід – Геракліт.

5. Це неправильно, що Піфагор:

- а) створив теорію ідеальної держави;
- б) вірив, що душа безсмертна;
- в) був прихильником гедонізму;
- г) заклав основи нумерологічного містицизму;
- г) визнавав існування тільки матеріального світу.

6. Підберіть з графі «Б» вислови, які належать філософам, чії імена наведені в графі «А»

А	Б
1. Конфуцій	а) в одну і ту ж річку неможливо вступити і один раз;
2. Геракліт	б) космос є і буде вічно живим вогнем, що мірамаи
3. Фалес	спалахує, рівномірно згасає;
4. Піфагор	в) все із води і все переходить у воду;
	г) числу всі речі подібні;
	д) про мертвих говори або тільки добре, або нічого;
	ж) хто не може керувати собою, той не здатен керувати іншими.

7. Як в античній філософії трактувались поняття, що наведені в графі «А»? (підберіть відповідь з графі «Б»).

А	Б
1. Логос	а) логіка пізнання;
2. Космос	б) всезагальний закон космосу, його порядок і гармонія;
3. Скептицизм	в) заперечення існування богів;
4. Ефір	г) структурно - організований і впорядкований світ;
	г) частина Всесвіту;
	д) піддає сумніву можливості повного і достовірного
	знання;
	е) квінтесенція.

8. Поняття «брахман» у філософії Стародавньої Індії означає:

- а) суб'єктивне начало, душа;
- б) єдина абсолютна реальність;
- в) персоніфікований Бог-творець.

9. Першоначало усього суцього у стародавній філософії отримало назву:

- а) «атман»;
- б) «архе»;
- в) «стойхейон»;
- г) «апейрон».

10. Прикладом софійного способу буття філософії на зорі її формування можуть бути вчення:

- а) Конфуція;
- б) Піфагора;
- в) Анаксімена;
- г) Фалеса;
- г) Зенона Елеатського.

11. На основі яких філософських шкіл або за участю яких сформувалися національні та світові релігії :

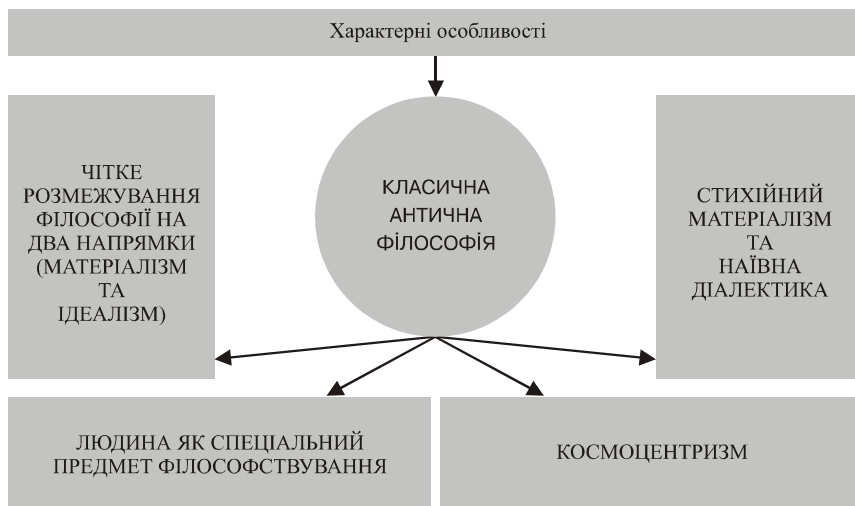
філософські школи:

- а) санкхья;
- б) міманса;
- в) йога;
- г) буддизм;
- г) піфагореїзм;
- д) даосизм;

релігійні напрямки:

- індуїзм;
- буддизм;
- конфуціанство;
- християнство;
- синтоїзм;
- іслам.

Тема 4. КЛАСИКА І ЕЛІНІСТИЧНИЙ ПЕРІОД АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
Класична антична філософія (Греція V-VI ст. до н.е.).	<ul style="list-style-type: none"> - пошук першооснов світу. Космоцентризм (орієнтація на Космос як гармонійно організовану цілісність, що розвивається за своїми законами); - атомістична теорія світу. Постановка основних філософських проблем (онтологія, детермінізм, гносеологія); - епістемний спосіб філософствування. 	<p>Левкіпп (бл.500-440р.р. до н.е.); Демокріт (460-370 р.р. до н.е.).</p>
	<ul style="list-style-type: none"> - зосередженість на проблемах теорії пізнання. Чітка логічна фіксація визначень понять; - практична розробка проблем риторики, граматики та логіки. Переконання у важливості мови для впливу на людину; - розмежування ідей практицизму та споглядання, усвідомлення суті буття. 	<p>школа софістів: Георгій (бл. 483-373 р.р до н.е.); Протагор (481-373 р.р до н.е.); Гіппій, Продік, Антифонт, Критій, Алкідам, Лікофон, Полемон та ін.</p>

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
	<ul style="list-style-type: none"> - усвідомлення місця філософії у суспільстві. Філософія - це діяльність щодо усвідомлення, осмислення та визначення відношення людини до світу. Предмет філософії : «людина-світ»; - антропоцентризм. Софійний спосіб філософствування. 	<p>Сократ (469-399 р.р. до н.е.).</p>
	<ul style="list-style-type: none"> - поглиблення проблеми реальності існування загального («краси» взагалі, «мужності», «добра» тощо). Загальне - ідеальний предмет, ідея, що є еталоном, справжньою реальністю. Речі повсякденного світу є спрощеним варіантом іншого світу, більш досконалого - ідеального. Об'єктивний ідеалізм; - ідея ідеального методу пізнання, ідеальної держави тощо; - проблема людини і її моралі. Софійність філософствування. 	<p>Платон (427-347 р.р. до н.е.).</p>
	<ul style="list-style-type: none"> - спроба системного підходу до філософії. Наука про суще (метафізика). Вчення про начала і чотири причини сущого. Форма і матерія; - форма як сутність усіх речей. “Форма форм” та закони і правила логічного мислення. Вчення про категорії; - проблема соціальної організації. Теорія світової держави. 	<p>Арістотель (384-322 р.р. до н.е.).</p>
<p>Посткласична антична філософія. (Греція III ст. до н.е. - I ст. н.е.):</p> <ul style="list-style-type: none"> - криза демократичного суспільства; - диктаторські режими; - послаблення інтересу до теоретичного знання; - втрата довіри до пізнавальної сили людського розуму. 	<ul style="list-style-type: none"> - сумнів щодо можливості пізнання об'єктивного світу. Істина не може бути встановлена на основі чуттєвого пізнання. Вона може бути доведена іншою істиною; - констатація підкорення, “розчинення” індивіда як тілесної істоти у суспільно - історичному світопорядку. Але поряд з цим визнання внутрішнього світу людини, де вона виявляє свою невіддільність зовнішнім обставинам («атараксія»). 	<p>скептицизм: Піррон, Енесідем, Агіппі, Секст Емпірік (III ст. до н.е. - I ст. н.е.).</p>

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
<p>- прагнення звести наукові проблеми до практичних правил особистої поведінки людини, які повинні забезпечити щастя (щастя розуміється як здатність до "незворушного" життя, як проста відсутність страждань).</p>	<p>- поглиблення атомістичної теорії. Матеріалістичне розуміння світу згідно із законами існування об'єктів з їх властивістю «самочинного відхилення» від «лінії необхідності»; - ідея тілесності, «атомарності» душі. Смерть тіла є смерть душі, бо сутність душі - рух атомів у тілі; - сенсуалістське вчення про пізнання; - оптимістична і утилітарна життєстверджуюча етика. Моральне життя потребує дотримання міри у всьому. Ідеал - у задоволенні природних, а не надуманих бажань. Справедливість полягає в тому, щоб не шкодити іншому і не зазнавати шкоди від іншого. Взаємостосунки людей будуються на особистій вигоді, яка розповсюджується і на безкорисливу дружбу.</p> <hr/> <p>- вчення про першооснову світу і невблаганну необхідність у ньому. Вивчення світу (хоча і є необхідним) не здатне завдати сліпій необхідності. Воно лише уможливило більш розумно підкорятися необхідності, щоб щонайменше страждати; - космоцентризм. Субстанцією Космосу є «пневма», «дух» (правогонь), що розливається у світі, створюючи усе навколишнє; - етичне вчення будується на фаталізмі. Фатум - незаперечна істина, свобода ж - ухилення від законів Космосу. Смирненя перед необхідністю життя вгамовує афекти (пристрасті), дарує щастя.</p>	<p>Епікурейство: Епікур (341-270 р.р. до н.е.)</p> <hr/> <p>Стоїцизм: Зенон з Кітіону, Клеанф, Хрсіпп (III ст. до н.е.)</p>
<p>СТАРОДАВНІЙ РИМ</p>	<p>- прагнення пристосувати грецьку філософію до універсального духу світової римської держави; - розвиток атомістичної теорії; - вчення про щастя людини, на шляху до якого лежить дві перепони : страх перед потойбічною відплатою і страх перед Богом. Засобом подолання першої є філософія, яка може звільнити людину від цього шляхом просвітництва. Другої - розуміння того, що боги (хоча і існують), не втручаються у життя людей; - епістемний спосіб філософствування.</p>	<p>Лукрецій Кар (I ст. до н.е.)</p>

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
	<ul style="list-style-type: none"> - еллінізація стоїцизму. Антропоцентризм. Людина - гармонійна істота, навіть божественний Логос діє на неї незовні, а проникаючи в середину, зливаючись з нею, «проростає в душі»; - визнається провідна роль долі (фатуму), але поряд з цим наголошується на самостійності особи. Окрім верховенства обов'язку, визнається роль насолоди (природна і надприродна) в житті людини. 	<p>римський стоїцизм: Панетій (прибл. 185-110 р.р. до н.е.).</p>
	<ul style="list-style-type: none"> - синтез ідей еллінізованого стоїцизму з ідеями Платона 	<p>Посідоній (135-51 р.р. до н.е.).</p>
	<ul style="list-style-type: none"> - вчення про душу (тілесність і духовність). Бог виступає як вогонь (пневма) і як творча сила (батько). Водночас Бог не владний над матерією, проте коли світ дійде до стану достотного буття, то він стане божественним, а коли світ відходить від істини, то Бог знищує його у світовій пожежі; - людська природа (у своєму виникненні) чиста і непорочна. Але тіло стає в'язницею душі. Істинна насолода душі можлива лише поза тілом. 	<p>Сенєка (5 р. до н.е.- -65 р. н.е.).</p>
	<ul style="list-style-type: none"> - зближення і взаємопроникнення філософських вчень і шкіл. Еклектизм. Намагання примусити філософію працювати на конкретні політичні цілі. Прояв релігійної тенденції розвитку світогляду. 	<p>римський еклектизм: Марк Тулій Цицерон (106-43 р.р. до н.е.); Марк Аврелій (121-180 р.р.).</p>
	<ul style="list-style-type: none"> - тяжіння до суто релігійного способу самоусвідомлення. Філософія набуває рис теософського вчення; - синтез уявлень про Космос та людину на основі філософії Платона. Ієрархічність будови дійсності. Єдине (справжнє буття) - Розум (нус) - Душа - Матерія (несправжнє буття); - існування ідеального світу, втілення ідеї в матерію, ідея безсмертя душі, пантеїстичний зв'язок божественного та світського. 	<p>неоплатонізм : Плотін (204-270 р.р.); Прокл (410-485 р.р.); Порфірій (232 - поч. IV ст.).</p>

РЕЗЮМЕ

1. Класична антична філософія формується у V ст. до н. е. і пов'язана перш за все з іменами Левкіппа, Демокріта, Сократа, Платона та Арістотеля. Її характерними особливостями були: космоцентризм, людина як соціальний предмет філософствування, чітке розмежування філософії на два напрямки (матеріалізм та ідеалізм), стихійний матеріалізм та наївна діалектика.

2. Найбільш завершений вигляд античний матеріалізм отримує у філософському світорозумінні учня Левкіппа Демокріта. Особливе місце Демокріта в історії античної філософії визначається тим, що він зумів синтезувати весь накопичений на той час досвід науки з послідовною матеріалістичною теорією буття й пізнання. Головне завдання Демокріта, яке він поставив у вченні про буття, — пояснити явища руху. У пошуках його причини він вибудовує гіпотезу неподільних частинок (атомів) і порожнечі, у якій ці частинки рухаються, дякуючи властивій їм вазі. Всі процеси в природі, таким чином, є продуктом протиріччя між атомами і порожнечею, що є умовою можливості їх руху. На основі цього детерміністичного принципу Демокріт дає матеріалістичне пояснення походження Космосу із спонтанного вихрового руху атомів. З атомістичних позицій трактує Демокріт і сутність та функції психічних явищ. Він зводить душу й усі розумові процеси до руху і асоціацій вогнеподібних атомів, які, на його думку, характеризуються прозорістю, легкістю та інтенсивною проникністю. В теорії пізнання Демокріт допускає два види якостей об'єктів пізнання: якості дійсності, що властиві самим об'єктам (фізико-математичні параметри), і якості уявні, що залежать від нашої здатності чуттєвого сприйняття (колір, смак, запах тощо). У політиці Демокріт був прибічником демократії - один із перших філософів античності, який виступив з ідеєю суспільного прогресу. В етиці він обмежував принцип насолоди (гедонізм) і обґрунтував ідеал здорового, життєздатного та миролюбного влаштування духу. Демокріт був типовим представником епістемного філософствування, заклав і обґрунтував основи лінії матеріалізму в античній філософії.

3. Протилежну демократівській позиції космоцентризму у цю добу розвивають софісти, не дивлячись на те, що багато хто із їх пред-

ставників були учнями Демокріта. Вони зосереджують увагу на проблемах теорії пізнання, чіткій логічній фіксації визначень понять. У зв'язку з цим розробляють проблеми риторики, граматики і логіки. Переконані у важливості мови для впливу на людину. Практичне спрямування школи софістів призвело до розмежування в античній філософії течій практицизму та споглядання, усвідомлення суті буття.

На ідеях софізму була сформована філософська позиція Сократа, хоча сам він гостро полемізує із софістами, звинувачуючи їх в "продажі знань за гроші кому завгодно". З ім'ям Сократа пов'язане остаточне усвідомлення місця філософії у суспільстві. Сократ кардинально змінює вектор філософських досліджень від вивчення Космосу, природи до людини як духовної істоти. "Пізнай самого себе", — головна теза сократівського філософствування. Тому філософія Сократа є певною межею в історії античної філософії. Усі досократівські мислителі розглядали світ як цілісність, що підпорядковує собі людину. Сократ, навпаки, вирізняє людину і зосереджує на ній увагу, визначивши тим самим предметом філософії відношення "людина-світ".

4. Учнем Сократа був Платон, засновник афінської філософської школи, відомої під назвою Академія (від розташування в парку, присвяченому міфічному герою Академу). У філософії Платона знайшла своє системне обґрунтування традиція античного іdealізму. У своєму вченні про світ Платон, на протигагу матеріалістичній космогонічній теорії, обґрунтовує іdealістичну концепцію. Він допускає ізольоване існування позачасового й позапросторового світу ідей. Чуттєвий світ конкретно-індивідуальних речей, на його думку, є відбитком більш досконалого світу ідей. Людська душа теж наділена здатністю до безпосереднього контакту з ідеями. Після смерті тіла вона відокремлюється від нього і повертається до безтілесного царства ідей. Для співіснування душі і тіла повинна бути відповідна ідея, яка керує процесами в дійсності. З'єднуючись із тілом, душа втрачає свою іdealність (відповідність ідеї), забуває все, що бачила у світі ідей. Але у певному стані (у сні, коли душа не залежить від тіла) вона здатна пригадати забуте. Пізнання, на думку Платона, є процесом пригадування реально існуючих речей, що колись споглядались. У соціології Платон виступив проти теорії і практики давньогрецької рабовласницької демократії та протиставив їй іdeal замкненого авторитарного суспільства із жорсткою соціальною стратифікацією (філософи-правителі, воїни і ремісники). Ці ідеї були викладені Платоном у його творі "Держава".

Платон шукає ідеальну державу, ідеальний метод пізнання то-що, розглядаючи реальність як прояв ідеального світу. Тому саме з Платона в античній філософії починає формуватись усвідомлена процедура послідовної дедукції (рух від загального до конкретного).

5. Науково-теоретичний синтез усього попереднього розвитку античної філософії був здійснений Арістотелем, учнем Платона. В особі Арістотеля грецька філософія досягла найвищого розвитку й продуктивності. Недарма його називають Александром Македонським грецької філософії. Арістотель був учителем сина македонського царя Філіпа II, Александра. Арістотель вибудував ідеал науки, максимально вільної від релігійно-культових потреб (характерних для теоретичного знання Платона і піфагорійців); створив науку про закони мислення, формальну логіку як засіб систематизації категоріального апарату науки і філософії. За світоглядною орієнтацією вчення Арістотеля роздвоєне. З одного боку - він будує свою філософську систему на довірі чуттєвому досвіду, індивідуальному і одиничному бутті (а тому з позицій матеріалістичного сенсуалізму критикує платонівський ідеалізм), з іншого — конструює картину світу, що отримала назву телеології (від грец. *τελος* — мета, кінцевий пункт і *λογος* – слово, вчення). Не дивлячись на те, що арістотелівський Космос вічний і непохитний, він, однак, не самообумовлений з середини. Світовий процес, на думку Арістотеля, здійснюється не внаслідок властивих йому внутрішніх причин, а під впливом надсвітової мети (Першодвигуна, Розуму, Бога). Саме ця мета генерує внутрішній мотив (поклик) руху і удосконалення Космосу. Основні свої ідеї Арістотель виклав у роботах: "Метафізика", "Топіка", "Етика Нікомаха", "Про душу".

6. Постнекласична антична філософія пов'язана з кризою демократичного суспільства, розповсюдженням диктаторських режимів у всьому еллінському світі (III — I ст. до н. е.). У цей час послаблюється загальний інтерес до теоретичного знання, падає довіра до пізнавальної сили розуму, має місце прагнення звести наукові проблеми до практичних правил особистої поведінки людини, які повинні забезпечити щастя (щастя зводилося до розуміння "незворушного" життя, простої відсутності страждань). Провідниками цих ідей у Греції були скептики (Піррон, Енесідем, Агріпп, Секст Емпірик), епікурейці (Епікур), стоїки (Зенон з Кітіону, Клеанф, Хрісіпп).

7. Далі ідеї грецької філософії були підхоплені і трансформовані Римом (римський епікуреїзм, стоїцизм, неоплатонізм). Намагання римських філософів перетравити еллінську філософію у "римському шлунку" призвело до еклектицизму, який стає не тільки характерною рисою більшості вчень, а й претендує на роль самостійного філософського вчення. Рим завоював Грецію силою, а Греція Рим своєю філософією та культурою. Це призвело згодом до двох типів культур: грецької античної та римської античної. У подальшому вони справили визначальний вплив на весь світовий культурний процес. "Римський дух" з його практицизмом, експансіонізмом і місіонерством був успадкований західноєвропейською латиномовною католицькою традицією, а "грецький античний дух" (у його візантійському варіанті) у слов'яномовній формі — Східною Європою.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягає суть атомістичного матеріалізму Демокріта? Вчення про природу і теорію пізнання.
2. Назвіть фундаментальні засади вчення Платона про ідеї та його теорію пізнання.
3. Як позначилася на майбутньому філософії інтерпретація буття давньогрецькими філософами Демокритом і Платоном?
4. Назвіть філософів античності, які розвивали атомістичні погляди на природу.
5. Яке філософське відкриття (поворот у філософії) здійснив Сократ?
6. Дайте характеристику концепції ідеальної держави Платона.
7. Яке значення вкладали Демокрит і Платон у поняття філософії?
8. Чому софістів називали представниками грецького Просвітництва? «Людина є міра всіх речей», - що розуміли під цим виразом софісти?
9. Суть енциклопедичної системи Арістотеля. Вчення про начала і чотири причини суцього.
10. Назвіть основні школи філософії еллінізму, визначте їх характерні риси.
11. Прореферуйте уривок з праці Платона «Держава» (Мир філософії. Ч.1. - С. 412 - 414). У чому полягає актуальність теорії держави Платона для наших днів ?

12. Прочитайте і законспекуйте уривок з твору Лукреція Кара (Мир філософії. Ч.2. - С. 87 - 88). Виділіть його погляди на душу, смерть і безсмертя людини.
13. Прочитайте працю Арістотеля «Метафізика» // Антологія мирової філософії. В 4-х томах. Т1.- Ч.2. – М., 1969. Випишіть думки стосовно його концепції картини світу, яка отримала назву телеології.

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Підберіть концепції з графі «Б», розроблені філософами, чий імена наведені в графі «А».

А	Б
1. Демокріт	а) атомістична теорія світу;
2. Платон	б) ідея антропоцентричної філософії;
3. Сократ	в) теорія світової держави;
4. Арістотель	г) вчення про закони мислення;
5. Лукрецій Кар	г) телеологія.

2. Це неправильно, що Платон:
- а) був засновником атомізму;
  - б) вірив, що душа безсмертна;
  - в) був прихильником гедонізму;
  - г) створив теорію ідеальної держави.
3. Знайдіть помилку. Учнем Сократа був:
- а) Левкіпп;
  - б) Протагор;
  - в) Платон;
  - г) Епікур;
  - г) Цицерон.
4. Як називалась перша філософія у Арістотеля?
- а) діалектика;
  - б) аналітика;
  - в) логіка;
  - г) метафізика.

5. Хто із названих філософів відноситься до школи софістів?

- а) Георгій;
- б) Піррон;
- в) Епіку;
- г) Протагор;
- г) Гіппій.

6. Назвіть ключові та другорядні (допоміжні) поняття філософії стоїцизму:

- а) дух;
- б) космос;
- в) атом;
- г) пневма;
- г) свобода;
- д) істина;
- е) фатум;
- є) матерія;
- ж) щастя;
- з) ідея.

7. Вчителем Олександра Македонського був видатний давньогрецький філософ:

- а) Демокріт;
- б) Сократ;
- в) Платон;
- г) Арістотель.

8. Підберіть з графи «Б» назви робіт, які належать філософам (з графи «А»):

А	Б
1. Сократ	а) «Федон»;
2. Платон	б) «Метафізика»;
3. Арістотель	в) «Теетет»;
4. Лукрецій Кар	г) «Софіст»;
	г) «Про душу»;
	д) «Про природу речей».

9. Знайдіть помилку: елементи фаталізму властиві філософській системі:

- а) софістів;
- б) скептиків;
- в) стоїків;
- г) неоплатоніків.

10. Хто із названих філософів «розпочав» лінію матеріалізму, а хто лінію ідеалізму:

- а) Сократ;
- б) Демокріт;
- в) Сенека;
- г) Арістотель;
- ґ) Платон.

11. Прикладом епістемного способу буття давньогрецької філософії можуть бути вчення:

- а) Демокріта;
- б) Сократа;
- в) Платона;
- г) Арістотеля;
- ґ) Епікура.

12. Підберіть з графи «Б» вислови, які належать філософам, чий імена наведені у графі «А»:

А	Б
1. Сократ	а) людина - це мірило всіх речей;
2. Протагор	б) початок всесвіту суть атоми і пустота, все інше
3. Демокріт	вважається лише існуючим;
4. Арістотель	в) пізнай самого себе;
5. Платон	г) людина - це полісна істота;
	ґ) людина - це двоноге без пір'я, наділене розумом.

13. З ім'ям якого античного філософа пов'язане заснування першої філософської школи - Академії (від розташування її у парку міфічного героя Академа)?

- а) Сократа;
- б) Платона;
- в) Арістотеля;
- г) Демокріта.

Тема 5. СЕРЕДНЬОВІТЧНА ФІЛОСОФІЯ

Середньовічна філософія формується в умовах станово-ієрархічної структури феодального суспільства і панування богослов'я у всіх сферах розумової діяльності. Звідси зміст і форма середньовічної філософії : вона існує переважно як теоцентричний світогляд, а любов до мудрості реалізується як течія богословської думки.
(VIII ст. - XV ст.)

ПАТРИСТИКА

АРАБОМОВНА
ФІЛОСОФІЯ

СХОЛАСТИКА

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
Патристика (I-VIII ст.).	<ul style="list-style-type: none"> - використання ідей Платона, неоплатоніків, а згодом і ідей Арістотеля (метафізика і формальна логіка) з метою захисту ісламу і його церковних догматів. Заснування спозірної мусульманської теології; - обґрунтування причинної обумовленості явищ природи і суспільства; - трьохщаблева теорія пізнання : логіка і математика - природничі науки - метафізика. Філософія розглядається як вінець енциклопедичного наукового пізнання; - Бог хоч і визнається першопричиною буття, проте світ існує самостійно і незалежно від надприродних сил. Він складається із шести природних елементів (прості елементи, мінерали, рослини, тварини, люди та небесні тіла); - обґрунтування ідеї вічності матеріального світу. Теорія еманцій; - філософія як наука про буття в цілому. Складається з трьох частин : фізика (вчення про природу), логіка (вчення про шляхи пізнання природи і людини), метафізика (вчення про пізнання буття в цілому); - намагання вивести мусульманську теологію з-під впливу філософії. Критика матеріалізму та раціоналізму, пропаганда 	<p>мутазиліти : Василіби Ата (699-748 р.р.); ашарити : Аль Ашарі (873-935 р.р.); східні перипатетики : Аль Кінді (800-879 р.р.).</p> <p>Аль Фарабі (870-950 р.р.).</p> <p>Ібн-Сіна (Авіценна) (980-1037 р.р.).</p> <p>Аль Газалі (1059-1111 р.р.).</p>

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
	<p>аскетизму, заперечення усього земного з позицій софізму - вчення, спорідненого з неоплатонізмом;</p> <ul style="list-style-type: none"> - матеріальний світ нескінченний у часі, проте обмежений у просторі. Бог - вічне джерело дійсності, матерія - єдина основа буття, вічне джерело можливості. Рух вічний і безперервний; - теорія подвійної істини. Розмежування сфер філософії і релігії, відведення філософії ниви теорії, а релігії - ниви практики. 	<p>Ібн Рушд (Аверроес) (1126-1198 р.р.).</p>
<p>Арабомовна філософія (основа формування середньовічної філософії).</p> <p>В теології патристика - частина догматики чи патрології. У філософії - регулятивно-філософське вчення, яке захищало християнську доктрину від ідеології язичників, іудейського світогляду, державної влади, котра спиралась на міфологічні уявлення про дійсність.</p> <p>З III ст. патристика активно пристосовується до теоретичної форми світогляду, використовуючи неоплатонізм для обґрунтування християнського вчення.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - головними ідеями є монотеїзм, супранатуралізм та креаціонізм. Обґрунтування надприродності та трансцендентальності Бога, його абсолютної влади над світом, який він створив з нічого, його абсолютної благодаті та справедливості; - людина тлумачиться як творіння Бога, споганена «першородним гріхом», а її тіло - вічним джерелом гріховності. - головним у пізнанні - є пізнання шляху до Бога. Шляхів богопізнання виділяється декілька. Зокрема, шлях позитивної та негативної теології. - онтологічне вчення про Бога як абстрактне буття ; вчення про час як сутність, що не може існувати без душі, яка пам'ятає, чекає і споглядає дійсність; - висвітлення проблеми реальної динаміки конкретного людського життя на протилежність конкретної історії суспільства; - вчення про «град земний» і «град божий». - апологетика християнства. Обґрунтування тези про несумісність філософії та християнського віровчення, несумісність віри і розуму. Сила віри прямо пропорційна безглуздісті положень, в які віриш. - намагання здійснити синтез елементів християнства з платонізмом. 	<p>Псевдо - Діонісій.</p> <p>Августин Аврелій (354-430 р.р.).</p> <p>Тертуліан (160-221 р.р.).</p> <p>Ориген (185-254 р.р.).</p>

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
	<ul style="list-style-type: none"> - обґрунтування нематеріальності Бога, його нескінченності. Поняття Бога трактується в душі неоплатоністського поняття абсолюту. Філософія розглядається як найбільш конструктивний шлях до християнського віровчення. 	
<p>Схоластика (XI-XIV ст.).</p> <p>Це система філософсько-теоретичної думки. Такий тип релігійної філософії, для якого характерне принципове панування теології над усіма іншими формами пізнання.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - рання схоластика (XI-XII ст.) склалась в умовах становлення феодального ладу в Європі та папської влади Риму. Розвивалася під впливом августинівського платонізму; - світовий космічний процес розгортається у площині першої, другої, третьої і четвертої природи («Божественна єдність» - «Божественний розум» - «Конкретні чуттєві предмети» - «Божественна першооснова»). Центральним у космічному процесі є людина, а найважливішим шляхом пізнання істини є шлях пізнання і любові до людської природи; - ідея онтологічного доведення буття Бога, яке будується на принципах формальної логіки. Обґрунтовується у зв'язку з цим позиція реалізму; - обґрунтування позиції номіналізму. Полеміка з реалістами у площині розуміння та інтерпретації Святого Письма. 	<p>Йоан Скот Еріугена (810-877 р.р.);</p> <p>Ансельм Кентерберійський (1033-1109 р.р.);</p> <p>Росцелін (1050-1120 р.р.).</p>
<p>Витоки схоластики : пізноантична філософія Прокла, який абсолютизував дедуктивізм (шукав відповіді на всі питання, виходячи з текстів Платона).</p>	<ul style="list-style-type: none"> - зріла схоластика (XII-XIII ст.). Культивувався платонізм, але поступово вже витісняється аристотелізмом; - теорія «концептуалізму» (прихованої форми компромісу між реалістами і номіналістами). Ставка на раціонально-доказове сприйняття істини; - раціональний аналіз теологічної літератури. Ідея автономії (щодо «божественної любові і благодаті») моральних (добрих і злих) вчинків людини, автономії розуму і совісті; - заперечення теорії «двоїстої істини», обґрунтування ідеї єдності філософії і теології, самоцінності першої для теології. Різниця між ними тільки у розрізі предметів пізнання; - боротьба проти аверроїзму. Переосмислення аристотелівської філософії стосовно християнської доктрини. 	<p>П'єр Абелер (1079-1142 р.р.);</p> <p>Роджер Бекон (1214-1292 р.р.);</p> <p>Альберт Великий.</p>
	<p>пізня схоластика (XIII-XV ст.). Розвивається під впливом суперечностей епохи розвинутого феодалізму, інтелектуалізму протиставляється волюнтаризм, теорії «гармонії» віри і розуму теорія «двоїстої істини».</p> <ul style="list-style-type: none"> - єдність філософії і теології. В тих випадках 	<p>Фома Аквінський (1226-1274).</p>

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
	<p>коли існує можливість вибору, краще розуміти, ніж просто вірити. Але безпосереднє пізнання надприродного неможливе. Звідси критика «онтологічного аргументу» Ансельма Кентерберійського. Висуваються п'ять доказів буття Бога, які мають не прямий, а опосередкований характер;</p> <ul style="list-style-type: none"> - на основі аристотелівського вчення про матерію і форму дається класичне для схоластики вирішення проблеми універсаль (завершити суперечку між номіналізмом і реалізмом). <hr/> <ul style="list-style-type: none"> - розмежовується предмет філософії і богослов'я. Предмет богослов'я - Бог, а філософії - буття. Філософія безсила у справі спасіння людини (вона ігнорує все особисте і пряме тільки від загального до більш загального). <hr/> <ul style="list-style-type: none"> - буття Бога - предмет релігійної віри, а не філософії, яка спирається на доведення; - універсали не притаманні самій речі, вони існують після неї, існують тільки у свідомості (хоча і не позбавлені повністю об'єктивного значення). Знання мають дві площини: наочне знання (про одиничне) і абстрактне (про загальне). Звідси науки поділяються на реальні, які розглядають поняття з погляду їх відношення до речей і на раціональні, які досліджують відношення понять до інших понять. 	<p>Дунс Скот (1265-1308 р.р.).</p> <p>Вільям Оккам (1300-1350 р.р.).</p>

ПІЗНЯ СХОЛАСТИКА

Пробудила сумнів в надчуттві і бездоказові істини богослов'я, підготувавши тим самим появу просвітницького і методологічного скептицизму Відродження та Нового часу.

Шляхом номіналізму сприяла становленню світового раціоналізму і досвідної науки, розчистила шлях емпіризму і сенсуалізму новоєвропейської науки і матеріалістичної філософії.

РЕЗЮМЕ

1. Середньовічна філософія формується в умовах станово-ієрархічної структури феодального суспільства і панування богослов'я у всіх сферах розумової діяльності. Феодальний спосіб життя на відміну від рабовласницького, орієнтованого на речово-предметний образ реальності, сформував образ реальності "за образом і подобою духу". На передній план висуваються духовні характеристики людини. Людина усвідомлює себе тут не просто "греком", "громадянином" чи "рабом", а насамперед одухотвореною (такою, що має душу) істотою.

Ідеологічно-світоглядним відображенням змін в орієнтації способу життя (з тілесно-речових на духовно-особистісні) було нове, духовно-ідеалістичне бачення світу. Оскільки ж найдосконалішим виявом духовності мислився Бог, знання про Бога (богослов'я, теологія) підноситься на рівень "найголовнішого" знання, здатного дати вичерпні відповіді на всі загадки буття. Звідси і форма середньовічної філософії: вона існує переважно як теоцентричний світогляд, а любов до мудрості реалізується як течія богословської думки. Раціональний елемент знання у ній автоматично підпорядковується вірі, науковий інтерес — релігії (філософія — служниця богослов'я!).

2. Філософія середньовіччя має широке часове і просторове поле. Її фаза триває з VIII по XIV-XV століття. Основою формування цієї філософії була патристика (від лат. *pater* — отець) - загальна назва літератури, що була написана отцями церкви. У філософському розумінні патристика — це християнська теологія і філософія I – VIII ст., яка захищала християнську доктрину від "язичників", євреїв, державної влади і тиску античної філософії. Патристику можна розділити на два етапи. На першому — були закладені основи християнських догматів з утворенням єдиної і сильної церкви (Тертуліан). Для другого етапу патристики характерна розробка догматики і філософії, зокрема у творчості Августина Аврелія та його послідовників. Тут має місце значний "рух" у бік філософії Платона та неоплатоніків.

За тією роллю, яку відігравала філософія патристики в суспільстві, її можна розділити на апологетичну і систематичну. З точки зору місця виникнення — на філософію Заходу і Сходу, на грецьку і латинську. На Сході верх брала систематика, на Заході — апологетика.

3. Період середньовічної філософії (VIII-XV ст.), як правило, на-

зивають добою схоластики. З ним пов'язана систематична розробка християнської філософії. В схоластиці розрізняють три періоди: рання схоластика - по XII ст., зріла схоластика (період розквіту) — XIII ст. і пізня схоластика - XIV-XV ст.

Паралельно розвитку ранньої схоластики формувалась і розвивалась арабська філософія. Але розвиток її відбувався по-іншому. Спочатку араби запозичили у греків переважно ідеї Платона та неоплатоніків, а згодом зосередили свою увагу на ідеях Арістотеля, твори якого (зокрема матеріалістичні, логічні і фізичні трактати) уважно вивчались і конспектувалися. При цьому особливий наголос робився на метафізику і формальну логіку. Арістотелізм тут не культивувався у чистому вигляді, він переплітався з елементами неоплатонізму, так як платонізм більше, ніж ідеї Арістотеля, відповідав інтересам теології.

Основним завданням арабської філософії був захист ісламу і його церковних догматів. Але тісний зв'язок з античною філософією вивів арабомовну філософію на вільнодумство та подальший розвиток науки і філософії як на Сході, так і на Заході. Філософські ідеї Аль Кінді, Ібн-Сіні (Авіцені), Ібн-Рушда (Аверроеса) про вічність світу, смертність душі, двоїстої істини справили значний вплив на середньовічну схоластику XIII-XV ст. Особливо впливовим був у той час у Європі аверроїзм (ідейно-філософська течія, яка мала джерелом вчення Ібн-Рушда).

4. Середньовічна філософія (схоластика) була найменш продуктивною у вирішенні першої сторони основного питання філософії (онтологічної). Все вчення схоластів про світ будувалося переважно на релігійно-ідеалістичній основі. Питання про походження світу вирішувалось у душі біблійного креаціонізму (від. лат. creare — творити): світ створений із нічого згідно з вільним волевиявленням Бога. Однак схоластика висунула дві неортодоксальні моделі Космосу, які брали початок в античності. Одна із них належить Йоану Скоту, який заперечував християнський креаціонізм і протиставляв йому теорію, згідно з якою Бог не творить світ по своїй волі, а спонтанно проростає у ньому, з необхідністю вливається (еманує) у нього. Друга неортодоксальна космологічна модель (як і перша, засуджена церквою) відстоювала ідею вічності світу, його несотворимості Богом. Ця ідея була пов'язана з філософією Арістотеля та арабських мислителів Авіцені і Аверроеса. Відстоював її середньовічний схоласт Сігер Брабантський.

5. Більш продуктивною була середньовічна філософія у вирішенні другої сторони основного питання філософії – гносеології, яка була більш незалежною від релігійної догматики християнства. Правда, гносеологія тут ще не усвідомлює себе як наука. Теоретико-пізнавальна проблематика розгортається в розрізі богословських дискусій про природу загальних понять, або універсалій (від лат. *universalia* — загальне, родове). У трактуванні універсалій виділяються дві взаємовиключаючі схоластичні теорії — *реалізм* і *номіналізм*.

Реалізм продовжує "лінію Платона" і, як правило, зливається з церковною ортодоксією (Ансельм Кентерберійський). Він розглядає загальні поняття (універсалії) як такі, що існують онтологічно, тобто реально, утворюючи самостійний і безтілесний світ сутностей. Загальне, таким чином, існує до конкретної речі, поза нею і виступає причиною її існування (наприклад, ідея людини, як такої, зумовлює буття окремих індивідів). Номіналізм (від лат. *nomina* — ім'я) проводить у середньовічній філософії "лінію Демокріта", відроджує аристотелівську орієнтацію на світ одиничних об'єктів (Росцелін). Згідно з його вченням, дійсні тільки речі, які чуттєво сприймаються. Універсалії не мають реального (незалежного від речей) існування. Вони не більш як "імена" речей, їх назви. Таким чином, будь-яка ідея є мовною, словесною, а не онтологічною реальністю. Цим самим номіналізм зводить ідеальне буття загального (наприклад, універсалії Бога, святого духа тощо) до фізичної стихії слова або терміна. Звідси ще й інша назва номіналізму — "термінізм".

Крайні форми реалізму і номіналізму швидше спрощували гносеологічну проблему, ніж її вирішували. Тому у середньовічній філософії з'явилися компромісні варіанти вчень. Зокрема поміркований реалізм Фоми Аквінського, який вважав, що універсалії існують до речей в помислах божих, у речах як істотні смисли і після речей як поняття про них у голові суб'єкта. Поміркований номіналізм (або концептуалізм) був представлений схоластами П'єром Абеяром, Дунсом Скотом і Уільямом Оккамом. Він заперечує самостійне існування загального (за межами природи і людини), але не зводить його до емпіричної даності терміна. Поміркований номіналізм визнає реальність загального в якості деякої цілісності розумового узагальнення ("концепта") індивідуальних речей. Тобто загальне розглядає як похідне від одиничних речей, що існує після них як знання схожих ознак цих речей, що повторюються.

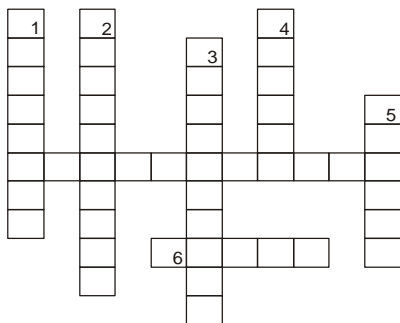
6. Середньовічний номіналізм (особливо поміркований) підвів схоластику до потреби в реабілітації природи, деміфологізації християнської картини світу. Вперше про це заявив у XIII ст. Роджер Бекон, який протиставив абстрактним богословським спекуляціям метод математичного виміру і дослідного експериментування (не вільного, однак, ще від магії, астрології, алхімії). І все ж це призвело до входу у християнську догматику елементів світського (власне філософського) знання і заклало основи матеріалізму Нового часу. Новітні філософські ідеї, по-перше, пробудили сумнів у надчуттєвих і недоказових істинах богослов'я, підготували появу просвітницького і методологічного скептицизму доби Відродження і Нового часу. По-друге, номіналістичні погляди на світ сприяли становленню світського раціоналізму і дослідної науки, які у свою чергу звільнили шлях для емпіризму і сенсуалізму — фундаментальним методологічним принципам новоевропейської науки і матеріалістичної філософії.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Назвіть загальні риси і особливості середньовічної філософії. Чим вони зумовлені?
2. Чим пояснюється панування теоцентризму у середньовічній філософії?
3. У чому полягає специфіка арабомовної середньовічної філософії? Назвіть її найвидатніших представників.
4. Який вплив (і у чому це проявилось) арабомовної середньовічної філософії на європейську?
5. Що таке патристика? Назвіть основних її представників.
6. Суть схоластики як типу релігійної філософії. Які періоди у своєму розвитку пройшла схоластика?
7. Назвіть основних представників пізньої схоластики. Дайте характеристику релігійно-філософського вчення Ф.Аквінського.
8. У чому суть суперечки між номіналістами та реалістами? Що означає «концептуалізм»?
9. Складіть словник ключових понять та категорій, якими оперували філософи середньовічної філософії.
10. Фома Аквінський писав: «...божественне милосердя виявило рятівнику передбачливість, приписавши приймати на віру й те, що здатний дослідити розум, щоб таким чином всі легко могли бути причетними до пізнання Бога без сумніву і помил-

ки" (див. його: Сумма против язычников // Мир философии. Ч.1. - С.15). Визначте тенденцію у співвідношенні розуму й віри, що її висловлено у наведеному уривку.

11. Прочитайте уривки з творів Августина і Ф. Аквінського (Мир философии. Ч.1. - С.14-15) і розкрийте їх розуміння співвідношення філософії і теології.
12. Прочитайте твір Ф. Аквінського Сумма теологии // Антология мировой философии. Т.1. – Ч.2. – М. – 1969. Випишіть п'ять доказів буття Бога, які він наводить. Чому вони, на вашу думку, суперечать «онтологічному доведенню буття Бога» Ансельмом Кентерберійським?
13. Якщо ви правильно заповните слова по вертикалі, то по горизонталі прочитаєте поняття, що виражає основну рису філософії середньовіччя.

1. Християнський теолог і філософ, представник патристики.
2. Античний філософ, вчення якого виступає теоретичним джерелом томізму.
3. Автор п'яти доказів буття Бога.
4. Автор теорії концептуалізму.
5. Офіційна філософія католицької церкви.
6. Представник номіналізму XVI ст.

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Філософські вчення яких філософів Стародавнього Сходу і Стародавньої Греції виступили підґрунтям середньовічної філософії?
  - а) Лао-Цзи;
  - б) Сократа;
  - в) Піфагора;
  - г) Платона;
  - г) Арістотеля.

2. Які характерні риси властиві середньовічній філософії?

- а) космоцентризм;
- б) геоцентризм;
- в) природоцентризм;
- г) культуроцентризм;
- ґ) антропоцентризм.

3. Хто із названих філософів є представниками арабомовної середньовічної філософії?

- а) Ван Чун;
- б) Авіцена;
- в) Еріугена;
- г) Аверроес;
- ґ) Аль-Фарабі.

4. Хто із середньовічних філософів уперше обґрунтував ідею «двоїстої істини»?

- а) Тертуліан;
- б) П'єр Абеляр;
- в) Августин;
- г) Фома Аквінський;
- ґ) Ібн – Рушд.

5. Номіналізм – це:

- а) вчення про методи;
- б) мистецтво ведення теологічних диспутів;
- в) філософське вчення, яке заперечує онтологічне значення універсалій (загальних понять);
- г) філософське вчення, яке визнає об'єктивне існування універсалій;
- ґ) філософське вчення, яке, не приписуючи загальним поняттям онтологічної реальності, разом з тим стверджує, що вони відображають спільні ознаки одиничних речей.

6. Реалізм представляють такі середньовічні філософи:

- а) Ансельм Кентерберійський;
- б) Росцелін;
- в) Фома Аквінський;
- г) Йоган Скот Еріугена;
- ґ) Роджер Бекон.

7. Засновником концептуалізму був:

- а) П'єр Абеляр;
- б) Альберт Великий;
- в) Фома Аквінський;
- г) Дунс Скот;
- ґ) Вільям Оккам.

8. Підберіть з графи «Б» назви робіт, які належать філософам, чий імена названі у графі «А» :

А	Б
1. П'єр Абеляр	а) «Про град Божий»;
2. Августин	б) «Так і ні»;
3. Ф. Аквінський	в) «Сума теології»;
4. Тертуліан	г) «Послання апостола Павла»;
5. Авіцена	ґ) «Книга зцілення».

9. Підберіть концепції з графи «Б», розроблені філософами, чий імена названі у графі «А» :

А	Б
1. Ф. Аквінський	а) теорія «двоїстої істини»;
2. Ібн-Рушд	б) вчення номіналізму;
3. Росцелін	в) теорія гармонії віри і розуму;
4. Ансельм Кентерберійський	г) вчення реалізму;
5. Роджер Бекон	ґ) томізм.

10. В один і той же час жили :

- а) Тертуліан – Оріген;
- б) Аль-Фарабі - Фома Аквінський;
- в) П'єр Абеляр - Аль-Газалі;
- г) Дунс Скот - Вільям Оккам.

11. «Бритва Оккама» стосується:

- а) п'яти доказів буття Бога;
- б) заперечення теорії «двоїстої істини»;
- в) критики філософії неоплатонізму;
- г) захисту християнської догматики від іудейського світогляду;
- ґ) розуміння природи загальних понять (універсалій).

12. Чию філософську систему Фома Аквінський розглядав як теоретичне джерело раціональної теології?

- а) Демокріта;
- б) Платона;
- в) Сенеки;
- г) Арістотеля.

13. Згрупуйте приведені нижче поняття за близькістю філософських вчень середньовіччя:

- а) універсалії;
- б) розум;
- в) віра;
- г) реалізм;
- г) теорія «двоїстої істини»;
- д) номіналізм.

Тема 6. ФІЛОСОФІЯ ЕПОХИ ВІДРОДЖЕННЯ

ФІЛОСОФІЯ ВІДРОДЖЕННЯ (XV-XVI ст.)

Опосередкована ланка між схоластичним і науково-філософським мисленням
Нового часу.

зумовлена

становленням
соціального
організму, що
виростає із
надр
феодальних
суспільних
відносин

періодом
первісного
накопичення
капіталу

незавершеністю
соціально-класової
структури і
неоднорідністю
ідеологічних
орієнтацій

Філософія Відродження намагається подолати схоластику і в той же час
зберігає у собі деякі її риси.

Змінюється
методологічна
стратегія
мислення ;
схоластичний
раціоналізм
поступається
безпосереднім
формам
пізнання.

Логіка
формалізованої
доказовості
витісняється
самоочевидністю
неупередженої
інтуїції.

Поклоніння
перед
Арістотелем
поступається
поклонінню
Платону

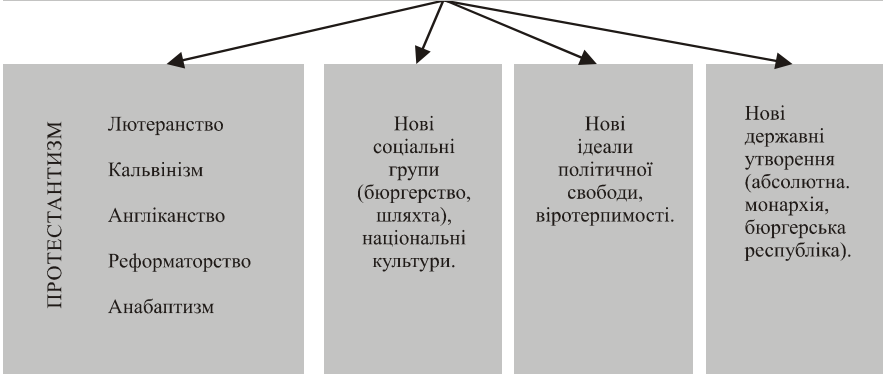
Корінний
перелом
у поглядах
на природу,
людину та
суспільство:
- безмежність і
несотворимість
світу ;
- антропоцентризм;
- гуманізм.

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
<p>Філософія Відродження (XV-XVI ст.):</p> <ul style="list-style-type: none"> - італійський гуманізм; -флорентійський неоплатонізм; - філософія природи Кузанського та натурфілософія Дж. Бруно; - соціально-політичні доктрини Макіавеллі, Т. Мора, Т. Кампанелли. 	<ul style="list-style-type: none"> - натурфілософія спирається на наукове природознавство та ідею нескінченності світу; - пантеїзм (тотожність Бога і природи). Натуралістичний і містичний пантеїзм; - діалектичні ідеї; - антропоцентризм (увага до людини як центру світобудови); - гуманізм (віра у творчі можливості людини, її здатності до свободи); - перегляд традиційних поглядів на суспільство. <hr/> <ul style="list-style-type: none"> - орієнтація на філософську систему Платона. Платонізм (у його світській формі) - символ людяності; - заперечення претензій християнства на абсолютну істину; - світ знаходиться у залежності від Бога, але Бог не є творцем дійсності, вона існує вічно. Світ і сам Бог перебувають у залежності від абсолютної необхідності. Людина - «середня ланка», що поєднує тілесні і духовні властивості світу в єдине гармонійне ціле; - світ - це ієрархічна система : ангельська, небесна та елементарна сфери; - Бог не існує окремо від природи, він присутній у всіх процесах. Пантеїзм. Але Бог - найдовершеніша сутність світу, без якої світ не може існувати як Космос, упорядкована цілісність; - людина - особливий мікрокосмос, сама є творцем своєї долі (на основі воління, вільного вибору, свободи). Вона центральна фігура подій у світі, у вічній боротьбі добра і зла; - орієнтація на світське розуміння філософії Арістотеля. Критика схоластики. Релігія потрібна лише для духовного виховання народної більшості; - заперечення безсмертя душі. Людина живе не заради базсмертя, а заради щастя і радості пізнання світу; - світ підкоряється єдиному вічному закону постійних змін, усе виникає, змінюється і зникає. Діалектика; - новий спосіб мислення (науково-раціоналістичні та натуралістичні теорії), але в рамках загальної релігійної доктрини; - пантеїзм. Діалектика. Гуманізм. 	<p>Георгіос Гемістос (Плетон) (1360-1425 р.р.)</p> <p>Піко делла Мірандола (1463-1495 р.р.)</p> <p>П'єтро Помпонаці (1462-1525 р.р.)</p> <p>Микола Кузанський (1401-1461 р.р.)</p>

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
	<ul style="list-style-type: none"> - етико-раціоналістична обробка вчення про Бога. Концепція християнського гуманізму; - натуралістичний пантеїзм. Концепція єдності світу, що забезпечується першоосною всесвіту - Єдиним. Під Єдиним розуміється матерія. Матерія пронизана універсальною діючою причиною (розумом) - першою і головною силою світової душі. Світова душа - універсальна форма буття Єдиного; - нескінченність всесвіту і множинність світів. Гіпотеза про існування інших суспільств на інших планетах; - етика «героїчного ентузіазму»; - намагання здійснити демаркацію релігійної та світської влади. Теоретичне обґрунтування теорії громадянського суспільства; - обґрунтування мотивів політичної діяльності (реальні інтереси, жаждоба до влади, корисливість та бажання забагатіти). Цинізм і аморальність у політиці : мета виправдовує засоби її досягнення. 	<p>Еразм Роттердамський (1469-1536 р.р.); Джордано Бруно (1548-1600 р.р.).</p> <p>Ніко Макіавеллі (1469-1527 р.р.); Томас Мор (1478-1535 р.р.); Томмазо Кампанелла (1568-1639 р.р.).</p>

РЕФОРМАЦІЯ
(національно-визвольний рух у Європі 16-17 ст., який знаменував перехід від Середньовіччя - Відродження до Нового часу, від феодального ладу до буржуазного)

РЕЗЮМЕ

1. Філософія Відродження являє собою опосередковану ланку між середньовічною схоластиком і науково-філософським мисленням Нового часу. Це у всіх відношеннях була перехідна епоха з властивими їй змішаними розумовими устремліннями. Цю змішаність і синкретизм визначав сам історичний період: ще не склалися буржуазні відносини, молодий соціальний організм щойно виростав із надр феодальної суспільно-економічної формації. Для нього були характерні незавершеність соціальної структури та неоднорідність ідеологічних орієнтацій. Також незавершеністю і неоднорідністю характеризується й теоретична свідомість Відродження. Філософія Відродження поборола схоластику, але у той же час успадкувала більшість характерних їй ознак. Поряд з цим розвиток ренесансної культури призводить до зміни перш за все методологічної стратегії мислення (схоластичний раціоналізм поступається безпосереднім, вільним від зовнішнього авторитету формам пізнання); логіка формальних доказів витісняється самоочевидністю неупередженої інтуїції (санкційоване церквою поклоніння перед Арістотелем замінюється повагою до Платона, зокрема у флорентійській філософській школі). Одночасно відбувається радикальний перелом у поглядах на природу. Всесвіт із свідчення божественної могутності стає предметом дослідницького інтересу, міфологема про творення світу із нічого поступається натурфілософському вченню про безмежність і нестворюваність світу. Формується філософія природи (Джордано Бруно, Бернардіно Телезіо), яка спирається на визначне відкриття теоретичного природознавства того часу - геліоцентричну систему світу Миколи Коперніка (1473-1543).

2. Особливо великої перебудови у добу Відродження зазнають погляди на людину, її місце у світобудові. Середньовічний теоцентризм витісняється антропоцентризмом (людина в центрі філософських роздумів). Ідеологію Відродження називають гуманізмом, розуміючи під цим "відкриття людини" як вільної і необмеженої у своїх можливостях істоти. Людина виводиться із сфери релігійної компетенції і перетворюється у вищу смислотвірну цінність.

3. Філософія Відродження переглядає також традиційні погляди на суспільство. Паралельно з боротьбою світських правителів проти папської політики церковного абсолютизму робляться перші спроби ідеологічного і теоретичного обґрунтування ідеї громадянського сус-

пільства, незалежного від релігійно-теологічних санкцій (Ніко Макіавеллі, Томас Мор, Томазо Кампанелла).

4. І все ж філософія Відродження не в змозі ще повністю звільнитись від схоластичних стереотипів світорозуміння. Прикладом цього можуть бути філософські погляди Миколи Кузанського, які, з одного боку, звернені до схоластики, а з другого, — до майбутньої філософської класики XVII ст. Філософи доби Відродження категорично заперечували католицьку доктрину і замінювали її науково-раціональними і натуралістичними теоріями. Поряд з цим, вони майже повністю зберігають термінологічний і частково смисловий інструментарій (наприклад, поняття Бога). Зберігається і традиційна ідея Бога, хоча й отримує тут свою інтерпретацію. Бог розглядається у філософії Відродження у двох зрізах: він або розчиняється в природі, натуралізується (пантеїзм — від грец. *παν* — все, *θεός* — бог), або піддається етично-раціоналістичній обробці, і тоді вчення про нього виливається в концепцію християнського гуманізму (Еразм Роттердамський).

5. Філософія доби Відродження не тільки дала поштовх до подальшого звільнення думки від середньовічної схоластики, але й теоретично підготувала ґрунт реформації (національно-визвольний рух, який знаменував перехід від Середньовіччя — Відродження до Нового часу, від феодального часу до буржуазного).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Яка основна риса і особливість філософського мислення епохи Відродження?
2. У чому суть реконструкції поглядів філософів Відродження на людину і її місце у світобудові? Що означає антропоцентризм?
3. Дайте загальну характеристику філософських поглядів представників флорентійського неоплатонізму.
4. Охарактеризуйте натурфілософію Дж. Бруно: натуралістичний пантеїзм, ідеї нової космології, етика «героїчного ентузіазму».
5. У чому полягає суть нових підходів до розуміння суспільства у філософських поглядах представників епохи Відродження?
6. Хто із філософів Відродження висунув ідею громадянського суспільства? У чому її суть?

7. Кому належить розробка концепції християнського гуманізму? Поясніть її.
8. Який зв'язок існує між ідеями ренесансного гуманізму та ідеями Реформації ?
9. Законспекуйте уривок з праці Дж. Бруно «Діалоги» (Мир філософії. Ч.1. - С.196-197.; Ч.2., - С.10-12). Охарактеризуйте суть його пантеїзму.
10. Прочитайте уривок з твору Е. Роттердамського «Зброя християнського воїна» (Мир філософії. Ч.2. - С.12-14). Дайте аналіз його поглядів на сутність і призначення людини у світі.
11. Прочитайте уривки з праць М. Кузанського, Дж. Бруно, Е. Роттердамського (Мир філософії. Ч.2. - С.9-14). Дайте порівняльний аналіз їх поглядів на людину.
12. Складіть словник ключових понять філософії Відродження.
13. Напишіть філософське есе на тему: «Мета виправдовує засоби її досягнення».

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Яка провідна тема філософських пошуків епохи Відродження?
  - а) метафізика;
  - б) магія;
  - в) геоцентризм;
  - г) гуманізм.
2. «Антропоцентризм» - це:
  - а) розділ підручника з антропології;
  - б) твір П'єтро Помпонацці;
  - в) філософські погляди, згідно з якими людина є центром і вищою метою світобудови.
3. До кожного поняття з графі «А» підберіть положення, що розкриває його зміст з графі «Б» :

А	Б
1. Гуманізм	а) філософія природи;
2. Пантеїзм	б) Бог має персональне буття;
3. Натурфілософія	в) віра в людину, як вільну і необмежену в своїх можливостях;
	г) ідея божественного творіння світу;
	г) бог та природа - одне й те ж саме.

4. Підберіть з графи «Б» назви робіт, які належать філософам (графа «А»):

А	Б
1. М. Кузанський 2. Т. Мор 3. М. Монтень 4. Д. Бруно	а) «Похвала глупоті»; б) «Діалоги»; в) «Про вчене незнання»; г) «Утопія»; г) «Спроби»; д) «Про обертання небесних орбіт»; е) «Промова про гідність людини».

5. Пантеїстичні ідеї притаманні філософським системам:

- а) Платона;
- б) Арістотеля;
- в) Дж. Бруно;
- г) Ф. Аквінського;
- г) Ніколо Макіавеллі.

6. Натурфілософія Дж. Бруно сформована під впливом:

- а) геоцентричної системи;
- б) канонічно - церковного вчення;
- в) геліоцентричної системи.

Тема 7. ФІЛОСОФІЯ НОВОГО ЧАСУ

XVII-XVIII століття - доба видатних досягнень філософії, науки і культури.
XVII ст. - століття геніїв і вільнодумства, XVIII ст. - століття Просвітництва.

Соціально - природничо - політичні і наукові передумови.

Бурхливий розвиток буржуазних економічних відносин.

Наукова революція. Великі наукові відкриття Коперніка, Галілея, Ньютона.

Якісно нова картина світу.

Нові соціально-етичні ідеали

Нова філософія історії

Методологія наукового пізнання

Визначення джерела людських знань

Вільнодумство і атеїзм

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
<p>Філософія Нового часу XVII ст.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - орієнтація на природу як новий образ реальності і на науку. Природоцентризм; - гносеологія і методологія (через удосконалення методів пізнання природи, збільшення влади людини над нею), <li style="margin-left: 20px;">емпіризм ————— як універсальні <li style="margin-left: 20px;">і ————— методи пізнання; <li style="margin-left: 20px;">раціоналізм ————— - критика схоластики; - механістичне розуміння людини. 	
<p>Формування філософії Нового часу.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - критика філософії як форми споглядання і обґрунтування ідеї філософії як науки про реальний світ; - визначення цілей, методів та ідеалів наукового пізнання. Теоретичне обґрунтування емпіризму, досвідно-індуктивного методу; - критика схоластики; - демаркація пізнання природи і антропологічного пізнання; - раціоналізм. Теоретичне обґрунтування дедуктивного методу. Теорія вроджених ідей; - дуалізм душі і тіла. Ідея двох субстанцій світу (матерія та мислення); - механіцизм. Ідея першопоштовху. Деїзм; - система раціоналістичної філософії, яка охоплює не тільки вчення про буття, але й вчення про суспільство і державу; - немає двох істин, істина одна - істина розуму; - теорія абстрактно-ідеальної моделі суспільства, що будується на «природному стані людей». Теорія суспільного договору; - класифікація типів держав : демократія, аристократія, монархія; - теоретичне обґрунтування сенсуалістичного вчення. Переконавання незаперечності індуктивістської гносеології, яка визнає виникнення загальних понять через узагальнення одиничних явищ; - вчення про будову світу, розроблене на основі атомістичної теорії; - поглиблення тези про надприродну причину першопоштовху до вчення про неможливість існування природних причин. Всі причини мають божественний характер. Людина не здатна знати речі повністю, як не здатна знати Бога у всій його повноті. Носієм усіх ідей є Бог; 	<p>Френсіс Бекон (1561-1626 р.р.).</p> <p>Рене Декарт (1596-1650 р.р.).</p> <p>Томас Гоббс (1588-1688 р.р.).</p> <p>П'єр Гассенді (1592-1655 р.р.).</p> <p>картезіанство : Ніколо Мальбранш (1638-1715 р.р.).</p>

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
	<ul style="list-style-type: none"> - поширення двоїстої природи людини на суспільні явища. Мораль - поєднання добра і зла ; політика - закону і беззаконня тощо; - безпорадність людини перед світом; - намагання обґрунтувати не тільки обмеженість чуттєвого, але й раціонального пізнання. Ірраціоналізм. 	<p>Блез Паскаль (1623-1662 р.р.).</p>
<p>Сенсуалістична філософія Нового часу</p>	<ul style="list-style-type: none"> - мислення загального ґрунтується на чуттєвому сприйнятті суцього; знання загального та істина побудовані на досвіді. Антидекартівська позиція; - заперечення вроджених ідей. Душа - «чистий аркуш», на який лише досвід накладає свої письмена; - «природний стан людей» (Гоббс) - це не війна усіх проти усіх, а стан рівності між людьми. У зв'язку з цим здійснюється перегляд природи влади. Влада не є абсолютною, вона обмежена природними законами; - з позицій сенсуалізму, деїзму та матеріалізму - критика релігії та розвиток вільнодумства; - вічність матерії, яка розвивається за об'єктивними законами. Всесвіт єдиний, нескінченний і складається із безлічі світів. Рух - атрибут матерії, поза рухом вона втрачає будь-які якості; - ідея внутрішньої активності матерії, її саморуху; - критика матеріалістичного сенсуалізму. Усі речі є лише «комплексами наших чуттів». Суб'єктивний ідеалізм; - наші сприйняття світу не дають можливості довести ні його існування, ні його відсутності. Агностицизм; - мислення, розум не здатні дати кінцевого визначення подій, причин та наслідків. 	<p>Джон Локк (1632-1704 р.р.).</p> <p>Джон Толанд (1670-1722 р.р.).</p> <p>Джорж Берклі (1684-1753 р.р.).</p> <p>Давид Юм (1711-1776 р.р.).</p>
<p>Раціоналістична філософія Нового часу</p>	<ul style="list-style-type: none"> - відновлення раціоналістичної традиції з урахуванням традицій емпіризму; - ототожнення Бога із субстанцією. Бог не стоїть над природою, він перебуває у ній як іманентна причина, властивість; - світ абсолютно детермінований, але це не виключає можливості існування свободи. Свобода полягає у пізнанні необхідності. 	<p>Бенедикт Спіноза (1632-1677 р.р.)</p>

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
	<ul style="list-style-type: none"> - заперечення існування єдиної субстанції. Теорія нескінченної множини субстанцій - монад. Монада - одиниця буття, здатна до активності, саморуху і діяльності. Монадологія; - теорія формальної філософії здорового глузду на базі уявлень про розум; - ідея системи знання на основі теологічного принципу. Фізичне знання, гармонія, «пневматологія», математика, етика, право, політика, філософія; - розробка принципів аксіоматичної побудови наукової теорії. 	<p>Готфрід Вільгельм Лейбніц (1646-1716 р.р.).</p> <p>Християн Вольф (1679-1754 р.р.).</p>
<p>Філософія Просвітництва. Французький матеріалізм XVIII ст.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - раціоналізм - ставка на розум; організація світу і держави на засадах розуму; - антропоцентризм. Розуміння людини як природної і колективної істоти; - філософія історії. Ідея прогресу як поступального удосконалення людського розуму; - детеологізація світоглядних основ суспільства і атеїзм; - матеріалізм. Механістична картина світу. <hr/> <ul style="list-style-type: none"> - процесуальність світу. Поняття матерії. Ідея розмаїття форм матерії. Єдність матерії і свідомості; - еволюційна концепція біологічних видів. Історична природа свідомості; - три види пізнання : спостереження, обмірковування, досвід; - ідея вирішальної ролі середовища у формуванні особистості; - концепція «суспільної природи людини»; - вчення про «освічене керування державою» як основа суспільної злагоди; - релігія обмежує свободу людини. Критика релігійної догматики, офіційної церкви; - доля людини у суспільстві, де існує штучна культура, що заперечує природні властивості індивіда. Роль у житті людини підсвідомих, інстинктивних мотивів дій людини; - явище відчуження; - причина страждань людини - протиріччя між її реальним станом та її природними властивостями, між природою людини та суспільними інститутами, між особистістю та громадянством. 	<p>Дені Дідро (1713-1784 р.р.).</p> <p>Вольтер (1694-1778 р.р.).</p> <p>Жан Жак Руссо (1712-1778 р.р.).</p>

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
	<ul style="list-style-type: none"> - джерело протиріч цивілізації - соціальна нерівність, що виникає з приватної власності на землю та знаряддя праці. Шлях подолання суперечностей суспільства - зміна системи освіти, методів виховання; - концепція «суспільного договору». Ідея конституційного устрою держави; - людина здатна існувати лише за умов існування природи. Поняття «абсолютного закону», який підкоряє собі людину через закон «влади інтересів». «Інтерес» поєднує головні умови існування людини, обумовлює людську активність; - система принципів природної етики; - виховання - універсальний механізм вирішення суспільних проблем. Основа виховання - «правильні закони» (закони, прийняті більшістю народу); - ідея універсальності руху. Матерія і рух нерозривні; - вчення абсолютного детермінізму. Випадковості у природі не існує, випадковість - це прояв нашого незнання; - світ як система причин та наслідків. Людина і суспільство взаємодіють з Космосом. Узгодження існування людини і суспільства зі світом у цілому - заповідь їх щасливого існування. 	<p>Клод Адріан Гельвецій (1715-1771 р.р.).</p> <p>Поль Анрі Гольбах (1723-1789 р.р.).</p>

РЕЗЮМЕ

1. Новий час — доба видатних досягнень філософії, науки і культури. Першу половину її (XVII ст.) визначають як століття геніїв і вільнодумства, а другу (XVIII ст.) - як століття Просвітництва. Інтелектуальний і духовний потенціал цієї доби спирається на процеси розвитку буржуазних економічних відносин і на великі наукові відкриття Коперніка, Галілея, Ньютона. Виникає не тільки істинно наукове природознавство, але й заснована на праці і її філософському осмисленні якісно нова картина природи. Що нового дала ця доба в розумінні природного і соціального світу, які соціально-етичні ідеали висунула? По-перше, з філософією Нового часу пов'язана методологічна програма наукового пізнання, по-друге, — формування нової картини світу з природою у центрі (природоцентризм), по-третє, — визнання людського розуму вищим авторитетом в оцінці не тільки природи, але й су-

спільства, по-четверте, — нова концепція людини і суспільства, по-п'яте, — вільнодумство і атеїзм.

2. Основоположниками методології наукового пізнання у філософії Нового часу були Ф. Бекон і Р. Декарт. Методологічна програма першого була *емпірико-індуктивною*, а другого — *раціоналістично-дедуктивною*. Призначення методології розуміється ними однаково — через удосконалення методів пізнання природи до зростання влади людини над нею. Індукція (від. лат. *inductio* — наведення) — логічний шлях руху пізнання, що характеризує перехід від знання ознаки, яка повторюється, до висновку про наявність цієї ознаки у цілого класу явищ. Дедукція (від. лат. *deductio* — виведення) - виведення знань, коли з істинності загальних положень виводиться істинність окремих, індивідуальних. Але методологічні програми Бекона і Декарта не були чисто логічними. Бекон обґрунтовує індукцію як метод узагальнення досвідного знання. Декарт, орієнтуючись на конструктивні можливості математичного знання, формує правила методу. Вони відображають раціоналістичну переконаність у тому, що розуму властиві достовірні аксіоми знання, пов'язані з інтуїцією (ясним і чітким сприйняттям розуму), і методологічну абсолютизацію можливостей дедукції як засобу отримання нового знання. За Декартом, істинна дедукція, на відміну від логічної (сілогізму), що знаходить нову істину лише тому, що вона міститься у висновку, полягає в отриманні абсолютно нових істин. Тому така дедукція розглядається як евристичний метод.

3. У розрізі онтології всі основні концепції XVII—XVIII ст. були матеріалістичними. Філософи Нового часу обґрунтовують ідею багатоякісності матерії та її нерозривний зв'язок з матерією (Ф. Бекон). Під впливом успіхів механіко-математичного природознавства у філософії складається нова механістична і метафізична картина природи. Згідно з Декартом, в основі світу лежать незалежні одна від одної *субстанції*: духовна, мислительна та матеріальна (тілесна), протяжна. Ототожнивши матерію із протяжністю, він розуміє її геометрично. Т. Гоббс також "геометризує" природу. Він вважає, що існують тільки окремі конкретні тіла, за допомогою властивостей (акциденцій) яких пояснюється й свідомість людей. Як і Декарт, він ототожнює рух з механічним переміщенням, вважаючи, що тіла складаються із корпускул, які діляться до безмежності і несумісні з порожнечою.

По-різному підходили філософи Нового часу до проблеми розуміння першооснови світу. Декарт, Лейбніц свої онтологічні погляди подають у формі метафізичних вчень, які дещо віддалені від позитивного земного змісту. Декарт обґрунтовує позицію про матеріальну субстанцію, яка суміщає у собі два атрибути — протяжність і мислення. Лейбніц першоосновою вважає монаду (від грец. *Monados*— одиниця) - духовну субстанцію, яка утворює світ первинний, мислительний, ідеальний. Спіноза в "Етиці", виклавши суть свого вчення про матеріальну субстанцію, уявляв її як таку, що об'єднує у собі два декартівських атрибути - протяжність і мислення. Він називає її Богом. Ця субстанція визначається як причина самої себе, що передбачало й діалектичну ідею взаємодії, й ідею матеріальної єдності світу. З матеріалістичних позицій ідея єдності світу і руху була розвинута у подальшому Т. Толандом.

4. У XVIII ст. найвищого розквіту матеріалізм досяг у Франції, а ідеалізм в Англії в особі найвидатніших його представників Д. Берклі і Д. Юма. Французький матеріалізм розвиває систему механістичного матеріалізму. Його представники надають своєму матеріалізму соціально загостреного характеру, застосовувши його принципи до осмислення основних завоювань наукової думки в пізнанні природи, суспільства, людини (Ж. Ламетрі, Д. Дідро, П. Гольбах). У цілому, не вийшовши за межі метафізичного методу мислення, французький матеріалізм розвинув ряд діалектичних ідей: єдності матерії і руху, якісної "абсолютної різнорідності усього існуючого" (Д. Дідро). П. Гольбах значно поглиблює вчення про матерію, визначивши її як "все те, що діє будь-яким чином на наші органи відчуття".

Паралельно французькі матеріалісти полемізують із представниками англійського суб'єктивного ідеалізму, які вважали, що речі - це комбінації, певні суми відчуттів, а загальне поняття матерії неможливе.

5. Вісью теоретико-пізнавальних пошуків і дискусій Нового часу були проблеми визначення джерела людського знання, пізнавальної ролі чуттєвих і раціональних форм знання, природи істини. Основними полярними сторонами були **раціоналізм** і **сенсуалізм**. Ключовими фігурами раціоналістів виступали Р. Декарт, Б. Спіноза, Г. В. Лейбніц, сенсуалістів — Д. Локк, Д. Берклі, Д. Юм, Д. Дідро. Як раціоналізм, так й сенсуалізм мали ідеалістичне і матеріалістичне втілення. Мате-

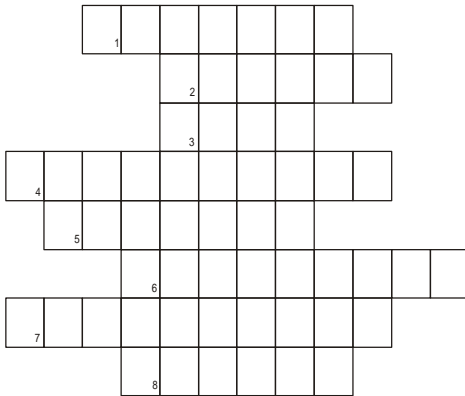

ріалістичний сенсуалізм (*або емпіризм*) джерелом знань вважав відчуття, через які дається нам матеріальний світ (Локк, французькі матеріалісти XVIII ст.); ідеалістичний раціоналізм джерелом знань вважає розум, якому даний Бог (Декарт, Лейбніц); матеріалістичний раціоналізм джерелом знань вважає розум, якому даний матеріальний світ (Гобс, Спіоза); ідеалістичний сенсуалізм (або емпіризм) джерелом знань вважає відчуття (або досвід), у них нам дані, за Берклі, або Бог, або нічого крім них самих. Юм у відповідності з його агностицизмом (ідея невіршеності питання про те, що нам дається у знанні) підтримує Берклі. Вирішальним напрямком розвитку знань, згідно із сенсуалізмом, є орієнтація на відчуття, сприйняття, досвід, а згідно із раціоналізмом — на ідеї, аксіоми, міркування тощо. Визначальна тенденція перших — недооцінка специфіки раціональних форм знання, у других — чуттєвих форм. У вченні про істину перші абсолютизують знання відносно, другі — знання достовірне, абсолютне.

6. Філософія історії Нового часу фіксує перехід від авторитарно-теологічної орієнтації до визнання людського розуму вищим авторитетом в оцінці не тільки природи, але й суспільства (слова Декарта: "Я мислю, отже, я існую"). Не випадково ключовим загальносоціологічним поняттям просвітників П. Гольбаха, К. Гельвеція було поняття "людська природа", якому надавався зміст незмінних властивостей людини. При цьому він по-різному проявлявся в додержавному "природному стані" і в державній організації суспільства ("суспільний договір"). Феодальна державно-правова система розглядалась філософами Просвітництва як посягання на природні права і свободи особистості. За переконанням Гельвеція і Гольбаха, люди, пізнавши закони природи і суспільства (в основі яких лежить механіка Ньютона), у змозі створити істинно гуманне суспільство на основі принципів свободи, рівності і братерства. Цей ідеалістичний і метафізичний погляд на історію впливав із відомої тези "думки правлять світом", а також із розуміння історії як тотальної темряви, що зумовлена невіглаством людей. Саме тут була закладена й соціалістична ідея: якщо середовище формує людину, то необхідно його перебудувати й модернізувати так, щоб воно виховувало у індивідів істинно людські якості.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Соціально-політичні та природничо-наукові передумови філософії Нового часу.
2. Назвіть основні характерні особливості філософії Нового часу.
3. Чим зумовлена увага до раціоналізму у філософії XVII ст.? Хто заклав основи раціоналізму? Дайте характеристику його поглядів.
4. Розкрийте сутність емпіризму як одного із основних методологічних напрямків у філософії Нового часу.
5. Хто є основоположником філософії емпіризму ? Дайте характеристику його поглядів.
6. Проаналізуйте суспільно-політичне вчення Т. Гоббса.
7. Які основні характерні риси філософії Просвітництва ?
8. Дайте характеристику французького матеріалізму XVIII ст.
9. Прочитайте уривки із творів Р. Декарта (Мир філософії. Ч.1. - С. 262-264, 498-499). Дайте аналіз його філософських поглядів.
10. Напишіть філософське есе: «Бекон і Декарт про методи пізнання».
11. Розглянувши теорію Д. Локка про первинні і вторинні якості і прочитавши уривки з праці Д. Берклі (Мир філософії. Ч.1. - С. 198-206), покажіть взаємозв'язок і відмінність у їх філософських поглядах.
12. Законспектуйте уривок з роботи французького матеріаліста Ж. Ламетрі «Трактат про душу» (Мир філософії. Ч.1. - С. 211-212). Охарактеризуйте суть метафізичного матеріалізму.
13. Гельвецій писав : «Самі люди, якщо можна так висловитись, створили матерію ... Матерія не є якість творіння ... Під словом «матерія» слід розуміти лише сукупність властивостей, характерних для всіх тіл». Проаналізуйте це міркування. Що Ви розумієте під поняттям «матерія»?
14. Кросворд «Філософія Нового Часу». Відповівши правильно на питання, по вертикалі прочитаєте назву однієї з праць Т. Гоббса.

1. Розуміння світу як такого, в основі якого лежить дві незалежні субстанції.
2. Англійський філософ-сенсуаліст, що виражає суб'єктивно-ідеалістичну позицію.
3. Одне з основних понять філософії Д.Юма.
4. Спроба пояснити всі явища природи, суспільства і людину за допомогою законів механіки.
5. Французький філософ, що висунув ідею «філософії серця».
6. Принцип людського мислення, що спрямований на усвідомлення самого мислення, його меж і змісту знання.
7. Одне з центральних понять у філософії Нового Часу.
8. Основне поняття філософії Лейбніца.

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Серед названих філософів вкажіть тих, які представляли а) емпіризм, б) раціоналізм:
  - 1) Локк;
  - 2) Декарт;
  - 3) Спіноза;
  - 4) Бекон;
  - 5) Лейбніц;
  - 6) Гоббс.
2. Це неправильно, що Декарт:
  - а) був дуалістом;
  - б) вважав розум вищою цінністю і основою пізнання;
  - в) стояв на позиціях сенсуалізму;
  - г) вважав, що філософія відрізняє нас від дикунів і варварів;
  - г) був пантеїстом.
3. В один і той же час жили:
  - а) Бекон і Берклі;
  - б) Лейбніц і Локк;

- в) Гоббс і Юм;
- г) Паскаль і Спіноза;
- г) Вольтер і Руссо.

4. Підберіть концепції з графи «Б», розроблені філософами, чий імена названі в графі «А»:

А	Б
1. Декарт	а) вчення про монади;
2. Бекон	б) ідея свідомості як «чистої дошки»;
3. Лейбніц	в) ідея про субстанцію як «причину самої себе»;
4. Спіноза	г) емпірично-індуктивний метод;
5. Локк	г) існувати означає «бути сприйманим»;
	д) перший принцип філософії «я мислю, отже, я існую»;
	е) «філософія серця».

5. До кожного поняття з графи «А» підберіть відповідне положення з графи «Б»:

А	Б
1. Раціоналізм	а) течія що об'єднує послідовників філософії Декарта;
2. Емпіризм	б) визнання розуму вищою цінністю і основою пізнання;
3. Сенсуалізм	в) твердження про тотожність Бога і природи;
4. Картезіанство	г) визнання первинності (першості) досвіду в пізнанні;
	г) прагнення до античного ідеалу;
	д) проголошення відчуття єдиним джерелом пізнання;
	е) уявлення про універсальну «оживленість» матерії.

6. Підберіть з графи «Б» назви праць, які належать філософам (графа «А»):

А	Б
1. Вольтер	а) «Система природи»;
2. Дідро	б) «Дух законів»;
3. Гольбах	в) «Людина - машина»;
4. Ламетрі	г) «Енциклопедія, або тлумачний словник наук, мистецтв і ремесел »;
	г) «Новий Органон»;
	д) «Небіж Рамо»;
	е) «Філософський словник»;
	є) «Філософські листи».

7. З названих філософів визначте, хто належить до а) англійського, б) французького, в) німецького Просвітництва:

1. Монтеск'є;
2. Дідро;
3. Толанд;
4. Гердер;
5. Лессінг;
6. Гольбах;
7. Руссо;
8. Вольтер.

8. Концепцію природної доброти людини розвивали:

- а) Арістотель;
- б) Дідро;
- в) Руссо;
- г) Гольбах;
- г) Бекон.

9. Моністичні погляди на світ характерні :

- а) Дідро;
- б) Декарту;
- в) Берклі;
- г) Лейбніцу;
- г) Вольтеру.

10. Назвіть риси, які характеризують філософію Просвітництва:

- а) геоцентризм;
- б) ірраціоналізм;
- в) раціоналізм;
- г) антропоцентризм;
- г) пантеїзм;
- д) атеїзм;
- е) механіцизм;
- е) детеологізація.

11. Назвіть пари вчених, що розвивали протилежні погляди на природу людського пізнання:

- а) Декарт – Спіноза;
- б) Лейбніц – Локк;
- в) Берклі – Дідро;
- г) Юм - Берклі.

12. Хто із новоевропейських філософів розвивав учення про людську душу як «чистий аркуш»?

- а) Декарт;
- б) Лейбніц;
- в) Паскаль;
- г) Локк;
- г) Ламетрі.

13. Який метод найчастіше використовували філософи-просвітителі при аналізі проблем буття?

- а) діалектичний;
- б) еволюційно-історичний;
- в) логіко-математичний.

14. Хто із новосвропейських філософів написав працю «Нова Атлантида»?

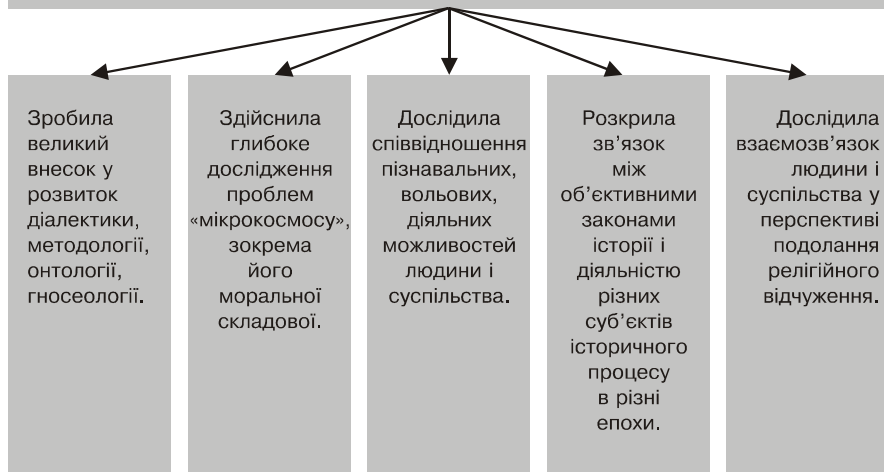
- а) Декарт;
- б) Гоббс;
- в) Бекон;
- г) Локк.

15. Що означає слово «сенсуалізм»?

- а) Філософське вчення Сен-Сімона;
- б) музичний ритм;
- в) вчення про чуттєвість як головну форму отримання достовірного знання.

Тема 8. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ

Німецька класична філософія

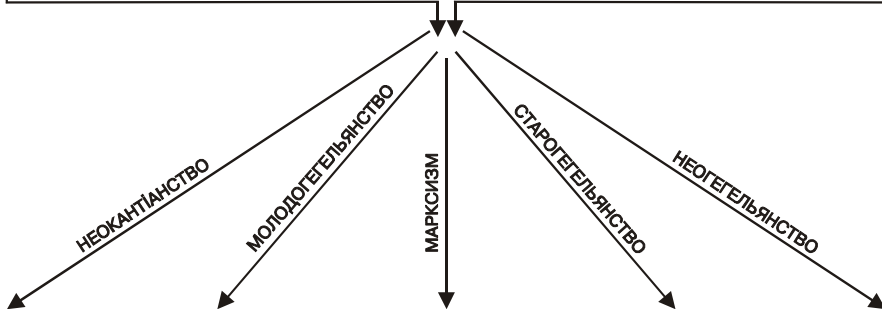

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
<p>Німецька класична філософія (80-ті роки XVIII ст. - середина XIX ст.).</p>	<p style="text-align: center;">ДОКРИТИЧНИЙ ПЕРІОД</p> <ul style="list-style-type: none"> - матеріалізм і діалектичний підхід у вирішенні проблеми походження сонячної системи (до 70-х р.р XVIII ст.); - «всезагальна природна історія та теорія неба». <p style="text-align: center;">КРИТИЧНИЙ ПЕРІОД</p> <ul style="list-style-type: none"> - теорія пізнання. Априоризм; - система категорій; - трансцендентальна логіка; - етика. «Критика чистого розуму», «Критика практичного розуму», «Критика спроможності судження»; - розмежування природного світу, де діє необхідність, і людського культурного світу, де діє свобода; - 1. Що я можу знати? Демаркація меж людського пізнання. «Річ в собі», Априоризм і агностицизм. 2. Що я можу робити? Природа моралі. Етика. 3. На що я можу сподіватися? Суть і роль релігії в житті людини. 4. Що таке людина? Місце людини у світі і її призначення. 	<p>Іммануїл Кант (1724-1804 р.р.).</p>

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
	<ul style="list-style-type: none"> - історія - діалектична і активна взаємодія абсолютного «Я» (самосвідомості людини) і індивідуального «Я» : «Діяти! Діяти! - ось для чого ми існуємо»; - людська воля і розум нерозривні. Людина - образ усього людства, а людство - образ окремих людей, реалізація волі яких творить історію як рух із сфери необхідності в царство свободи. Суб'єктивний ідеалізм. 	Йоганн Готліб Фіхте (1762-1814 р.р.).
	<ul style="list-style-type: none"> - натурфілософія. Природа як силова динамічна єдність протилежностей. Історичний погляд на природу; - трансцендентальний ідеалізм (визнання суб'єктивного «Я» стосовно об'єктивного); - філософія тотожності. Природа і свідомість, об'єкт і суб'єкт, співпадають в Абсолюті; - філософія одкровення. Ірраціоналізм та містика. 	Фрідріх Вільгельм Шеллінг (1775-1854 р.р.) «Ідея філософії природи», «Система трансцендентального ідеалізму», «Філософія одкровення».
<p>Філософська система</p> <p> </p> <p>Діалектична логіка</p> <p> </p> <p>Філософія природи</p> <p> </p> <p>Антропо - соціальна філософія</p>	<ul style="list-style-type: none"> - розробка діалектичного методу мислення і світорозуміння. Об'єктивний ідеалізм; - протиріччя між системою і методом. Абсолютна ідея (система категорій, що саморозвиваються); - діалектичний зміст абсолютної ідеї: у сфері логічного розвитку понять, в акті відчуження, відокремлення від самої себе, тобто деградації, що означає породження природи, у сфері руху від чужої для ідеї природи в площину розвитку духу. Принципи і закони діалектики. 	Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770-1831 р.р.) «Феноменологія духа», «Наука логіки», «Філософія духу».
	<ul style="list-style-type: none"> - в центрі філософії - проблема людини. Антропологічна філософія; - що таке життя, любов, щастя, смерть, надія? Вихідний пункт і цілцева мета пошуків відповідей і цілісна, реальна людина. Категорія «людська природа» - об'єднує і природу, і людину; - критика гегелівського ідеалізму і релігії. Релігія - ілюзорне бачення сутності людини, яке зумовлене відсутністю умов для її реалізації. Шлях - зняття релігійного відчуження в гуманістичному оновленні умов життя, в подоланні відчуття залежності від зовнішніх природних і соціальних сил; 	Людвіг Андреас Фейєрбах (1804-1872 р.р.) «До критики філософії Гегеля», «Сутність християнства», «Основні положення філософії майбутнього».

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
	- ідея нової релігії, що будується на основі всезагальної любові.	

РЕЗЮМЕ

1. Класична німецька філософія зробила величезний внесок у розвиток діалектики і методології, онтології та гносеології; дослідила радикальні для світогляду і долі людської культури проблеми і співвідношення "мікрокосмосу" людської особистості, зокрема її моральної складової, з суспільними нормами моралі, між ними і пізнавальними можливостями людини; між пізнавальними і волевими, діяльними можливостями людини і суспільства: між об'єктивними законами історії і діяльністю різних суб'єктів історичного поступу — людини, народів, їх цінностей в різні епохи; між людиною з її неповторністю і суспільством у перспективі подолання релігійних ілюзій, що деформують їх сутність. Її найвидатнішими представниками були Іммануїл Кант, Готліб Фіхте, Фрідріх Вільгельм Шеллінг, Георг Вільгельм Фрідріх Гегель, Людвіг Андреас Фейєрбах.

2. Основоположником класичної німецької філософії вважається Кант, який здійснив своєрідний "коперніканський переворот" у філософії. Його творчість може бути поділена на два періоди: докритичний і критичний. Для першого характерний матеріалізм і діалектичний підхід у вирішенні проблеми походження сонячної системи. Під час другого Кант на основі критичного аналізу пізнавальних здібностей людини розробляє нове коло проблем. Єдність нової системи поглядів

визначається тим взаємозв'язком, якого він надає постановкою і вирішенням наступних питань: 1. Що я можу знати? 2. Що я мушу робити? 3. На що я можу сподіватися? 4. Що таке людина? Відповідь на перше питання веде до вирішення проблеми меж пізнавальних можливостей людини. При цьому Кант виходить із розуміння дійсності у двох площинах: площині світу речей у собі (матеріальний світ) і площині світу людської свідомості. Світ людської свідомості, за Кантом, неспроможний у повній мірі пізнати матеріальний світ. Звідси демаркація (розмежування) статусу і функцій науки і філософії ("метафізики"), а також агностицизм Канта. Кант "обмежує знання, щоб звільнити місце вірі", але компроміс з релігією передбачає у нього поряд з цим заборону на її втручання у справи науки. Відповідь на друге питання виводить Канта на вирішення проблеми природи моралі. Тут він робить глибоко гуманістичний висновок про те, що людина — мета, а не засіб, і мораль не має потреби в релігії. Етика Канта була значним кроком вперед в обґрунтуванні законності вимог поваги до гідності особистості. Ця гідність вища за будь-яку іншу цінність на землі. Відповідь на третє питання вивела Канта на з'ясування суті і ролі релігії в житті людини і суспільства. Нарешті, четверте питання пов'язане з вирішенням місця людини і її призначенням. Людина, за Кантом, є істотою, що, крім чуттєвості, наділена ще також розсудком і розумом, які надають людській активності "умосяжний" (необґрунтований емпірично) характер. Звідси і реальність свободи, яку Кант прямо визначає як здатність самочинно починати ряд дій. Саме тому людина і тільки людина — ціль і ніколи засіб. Кант виводить у зв'язку з цим вищий практичний принцип по відношенню до людської волі — категоричний імператив, зміст якого формулюється так: чини так, щоб завжди ставився до людства і в своїй особі і в особі будь-якого іншого так само, як до мети, і ніколи не стався до неї тільки як до засобу.

3. Фіхте розвинув суб'єктивно-ідеалістичне вчення, згідно з яким історія — діалектика і активна взаємодія абсолютного "я" (самосвідомості людства) і індивідуального "я" ("Діяти! Діяти! — ось для чого ми існуємо"). Воля людини, за Фіхте, і її розум нерозривні. Людина є об'єктом усього людства, а людство — образом окремих людей, реалізація волі яких творить всесвітню історію як перехід від сфери необхідності в царство свободи.

4. Шеллінг створює систему "трансцендентального ідеалізму" (або "філософії тотожності") і виявляє прагнення, на відміну від Фіх-

те, надати діалектиці належного об'єктивного змісту. Шеллінг заявляє, що ні суб'єкт (фіхтеанське "я"), ні об'єкт (фіхтеанське "не —я") жодний з них окремо не може бути прийнятий за вихідне, початкове. Таким вихідним, початковим може бути лише їх нероздільна єдність, тотожність. Ця вихідна тотожність є чимось до-свідомим, або, як вважає Шеллінг, "несвідомим". У людині вона набуває свого найвищого вияву. Притаманне їй несвідоме "хотіння" спонукає її до саморозвитку, наслідком чого є все багатство навколишнього світу, найвищим виявом якого постає людський інтелект. Ідея "несвідомого" як початкового, первинного моменту в існуванні реальності призвела згодом до відмови від раціоналістичної в цілому концепції "філософії тотожності" і до створення так званої "філософії одкровення". Остання є специфічною ірраціоналістичною точкою зору, що примикає до екзистенціальної філософії, яка лежить вже за межами класичної традиції (кін. XIX—XX ст.).

5. Підсумок класичній німецькій ідеалістичній традиції, а деякою мірою і всій буржуазній філософській традиції, підводить Гегель. Йому належить найбільш глибока і всебічна розробка діалектичного методу мислення і світорозуміння. Гегель створював цей метод у рамках ідеалістичної системи об'єктивного ідеалізму. У розумінні протиріччя між діалектичним методом і ідеалістичною системою лежить ключ до оволодіння раціональним змістом гегелівської діалектики. Згідно з Гегелем, в основі світу лежить ідеальне начало — абсолютна ідея (система категорій, що саморозвиваються), яка є творцем природи і людського суспільства. Абсолютна ідея розкриває свій зміст поетапно: 1) у площині логічного розвитку понять; 2) шляхом втілення свого ідеалістичного змісту в природі як акт відчуження, відпадання від самої себе (тобто деградації, що означає народження природи); 3) шляхом переходу від чужої ідеї природи у сферу розвитку духу. Дух цей є тією ж ідеєю, але збагачений по ходу свого діалектичного розвитку. Він втілюється не тільки в людському дусі, свідомості, але й у різних формах суспільних відносин.

Парадокс діалектики Гегеля полягає у тому, що, згідно з вимогами його системи, якраз на етапі природних процесів відсутнє становлення, бо природа у нього не розвивається у часі, а лише різноманітність у просторі. Ідеалістична система являє собою метафізичні кайдани, які не давали можливості розгорнутися і адекватно виразити все багатство гегелівських діалектичних ідей. До останніх відносяться

перш за все закони діалектики: закон переходу кількості у якість, де революційний дух діалектики проявився в обґрунтуванні стрибків (якісних переходів розвитку, зокрема революцій); закон єдності і боротьби протилежностей, що проявилось у вченні про протиріччя, яке виступає джерелом саморуху і саморозвитку явищ і предметів. У поглядах Гегеля на філософію історії його ідеалістична система вимагала визнання кінцевих результатів історії і пізнання: подібно тому, як пізнання вичерпує себе у пізнанні абсолютного духу, так вичерпувала себе політична історія, що знайшла своє втілення у сучасній Гегелю Пруській державі.

6. Звільнити гегелівську діалектику від ідеалізму можна було лише теоретично спростувавши його. Саме це завдання намагався виконати Фейєрбах. Правда, здійснив він це, не оцінивши значення гегелівської діалектики. У центрі його філософії була поставлена проблема людини. Тому Фейєрбах назвав свою філософію антропологічною. Він поставив перед собою такі важливі проблеми: що є життя, любов, щастя, смерть, надія? Вихідним пунктом і кінцевою метою пошуку відповідей була цілісна, реальна людина. Фейєрбах критикує гегелівський ідеалізм і релігію як хибні путівники людини. Ключовою для нього виступає категорія "людська природа", яка втілює в собі і природу, і власне саму людину. Але оцінюється вона не історично, а як вічна. При цьому не враховується, що соціально-історична практика визначає тип людини, тип особистості кожної історичної доби.

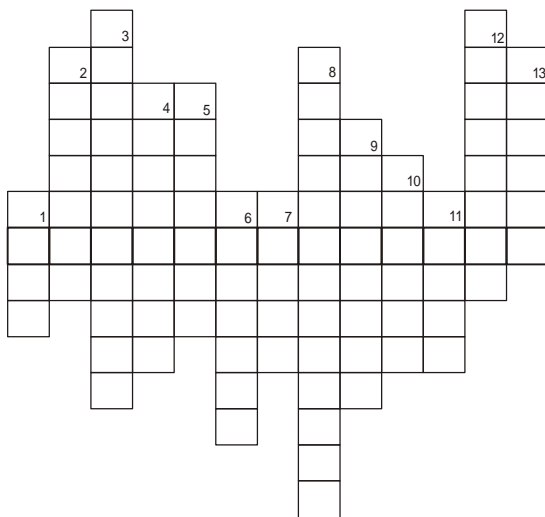
Особливу увагу Фейєрбах звертає на природу релігії. У зв'язку з цим він показав, що релігійні ілюзії — викривлене відображення сутності людини, зумовлене відсутністю умов для її реалізації. Шлях подолання релігії на відміну від матеріалістів XVIII ст. він бачив не просто в просвітництві, а в гуманістичному оновленні умов життя, які зробили б людину господарем природи, а відношення людей — колективістськими. Широкомасштабна критика християнства, а також складність відповідей на поставлені релігією проблеми вивели Фейєрбаха на завдання створення нової релігії. У зв'язку з цим він запропонував релігію, яка б обожнювала людину і була б заснована головним чином на ідеї всезагальної любові.

7. Класична філософська спадщина Канта, Фіхте, Шеллінга, Гегеля та Фейєрбаха ще за їх життя виступила тим матеріалом, з якого починають формуватися новітні напрями філософії як у рамках бур-

жуазного способу мислення, так і такі, що виявляють тенденцію здолати ці рамки. До останніх належить головним чином марксизм, який, успадковуючи всю попередню філософську традицію, спирається, насамперед як на своє безпосереднє джерело - на філософію Гегеля і Фейєрбаха. Проте філософський розвиток не припиняється і в рамках буржуазного способу мислення (неокантіанство, неогегельянство, старогегельянство), хоча він і набирає нових істотних рис.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Основні характерні риси німецької класичної філософії. Чим вони зумовлені?
2. Назвіть основні ідеї філософської концепції Канта.
3. Дайте загальну характеристику системи суб'єктивного ідеалізму Фіхте.
4. Розкрийте суть системи об'єктивного ідеалізму Шеллінга.
5. Охарактеризуйте основні ідеї філософської системи Гегеля.
6. У чому полягає суть антропо-соціальної філософії Гегеля?
7. Дайте характеристику антропологічної філософії Фейєрбаха.
8. Напишіть філософське есе «Безсмертні ідеї «Критики чистого розуму» Канта». Використайте для цього працю Н.В. Мотрошилової «Рождение и развитие философских идей» М., 1991. - С.341-440.
9. Співставте думки Гегеля і Фейєрбаха про призначення філософії. Вкажіть на протилежність їх поглядів. Визначтеся, чию позицію сприймаєте - Гегеля чи Фейєрбаха? (Див.: Мир философии., Ч.1. - С.53-55).
10. Прочитайте уривки із творів Канта, Гегеля, Шеллінга і Фейєрбаха (Мир философии. Ч.2. - С.24-25 ; 27-29 ; 31-40). Випишіть і порівняйте їх погляди на сутність і призначення людини.
11. Як розуміє Фейєрбах соціокультурну роль релігії в суспільстві? Дайте відповідь на це питання, прочитавши уривок із твору Фейєрбаха «Необхідність реформ філософії» (Мир философии. Ч.2. - С.388-393).
12. Заповнивши вірно клітинки по вертикалі, по горизонталі отримаєте основну рису філософії Фейєрбаха.

1. Автор «Критики чистого розуму».
2. Філософ, що розробив філософію тотожності.
3. Метод у філософії, розроблений Гегелем.
4. Автор роботи «Основні положення філософії майбутнього».
5. Одне з центральних понять філософії Гегеля, яке він протиставляє поняттю сваволя.
6. Одне з понять кантівської філософії.
7. Ключове поняття в німецькій класичній філософії.

8. Поняття, через яке Гегель пояснює саморозвиток світу.

9. Основна риса гегелівської філософії.

10. Автор роботи «Феноменологія духу».

11. Автор вчення про філософію як науку наук.

12. Філософський напрямок, що значною мірою спирався на філософію Гегеля і Фейєрбаха.

13. Одна з характерних рис праці «Сутність християнства».

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Це неправильно, що Кант:

- а) висунув одну з найпродуктивніших космологічних гіпотез;
- б) написав «Феноменологію духу»;
- в) сформулював категоріальний імператив;
- г) розглянув простір і час як апіорні форми чуттєвого споглядання;
- г) сформулював основні закони діалектики.

2. Який метод філософії знайшов найбільш глибокий і всебічний розвиток у Гегеля?

- а) діалектичний;
- б) аналітичний;
- в) емпіричний;
- г) індуктивний.

3. Система поглядів Канта визначається певним взаємозв'язком проблем і площин їх реалізації. Підберіть ці «площини» з графі «Б», які відповідають поставленим Кантом питанням у графі «А»:

А	Б
1. Що я можу знати?	а) дослідження природи моралі;
2. Що я можу робити?	б) вирішення проблеми меж пізнавальних
3. На що я можу сподіватись?	можливостей людини;
4. Що таке людина?	в) з'ясування сутності релігії;
	г) визначення місця і призначення людини.

4. Підберіть з графі «Б» назви праць, які належать філософам (графа «А»):

А	Б
1. Кант	а) «Наука логіки»;
2. Фіхте	б) «Критика чистого розуму»;
3. Шеллінг	в) «Енциклопедія філософських наук»;
4. Гегель	г) «Сутність християнства»;
5. Фейербах	г) «Науковчення»;
	д) «Критика практичного розуму».

5. Чиї філософські погляди здійснили найбільший вплив на формування марксистської філософії?

- а) Руссо;
  - б) Канта;
  - в) Фіхте;
  - г) Фейербаха;
  - г) Гегеля.
6. Що відноситься до різновидностей неокантіанства?
- а) Неокритицизм;

- б) філософія науки;
- в) легальний марксизм;
- г) лінгвістична філософія;
- г) сцієнтизм.

7. Що означає слово «апріорі»?

- а) заперечення можливості пізнання світу;
- б) розділ теоретичної механіки;
- в) позадосвідне знання;
- г) вчення про гармонію суспільних відносин.

8. Кантівська «річ в собі» включає:

- а) умовивід, у якому здійснений синтез понять;
- б) об'єкт, що існує сам по собі, незалежно від його пізнання;
- в) теореми, що підлягають доказу;
- г) все, що пов'язане з Богом і безсмертям душі.

9. Підберіть з графи «Б» вислови, які належать філософам, чий імена названі в графі «А»:

А	Б
1. Гегель	а) «Людина людині - бог»;
2. Фейєрбах	б) «Чини так, щоб у твоїх діях інша людина завжди виступала метою й ніколи - засобом»;
3. Кант	в) «Філософія - це епоха, схоплена в думці»;
4. Шеллінг	г) «Діяти! Діяти! - ось для чого ми існуємо».
5. Фіхте	

10. Хто із представників німецької класичної філософії розглядав філософію як «дух епохи»?

- а) Кант;
- б) Шеллінг;
- в) Фейєрбах;
- г) Гегель.

11. Підберіть з графи «Б» імена філософів, філософські ідеї яких вплинули на представників німецької класичної філософії (графа «А»):

А	Б
1. Кант	а) Платон, Гердер, Кант, Руссо;
2. Фіхте	б) Арістотель, Лейбніц;
3. Шеллінг	в) Юм, Руссо;
4. Гегель	г) Спіноза, Руссо;
5. Фейєрбах	д) Руссо, Вольтер.

Тема 9. ФІЛОСОФІЯ МАРКСИЗМУ

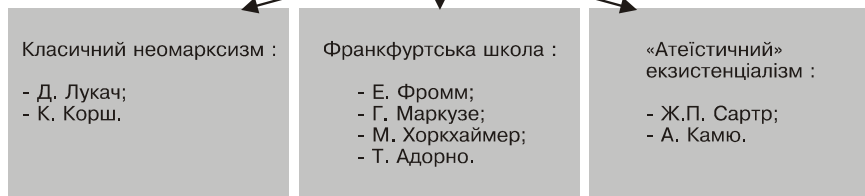
Марксистська філософія виникає в 40-х роках XIX ст. як теоретичне відображення глибоких змін у всіх сферах західноєвропейського суспільства і як якісно новий спосіб філософствування.

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ІХ ПРЕДСТАВНИКИ
<p>Філософія марксизму 40 р.р. ХІХ ст. - ХХ ст.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - синтез матеріалізму і діалектики; - матеріалістичне розуміння історії; - гуманізм: людське буття досліджується як практичне, свідомість виступає як діяльнісне відношення людини до світу, зняття відчуження як реалізація людської свободи; - філософія набуває статусу науки. 	<p>К.Маркс, Ф.Енгельс, Г.В.Плеханов, М.Бухарін, В. Ленін.</p> <p>Д.Лукач, К.Корш, А.Лефевр, Е.Паччі.</p>
	<ul style="list-style-type: none"> - проблеми сутності та існування людини, її свободи та рабства, сенсу історії; - концепція соціального відчуження людської сутнісної природи; - ідея самостійної суверенності людини, суб'єкта соціальної історії. Поняття перетворюючої практики; - історіософська схематика, згідно з якою вся історія відчуження та його ліквідація вкладаються в три площини (відношення «особистої залежності», відношення «особистої незалежності», відношення «присвоєння» людиною всіх накопичених людством сил та потенцій); - ідея революційності суб'єкта історичного процесу; - роль власності на засоби виробництва в процесі зміни історичного часу; - концепція діалектичного методу. Діалектичний матеріалізм. 	<p>Карл Маркс (1818-1883 р.р.) «Економічно філософські рукописи 1844 р.», «Німецька ідеологія» (разом з Енгельсом), «Злиденність філософії», «Маніфест комуністичної партії» (разом з Енгельсом), «Капітал», «Критика Готської програми».</p>
	<ul style="list-style-type: none"> - обґрунтування неминучості виникнення філософії марксизму; - обґрунтування безмежності пізнання людиною світу; - нерозривність руху і матерії. Класифікація форм руху матерії. Матеріальна єдність світу. 	<p>Фрідріх Енгельс (1820-1895 р.р.) «Анти-Дюринг», «Діалектика природи», «Людвіг Фейєрбах і кінець класичної німецької філософії».</p>
	<ul style="list-style-type: none"> - пропаганда марксизму в Росії; - розробка окремих проблем матеріалістичного розуміння історії, зокрема ролі особистості в історії; - проблеми теорії пізнання; - роль географічного середовища в суспільно-історичному процесі. 	<p>Георгій Валентинович Плеханов (1856-1918 р.р.) «До питання про розвиток моністичного погляду на історію», «Про матеріалістичне розуміння історії», «До питання про роль особистості в історії».</p>

ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ РИСИ І ПОЛОЖЕННЯ	ВИЗНАЧНІ ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
Поч. XX ст. Легальний марксизм (П.Струве, С.Булгаков, М.Бердяєв). 30-40 р.р. XX ст. Сталінізм (М.Бухарін, Л.Троцький). 50 р.р. XX ст. Догматизація та ідеологізація класичної теорії марксизму.	<ul style="list-style-type: none"> - споглядальний раціоналізм. Теорія відображення. Теорія пізнання; - гуманістичне бачення філософії марксизму; - теорія і практика ортодоксального марксизму. Теорія класової боротьби, соціалістичної революції. Модель державного соціалізму. Теорія і практика атеїзму. 	Володимир Ілліч Ульянов (Ленін) (1870-1924 р.р.) «Матеріалізм і емпіріокритицизм», «Карл Маркс», «Філософські зошити», «Дитяча хвороба «лівизни» в комунізмі».

ВПЛИВ ФІЛОСОФІЇ МАРКСИЗМУ

РЕЗЮМЕ

1. Марксистська філософія виникає в 40-х роках XIX ст. як теоретичне відображення глибинних змін у всіх сферах західноєвропейського суспільства і як якісно новий (некласичний) спосіб філософствування. Її соціально-економічними передумовами були: бурхливий розвиток промисловості, протиріччя між суспільним характером виробництва і формою привласнення, зміна структури суспільства (пролетаріат, буржуазія), революційна активність пролетаріату (буржуазні революції). Природничо-наукову базу марксистської філософії склали фундаментальні відкриття у фізиці, космогонії, біології (закон збереження і перетворення речовин і руху; космогонічна теорія Канта і Лапласа; відкриття клітин як структурної основи живої природи; еволюційна теорія Дарвіна та ін.). Основними теоретичними джерелами

ми філософії марксизму стали німецька класична філософія, англійська політична економія і французький утопічний соціалізм.

Принциповою відмінністю марксистської філософії від інших філософських систем були, по-перше, здійснення нею органічного синтезу матеріалізму і діалектики (на основі критичного аналізу діалектики Гегеля і метафізичного матеріалізму Фейєрбаха); по-друге, вона розповсюдила матеріалістичну діалектику на пізнання суспільства; по-третє, вона найбільш послідовно відстоювала статус науковості. Все це яскраво проявилось у новій концепції методу, натурфілософії, філософській антропології та філософії історії.

2. Марксистська концепція діалектичного методу цілковито базується на діалектичній логіці Гегеля, щоправда, своєрідно переробленій та переосмисленій. Для Маркса діалектика виступає як вчення про всезагальні зв'язки і всезагальні закони розвитку буття і мислення. Як і Гегель, Маркс вважав основою діалектики систему філософських категорій та принципів: єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, заперечення заперечення. Основою розвитку світу, природи, суспільства, мислення для Маркса виступає діалектична суперечність. Єдність буття і мислення означає, що людське мислення і об'єктивний світ є підпорядкованими одним і тим самим законам, які згадані вище, тому вони не можуть суперечити одне одному.

3. Натурфілософія та її проблеми розв'язувалися в основному Ф. Енгельсом. Обґрунтовуючи діалектичний матеріалізм та матеріалістичне розуміння історії, Енгельс вважав, що свідомість є не чим іншим як продуктом діяльності людського мозку, сама ж людина є продуктом природи, а тому закони мислення і закони природи узгоджуються між собою ("суб'єктивна" і "об'єктивна" діалектика). Пізнання людиною світу не має жодних меж, оскільки сам світ нескінченний, і пізнання абсолютної істини здійснюється через нескінченний ряд відносних істин. Нескінченність світу, за Енгельсом, проявляється в його часово-просторовій нескінченності. Водночас світ є єдиним, що проявляється у його матеріальності. Простір і час є формами існування матеріального світу. Невід'ємною характеристикою матерії є рух і розвиток; водночас і сам рух є невід'ємним від матерії. Це зумовлено тим, що рух становить спосіб існування матерії, а тому він так само не створюваний і не знищуваний, як і сама матерія. Енгельс дає класифікацію форм руху матерії (механічна, фізична, хімічна, біологічна і со-

ціальна). У зв'язку з цим він також пропонує таку класифікацію наук: науки про неживу природу; науки, що вивчають живі організми; історичні науки і науки, що вивчають людське мислення. Особливе місце в натурфілософії Енгельса займає розроблена ним трудова теорія походження людини.

4. Однією із центральних у марксистській філософії є філософсько-антропологічна проблематика. Найбільшою мірою виявляється це в "Економічно-філософських рукописах 1844 року" К. Маркса. У цій праці Маркс намагався вирішити фундаментальні проблеми сутності та існування людини, її свободи та рабства, відчуження та подолання відчужених сил, сенсу історії. У розв'язанні цих проблем він виявив себе як творчо мислячий гегельянець. При цьому Маркс намагався критично переосмислити і розвинути фейєрбахівські уявлення про людину, спираючись на ідеї А. Цешковського, М. Гесса і особливо М. Штірнера. Головним висновком Маркса щодо розуміння людини була його концепція соціального відчуження людської сутнісної природи. За Марксом, у людині всі її основні характеристики не є чимось природним, натуральним чи заданим зовні. В людини все є "олюдненим", оскільки людина як індивід існує у зв'язках та взаєминах з іншими людьми. Традиції, звичаї, культурні схеми та стереотипи, що успадковані поведінкою та мисленням, активно впливають на будь-якого індивіда. Глибинні "родові" характеристики людини (а саме це є її сутністю) є підсумком світової історії, результатом соціальних дій. Добро і зло в людській природі, любов чи егоїзм, за Марксом, пояснюються не самою цією природою, а соціальними обставинами. Соціальна детермінація людини все таки не є абсолютною, як детермінація природна. У суспільстві існує вихід із сфери соціального детермінізму, а тому індивід володіє свободою та вибором між "свободою" і "злом", "любов'ю" і "егоїзмом".

Наявна реальність оцінюється Марксом як така, у якій панує соціальне відчуження, де людська діяльність та її продукти ворожі людині і пригноблюють її. Людина повинна привласнити собі весь соціальний світ, зробити його своїм, тобто перетворитися на "цілісного" "універсального" індивіда. Вона спроможна це зробити, оскільки за своєю суттю є соціально-практичною істотою.

5. Філософсько-історичні погляди Маркса, як і його антропологія, базуються на поняттях "відчуження" і "присвоєння". За Марксом, в основі родового життя лежить практика — активність людини, яка

переслідує свої цілі. Діючи, створюючи і руйнуючи, люди творять світову історію. Жорсткі з'єднання та обмеження у досягненні цих цілей ніякого надприродного характеру не мають. Вони створені самими людьми і є уречевленими результатами людської діяльності. Вся історія людського суспільства може бути вкладена в схему відчуження та його зняття на трьох рівнях. Перший — відношення "особистої залежності". Тут соціальне відчуження є масштабним і всесильним (ранні фази людської історії). Другий — відношення "особистої незалежності" (індустріальне суспільство зі світовими ринками, найманою працею та правовим забезпеченням особистої свободи індивіда). Панування соціального відчуження тут втілено переважно у грошах. Третій — стадія "присвоєння" людиною усіх накопичених людством сил та потенції. На цьому рівні не людина повинна підпорядковуватися відчуженим сутностям (поділу праці, державі, грошам, моралі, релігії, ідеології), а навпаки, все це повинно бути перетворене для слугування людині, її особистісній унікальності. Поряд з цією історіософською схемою у пліні історичного процесу Маркс виділяє один важливий чинник — власність (передусім власність на засоби виробництва). Рух цієї власності, її зміни у процесі історичного часу — це те, що розрізняє попередні і майбутні форми суспільства. На цій основі приходить до ідеї історичних форм суспільства або суспільних формацій. Ця "зміна" розуміється Марксом за схемою "заперечення" і позначається поняттям "соціальної революції".

Концепція філософії історії у марксистській філософії отримала назву "матеріалістичного розуміння історії", яка в ХХ столітті вилилась у різноманітні форми радикалізму. Вони якраз і спричинили ті соціальні катаклізми, які пережило людство у цю епоху.

7. Філософія марксизму справила значний вплив на світову філософську думку. Такі видатні філософи ХХ ст. як Ж.-П. Сартр, А. Камю, Е. Фромм, Т. Адорно, Г. Маркузе, Р. Арон, М. Бердяєв, С. Булгаков та багато інших тією чи іншою мірою звертались до марксистських ідей. Особливо велику увагу привертали і привертають ідеї марксистської філософії стосовно природи людини, її свободи, подолання відчуження тощо. Водночас ідеологізовані варіанти філософії марксизму (марксизм-ленінізм) виявились непродуктивними і зазнають аргументованої критики творчо мислячих філософів.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому суть філософської антропології К.Маркса?
2. Назвіть основні теоретичні положення філософії історії К.Маркса.
3. Які особливості характерні концепції діалектичного методу К.Маркса?
4. Натурфілософія Ф.Енгельса.
5. Марксизм - ленінізм як філософська доктрина і суспільно-політичне явище.
6. Особливості сучасного ставлення до філософії марксизму.
7. Якби К.Маркс і Ф.Енгельс жили в XVII ст., чи могли б вони створити вчення, яке іменується марксизмом?
8. Що у філософії К.Маркса є визначальним, головним і новим у поясненні світу ?
9. Яка роль В.І.Леніна у розвитку філософії марксизму ?
10. У чому полягає головна відмінність діалектичного методу К.Маркса від діалектики Ф.Гегеля? (Див. : Маркс. Капітал. Післямова до другого видання. //Маркс, Енгельс. Твори. Т.23., - С.21-22 ; Введение в философию. М., 1989. Ч.1. - С.240-243).
11. Законспекуйте і прокоментуйте місце, що стосується проблем людини у творі К.Маркса «Тези про Фейербаха» (Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т.3. - С.3-4).
12. Випишіть місця з праці К.Маркса «Економічно-філософські рукописи 1844 р.» і прокоментуйте їх //Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т.42. - С.92-95;119-126;160-169).
13. На початку 90-х р.р. XIX ст. Ф.Енгельс передбачив небезпеку вульгарного спотворення марксизму, суть якої він назвав «економічним детермінізмом». Визначте, у чому полягає зміст «економічного детермінізму» і в чому його неспроможність (див. : Енгельс Ф. Лист до Й.Блоха (вересень 1880 р.) //Маркс К., Енгельс Ф. Т.37).
14. Охарактеризуйте основні положення і значення для розвитку філософії марксизму праці В.І. Леніна «Матеріалізм і емпіріокритицизм» (Повне зібрання творів. Т.18. - С.16-17, 85-88, 91, 102, 139-143, 158-159, 266-289).

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Які причини змін філософських ідей і цінностей визначаються марксистською філософією як головні?
  - а) зміна стилю мислення;
  - б) фундаментальні наукові відкриття;
  - в) логічна суперечливість філософських вчень;
  - г) реальні життєві колізії соціальних груп.
2. У якому столітті виникають об'єктивні і суб'єктивні передумови марксистської філософії?
  - а) в середині XVIII ст. в Росії;
  - б) в середині XIX ст. в Західній Європі;
  - в) на початку 30-х років XX ст.;
  - г) у перших століттях нової ери.
3. Чиї філософські погляди спричинили найбільший вплив на формування марксистської філософії?
  - а) Ф.Бекона;
  - б) Арістотеля;
  - в) Л.Шестова;
  - г) Гегеля;
  - г) Ніцше.
4. Які природничо-наукові відкриття виступили передумовою формування філософії марксизму?
  - а) геоцентрична система Птолемея;
  - б) еволюційна теорія Дарвіна;
  - в) закон збереження енергії;
  - г) закони механіки;
  - г) відкриття клітини.
5. Основною ідеєю праці К.Маркса «Економічно-філософські рукописи 1844 р.» є:
  - а) ідея класової боротьби;
  - б) ідея взаємозв'язку традиції гуманізму з атеїстичним запереченням релігійних ілюзій;
  - в) ідея відчуження в суспільстві, де панує приватна власність і подолання відчуження в історичній перспективі;
  - г) політико-економічний аналіз капіталістичної дійсності на основі філософської традиції німецької класичної філософії і теорії утопічного соціалізму.

6. Базовим для будь-якого відчуження за Марксом є:

- а) соціальна нерівність;
- б) приватна власність;
- в) відчужена праця;
- г) лінгвістична філософія;
- г) хижацьке відношення до природи.

7. Основними ідеями нового (марксистського) філософського світогляду були:

- а) матеріалістична ідея практики;
- б) нова концепція історії;
- в) проблема ірраціонального;
- г) проблема людини як суб'єкта історії;
- г) проблема свободи людини;
- г) проблеми мови і свідомості.

8. Які із перерахованих проблем є основними для натурфілософії Ф. Енгельса?

- а) проблема загальної картини природи;
- б) концепція зв'язку і розвитку матеріального світу;
- в) проблема походження людини;
- г) проблема природи руху. Класифікація форм руху матерії;
- г) проблема народонаселення.

9. Що означає «економічний детермінізм»?

- а) один із сучасних напрямків дослідження філософської спадщини марксизму;
- б) розділ економічної теорії;
- в) перебільшення значення економічної основи в структурі розвитку суспільства;
- г) практичне переосмислення істинності марксистської філософії.

10. Основними проблемами філософських творів В.І.Леніна були:

- а) боротьба з вільною інтерпретацією ідей марксизму;
- б) дослідження діалектичного методу у сфері політики і політичної дії;
- в) проблеми розвитку моральності і культури;
- г) екологічні проблеми;
- г) теорія і практика державного устрою.

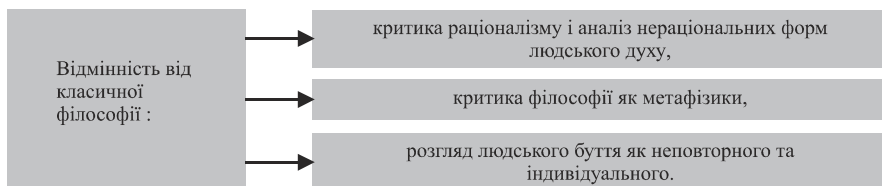
11. Підберіть назви праць з графи «Б» , які належать філософам (графа «А»):

А	Б
1. Маркс	а) «Філософські зошити»;
2. Енгельс	б) «Економічно-філософські рукописи 1844 року»;
3. Шеллінг	в) «Матеріалізм і емпіріокритицизм»;
4. Плеханов	г) «Німецька ідеологія»;
5. Ленін	г) «Маніфест Комуністичної партії»;
	д) «Діалектика природи»;
	е) «До питання про роль особистості в історії».

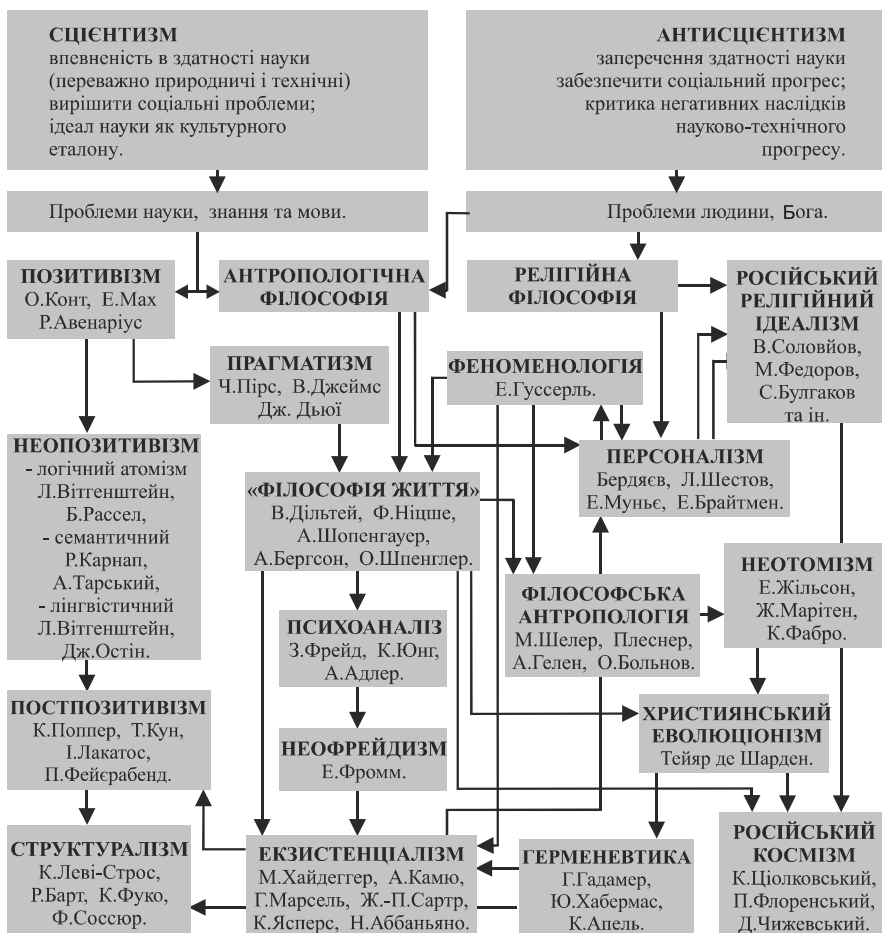
12. Назвіть ключові і другорядні (допоміжні) поняття у філософії марксизму:

- а) відчуження;
- б) матеріалістична діалектика;
- в) субстанція;
- г) клас;
- г) метафізика;
- д) буття;
- е) суспільно-економічна формація;
- є) суспільно-історична практика;
- ж) інтуїція;
- з) феноменологія;
- и) структура;
- і) свобода;
- й) комунізм;
- к) діяльність.

Тема 10. СУЧАСНА СВІТОВА ФІЛОСОФІЯ

ПЛЮРАЛІЗМ ФІЛОСОФСЬКИХ ІДЕЙ

ФІЛОСОФСЬКІ ТЕЧІЇ	ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ІДЕЇ
<p>Позитивізм (оформився в окрему течію в 30-х р.р. ХІХ ст.):</p> <ul style="list-style-type: none"> - соціологічний позитивізм; - махізм і емпіріокритицизм; <p>- неопозитивізм (20-ті р.р. ХХ ст.);</p> <p>- постпозитивізм (ХХ ст.).</p>	<p>Поняття : верифікація, фальсифікація, конвенціоналізм, парадигма.</p> <p>Будується на принципі, що все достотне, «позитивне» знання може бути отримане лише як результат окремих спеціальних наук, а філософія як особлива наука, що претендує на самостійне дослідження реальності, не має права на існування. «Третя лінія» у філософії. Зосереджений на окремих логіко-методологічних дослідженнях; аналіз мови науки та її можливостей у вираженні знань (Венський гурток ; Логічний позитивізм ; Лінгвістична філософія).</p> <p>Розглядає історичну динаміку наукового пізнання і наукових теорій, але, як правило, абстрагуючись від соціокультурної детермінації науки.</p> <p>Представлений переважно «історичною школою» філософії науки.</p>
<p>Прагматизм (кін.ХІХ ст. - поч.ХХ ст.).</p>	<p>Поняття : досвід, практика, життя.</p> <p>Завдання філософії бути загальним методом вирішення тих проблем, які стоять перед людиною в різних життєвих ситуаціях. Мислення - засіб пристосування організму до середовища з метою успішних дій. Ідеї; поняття і теорії - лише інструменти, знаряддя і плани практичних дій.</p> <p>Істина - все те, що корисно і служить людині.</p>
<p>Структуралізм (20-ті р.р. ХХ ст.).</p>	<p>Поняття : структура, мова.</p> <p>Пошук універсальної структури (стійкої структурності елементів) в усіх областях культури. Використання структурного методу, моделювання, а також елементів формалізації та математизації для аналізу мови, літератури, мистецтва, в етнографії і т. ін. Структурний аналіз розглядається як загальнофілософський метод. Структура об'єктивніша за історію.</p>
<p>Герменевтика (теорія тлумачення текстів) (50-ті р.р. ХХ ст.).</p>	<p>Поняття : тлумачення, розуміння, мова, текст, герменевтичне коло.</p> <p>Мова - особлива реальність, всередині якої перебуває людина. Розуміння - це подія, у якій інтерпретатор і текст взаємодетермінують один одного. Мета : розуміння світу історії, діалог між різними традиціями, взаєморозуміння між людьми.</p>
<p>Філософія життя (кін.ХІХ ст. - поч.ХХ ст.).</p>	<p>Поняття : життя, воля, воля до влади, інтуїція, переживання, ірраціональне.</p> <p>Акцентує увагу на стихійних, підсвідомих, ірраціональних началах людського буття. Егоїзм, атеїзм, волюнтаризм. Воля до життя, особливо воля до влади виступає як основний спосіб самоствердження людини і головний чинник порядку. Світ - хаотичний потік життя, алогічний, ірраціональний. Пізнання - це інтуїція і розуміння, а не розум. Філософія не може досягнути світу у системі абстрактних понять.</p>

ФІЛОСОФСЬКІ ТЕЧІЇ	ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ІДЕЇ
Феноменологія (поч. XX ст.).	Поняття : феномен, інтенціональність, редукція. Намагання звільнити філософську свідомість від натуралістичних приписів (розчленування на об'єкт і суб'єкт). Мета філософського аналізу - рефлексія свідомості щодо своїх актів і щодо їх змісту ; виявлення граничних характеристик і основ пізнання людського існування і культури. Предметне буття і свідомість - співвідносні. Завдання - розкрити смисл предмета, що затемнений різними думками, оцінками і словами.
Психоаналіз (кін. XIX ст. - поч. XX ст.).	Поняття: несвідоме, архетип, колективне несвідоме, страх. Роль несвідомого у житті людини. Психічні процеси - базові по відношенню до соціально-культурних явищ.
Неофрейдизм (30 р.р. XX ст.).	Принципи соціального або культурного детермінізму, який на відміну від біологізму Фрейда виходить із особистості. Аналіз міжособистісних відносин для кращої адаптації особи до існуючого світу.
Філософська антропологія (перша половина XX ст.).	Поняття : індивід, людина, добро, зло. Пошук єдиного принципу для цілісного розгляду людини, психологічно нейтрального опису людини. Людина відкрита світу і світ відкритий людині. Специфіка людини у тому, що вона постійно переступає межі наявного. Проблема вибору свого «Я», вибору між «добром і злом».
Екзистенціалізм (20 р.р. XX ст.).	Поняття : екзистенція, людина, відчуження, страх, покинутість, вибір, смерть. Проблема відчуження людини від суспільства. Проблема сенсу людського життя, морального вибору, відношення до смерті. Модель людини - це людина у стані «пограничної ситуації» (на межі життя і смерті), людина відчаю і страждання.
Персоналізм (кін. XIX ст. - поч. XX ст.).	Поняття : особистість, воля, самосвідомість, бог, свобода. Особистість первинна творча реальність і вища духовна цінність, а весь світ - прояв творчої активності верховної особистості - Бога. Ірраціоналізм. Намагання конкретизувати християнський ідеал особистості в умовах відчуження, де над людиною тяжіють ворожі соціальні сили.
Неотомізм (середина XIX ст.).	Поняття : бог, людина, моральність. В основі - філософська система Фоми Аквінського, головне завдання якої було обґрунтувати основні положення християнської релігії. В 1879 р. - оголошений офіційною філософською доктриною католицької церкви. Теоцентризм. Але разом з тим посилена увага до соціальних, етичних проблем, до проблем людини. Модернізація томізму.

ФІЛОСОФСЬКІ ТЕЧІЇ	ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ ТА ІДЕЇ
Християнський еволюціонізм (тейярдизм) (поч. XX ст.).	Поняття : Бог, еволюція, людина. Намагання «вивести» основні принципи теології з наукових даних, насамперед геології, палеонтології і антропології. Ідея тривалої еволюції людини з неорганічного світу. Характер і напрям еволюції визначається духовною силою («точка Омега»). Еволюція після виникнення людини набуває характеру «христоргенезу» (точка, до якої прямує еволюція, - символічне зображення Христа).
Російський релігійний ідеалізм (кін. XIX ст. - поч. XX ст.).	Поняття : людина, Бог, любов, духовний досвід. Релігійна містика. Орієнтація на гуманітарне знання, проблеми людини, на літературу і мистецтво. Персоноцентризм. «Христорцентризм». Концепція «всєдності», філософія «загальної справи».
Російський космізм (кін. XIX ст. - поч. XX ст.).	Поняття : людина, Бог, космос, ноосфера. Проблема єдності людини з космосом, космічної природи людини і космічного масштабу людської діяльності. Аналіз цих проблем на основі теології, нерідко фантастики та даних природознавства. Роль біосфери і особливо ноосфери в історії Землі і Всесвіту. Прогрес - в нерозривній єдності з усім людством і його моральним удосконаленням.

РЕЗЮМЕ

1. Сучасна світова філософія пов'язана із кризою класичної філософської традиції. Класичні принципи (орієнтація на природознавство як "взірець" методів і прийомів опанування дійсністю, раціоналізм, об'єктивізм тощо) виявили на початку XIX ст. неспроможність у вирішенні новітніх нелінійних проблем. Це зумовило появу філософських шкіл, які намагаються переглянути фундаментальні принципи філософствування. Однією із таких філософських шкіл був марксизм, який, використовуючи досягнення класики, запропонував неklasичні механізми вирішення філософських проблем. Інші представники нетрадиційної філософської думки виступали із антиklasичних позицій, повністю відмовившись від старої світоглядної парадигми. Відмінність їх позицій від класичної філософії полягала у тому, що вони рішуче заперечують раціоналізм, критикують філософію як метафізику, розглядають людське буття як неповторне та індивідуальне, здійснюють аналіз нераціональних форм людського духу.

2. Істотними рисами цієї філософії є плюралізм (від лат. pluralis — множинний), що означає багатоманітність її шкіл та ірраціоналізм

("бунт проти розуму"). Але класична раціоналістична традиція, не дивлячись на це, не втрачається. Ряд філософських течій цього часу закликають водночас "прочитати" класику нетрадиційно, з позицій завдань сучасності (неогегельянство, неокантіанство).

Незважаючи на різнобарвність сучасної світової філософії, багатоаспектне вирішення нею різних філософських проблем, тут можна виділити основні типи напрямків: сциєнтистські, антропологічні та релігійно-філософські. Сциєнтистські зосереджують основну увагу на філософських проблемах науки і духовно впливають у першу чергу на наукову і технічну інтелігенцію і ті прошарки населення, які бачать ключ до вирішення своїх світоглядних проблем у наукових методах і їх філософському осмисленні. Антропологічні напрямки охоплюють філософські проблеми людини і специфіку її гуманітарного пізнання. Націлені на художню інтелігенцію і ті прошарки сучасного суспільства, які найбільш гостро відчувають і переживають результати відчуження особистості. Релігійно-філософські напрямки пов'язані з колом проблем, спрямованих на обґрунтування релігії, духовно зорієнтовані на віруючих, які шукають спасіння від соціальних і духовних колізій у релігії.

3. Сциєнтизм (від лат. *scientia* — знання, наука) був відповіддю на проблеми науки, зумовлені її бурхливим розвитком у кінці XIX та у XX сторіччях. Найважливішим напрямком цієї орієнтації став позитивізм (від лат. *positivus* — позитивний). Його засновником був О. Конт, який вважав, що "позитивні" знання дають тільки спеціальні науки, а філософія неможлива як сфера наукового пізнання. Теоретико-пізнавальні і світоглядні проблеми проголошуються позитивізмом "метафізичними". Різновидами позитивізму є емпіріокритицизм (Е. Мах, Р. Авенаріус), неопозитивізм, логічний позитивізм (М. Шлік, Л. Вітгенштейн, Б. Рассел); семантичний позитивізм (Р. Карнап, А. Тарський); лінгвістичний позитивізм (Л. Вітгенштейн, Дж. Остін), постпозитивізм (К. Поппер, Т. Кун, І. Лакатос, П. Фейєрабенд).

4. Антропологічні напрямки і школи поклали у свою основу дослідження людини, а у своїй методології виступили проти класичного раціоналізму XVII-XVIII ст. і сциєнтичних напрямків у філософії XIX-XX ст. Вони не тільки намагаються протиставити абсолютизації домагань розуму у вирішенні філософських проблем нераціональні детермінанти самовизначення людини (емоції, інтуїція, воля тощо), але й у

багатьох випадках стають на шлях їх абсолютизації. Результатом цього був ірраціоналізм (від лат. *irrationalis* — нерозумний), властивий майже всім цим напрямкам. Ірраціоналістична абсолютизація найбільш чітко проявилась у філософії життя (Ф. Ніцше — воля до акумуляції сили; В. Дільтей — факти волі, потягів і відчуття людини; А. Бергсон — космічна сила, "життєвий порив"). Найвпливовішим антропологічним напрямком ХХ ст. є екзистенціалізм (від лат. *existentia* — існування). Витоками екзистенціалізму були феноменологія Е. Гуссерля та філософія С. Кіркегора. Основними його представниками є М. Хайдеггер, Ж.-П. Сартр, А. Камю, К. Ясперс, Г. Марсель. Екзистенціалізм центральним розглядає конфлікт людини і суспільства. Відчуження між ними виводиться із визначення незмінної природи людини. Тому протиріччя між свободою і особистістю, з одного боку, і суспільним життям — з іншого, розглядається як таке, що не може бути вирішеним. Звідси й проблема сенсу людського життя, морального вибору, відношення до смерті. Моделлю людини виступає людина у стані "пограничної ситуації" (на межі життя і смерті), людина відчаю і страждання.

Широке визнання у сфері дослідження проблем людини має фрейдизм — теорія і метод психоаналізу. Його засновником був З. Фрейд. Психоаналітичне бачення людини ґрунтується на виокремленні свідомих і несвідомих аспектів людської діяльності. При цьому пріоритет надається тут несвідомому, яке є ніби джерелом мотиваційної поведінки людини. З позицій виключної ролі несвідомого фрейдизм намагається пояснити як історію розвитку окремої особистості, так і всієї людської цивілізації. Неофрейдизм (Е. Фром, К.-Г. Юнг, А. Адлер, К. Хорні) намагається вийти за рамки біологічних характеристик людини. Пошуки відповідей на питання про сутність людини він спрямовує у сферу соціальних явищ.

Звертаючись до проблеми людини, структуралізм (К. Леві-Строс, Ж. Лакан, М. Фуко, Р. Барт) розглядає людину як пасивний об'єкт незмінних історичних, соціальних, культурних, етнографічних, лінгвістичних структур. Свідомість і самосвідомість людини, які ігнорують ці структури і, разом з тим, визначають відношення свідомості людини і світу, є джерелом хибних уявлень про вільну діяльність людського "я". Людина не є продуктом соціального розвитку, її природа — незмінна.

5. Сучасні філософські напрямки релігійної орієнтації виникли у

площині християнського релігійно-теологічного комплексу або у безпосередньому зв'язку з ним. Найбільшою концептуальною стабільністю та ідеологічним впливом характеризуються перш за все неотомізм і персоналізм.

Неотомізм — офіційна філософська доктрина католицької церкви. Найбільш відомими його представниками є Е. Жільсон, Ж. Марітен, І. Лотц, А. Дондейн, К. Фабро та ін. На відміну від свого попередника томізму (Ф. Аквінський), який виконував чисто апологетичні і догматичні функції католицизму, неотомізм зорієнтований на сучасні проблеми людини, суспільства і Бога. Але розглядає людину як раз і назавжди дану незмінну духовну субстанцію, хоча і визнає її історичність. Історія інтерпретується як наперед визначена. Релігійна віра і раціональне пізнання співприсутні, але не знаходяться у гармонії. Кінцевим об'єктом пізнання є Бог, сутність якого може бути досягнена лише шляхом віри. Розуму лише під силу пізнати те, чим Бог не є.

Персоналізм (від лат. *persona* — особистість). Представники: Е. Брейтмен, Е. Муньє, Ж. Лакруа, М. Бердяєв, Л. Шестов та ін. Його цільовою світоглядною установкою є примирення релігії, головним чином християнського теїзму, з основними гуманістичними цінностями. В основі персоналістського світогляду лежить переконання в субстанції особистісного начала як в людині, так і в бутті взагалі. Особистість, перебуваючи у ворожих відношеннях з дійсністю, повинна зосередитись на руйнуванні контактів з навколишнім середовищем. Вона повинна заглиблюватись у собі, зосередитись на власному "я". Внутрішнє самовдосконалення — головний спосіб самоствердження особистості. Тільки на основі християнського вчення про людину можливе створення нового суспільства. У зв'язку з цим персоналізм обґрунтовує активну участь християн у земному житті і закликає до перебудови людської цивілізації на гуманістичних принципах.

Певний вплив на сучасну філософську думку справляють філософська антропологія (М. Шелер, Плеснер, А. Гелен, О. Больнов), діалектична теологія (К. Барт, П. Тілліх), християнський еволюціонізм (Тейяр де Шарден), російський релігійний ідеалізм (В. Соловйов, М. Федоров, С. Булгаков), російський космізм (К. Цюлковський, П. Флоренський, Д. Чижевський) та інші релігійно-філософські школи.

6. Сучасна світова філософія містить у собі широкий спектр проблем і підходів до їх вирішення. Але у її центрі стоять насувні

проблеми сучасного життя і головна серед них, звичайно ж, проблема людини. З жодним пропонованим тією чи іншою філософською школою розв'язанням проблеми важко погодитися, хоча кожна із них містить цікаві і цінні моменти.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

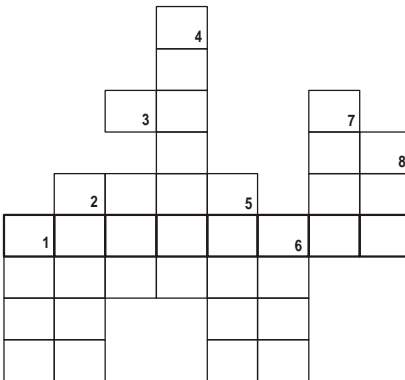
1. У чому найістотніша відмінність філософських течій кінця XIX – поч. XX ст. від класичної філософії ?
2. У чому суть концепції «воля замість розуму» в некласичній філософії ?
3. Назвіть основні напрями і школи сучасної світової філософії.
4. Дайте загальну характеристику позитивізму як філософсько-теоретичної і методологічної течії. Які історичні форми розвитку він проходить ?
5. Що таке позитивізм і яка його проблематика ?
6. Визначте філософсько-світоглядні засади «філософії життя».
7. У чому полягає метод феноменологічної редукції Е.Гуссерля?
8. Порівняйте герменевтику з класичною теорією пізнання.
9. Філософія екзистенціалізму, її витoki і сучасні форми.
10. Дайте загальну характеристику і визначте основні характерні особливості релігійної філософії.
11. Визначте, абсолютизація чого лежить в основі некласичних філософських течій (позитивізму, прагматизму, екзистенціалізму, персоналізму та ін.). За підручниками з філософії та «Філософським енциклопедичним словником» (М., 1989) складіть таблицю за такою схемою :

№ з/п	Назва течії та її найвидатніші представники	Що в ній абсолютизується	Зміст її основних положень

12. Прореферуйте працю Е.Гуссерля «Криза європейського людства і філософія» // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. – К. – 1996. – С.61-95.
13. Прореферуйте розділи з праці Ф.Ніцше «По ту сторону добра і зла» (Вопросы философии. – 1989. №5). Охарактеризуйте вплив Ф.Ніцше на філософію XX ст.
14. Прочитайте уривки праці З.Фрейда «Я и ОНО» (Мир филосо-

фии. – Ч.1. – С.456-460). Випишіть основні думки і висловіть своє відношення до них.

15. Прореферувавши уривок з праці А.Камю «Бунтующий человек» (Мир философии. – Ч.2. – С.222-227), покажіть, як автор розуміє проблему людської свободи.
16. Охарактеризуйте сутність неотомізму, використавши уривок з роботи Ж.Марітена (Мир философии. – Ч.2. – С.271-276).
17. Прореферуйте працю М.Бердяєва «Мое философское миросозерцание» // Философские науки. 1990. № 6.
18. Проаналізуйте ставлення В.Соловйова до філософії Ф.Ніцше. Використайте статтю С.Н.Носова «Идея сверхчеловечества и философия В.Соловьева» // Философские науки. 1991. № 7.
19. Зробіть аналіз основних ідей російської філософії першої чверті ХХ ст., використавши статтю В.В.Яковенка «Тридцать лет русской философии» (1900-1929) // Философские науки. - 1991. - №10 і статтю А.Г.Тихолаза «Життєва драма російської ідеї» // Філософська і соціологічна думка. - 1991. - № 3.
20. Дайте загальну характеристику гуманізму «російського космізму», познайомившись з працею Ф.И. Гиренон «Русские космисты» М. 1990 // серия «Философия» № 2.
21. Розкрийте специфіку поглядів Тейяра де Шардена на природу і людину (Мир философии. – Ч.2. – С.76-80).
22. Заповнивши кросворд по вертикалі, по горизонталі прочитаєте ім'я філософа, автора слів: «Мое вчення чи погляд може бути виражено в двох словах: природа і людина».

1. Французький філософ, представник структуралізму.
2. Німецький філософ, засновник філософської антропології.
3. Засновник психоаналізу.
4. Російський філософ, представник персоналізму.
5. Німецький філософ, автор твору «Втеча від свободи»
6. Одне з понять, яке аналізує А.Камю.
7. Об'єкт аналізу в герменевтиці.
8. Слово, яке у перекладі з грецької означає «рухоме повітря», «подих».

8. Філософська течія, яка розглядає людське буття, існування як унікальне, що не може бути виражено в поняттях «онтологія людини».
9. Філософська течія, для якої висхідним є питання про механізми свідомості та духовні структури, що забезпечують продуктивну дію людини.
10. Теїстична течія у філософії, що визначає особистість і її духовні цінності вищим сенсом цивілізації.
11. Різновид сучасної релігійної філософії.
12. Теорія психоаналізу.
13. Представник неофрейдизму, німецький філософ, соціолог і психолог, автор праці «Втеча від свободи».
25. Прочитайте розд. 4 "Бунт" філософії, або чесність людського духу перед самим собою" праці П.Ю. Сауха "XX століття. Підсумки". – Київ – Рівне, 2001. Визначте основні характерні риси філософії XX ст. Назвіть десять найвідоміших філософів минулого століття

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Знайдіть помилку. Ірраціоналістичну спрямованість мають філософські ідеї:
  - а) Гегеля;
  - б) Ніцше;
  - в) Бергсона;
  - г) Вітгенштейна;
  - г) Пірса.
2. Знайдіть помилку. Теорія конвенціоналізму належить:
  - а) Гегелю;
  - б) Попперу;
  - в) Гадамеру;
  - г) Дьюї.
3. Знайдіть помилку. Екзистенціальні ідеї розвивали:
  - а) Платон;
  - б) Лейбніц;
  - в) Бердяєв;
  - г) Сартр;
  - г) Леві-Строс.
4. Шопенгауер має таке ж відношення до праці «Світ як воля і уява», як Камю до:
  - а) «Антихрист»;
  - б) «Самопізнання»;

- в) «Чума»;
- г) «Феномен людини»;
- г) «Міф про Сізіфа».

5. З названих філософів визначте, хто розвивав ідеї:

- а) Ж.-П. Сартр;
  - б) Леві-Строс;
  - в) К. Поппер;
  - г) М. Фуко;
  - г) Г. Гадамер;
  - д) Б. Рассел;
  - е) К. Юнг;
  - є) Ж. Мартен.
- 1) неопозитивізму;
  - 2) герменевтики;
  - 3) структуралізму.

6. Підберіть для понять з графі «А» близькі за змістом з графі «Б»:

А	Б
1. Екзистенціалізм 2. Неопозитивізм 3. Психоаналіз	а) верифікація; б) гранична ситуація; в) несвідоме; г) екзистенція; г) сублимація; д) фальсифікація .

7. Підберіть назви праць з графі «Б», які належать філософам (графа «А»):

А	Б
1. П.Тейяр де Шарден 2. Л.Вітгенштейн 3. З.Фрейд 4. М.Бердяєв	а) «Самопізнання»; б) «Феномен людини»; в) «Буття і час»; г) «Логіко-філософський трактат»; г) «Структура наукових революцій»; д) «Я та Воно»; е) «Буття та Ніщо»; є) «Так говорив Заратустра».

8. Як називаються основні ідеї, які розвивались мислителями М.Федоровим, В.Вернадським, К.Ціолковським, Д.Чижевським?

- а) стихійний матеріалізм;
- б) герменевтика;
- в) космізм;

- г) екзистенціалізм;
  - г) феноменологія.
9. Що означає поняття «екзистенція»?
- а) вчення про логіку як загальну систему знаків;
  - б) вчення про буття;
  - в) вчення про практику;
  - г) філософія існування.
10. Визначте різновид неокантіанства:
- а) неокритицизм;
  - б) філософія науки;
  - в) сцієнтизм;
  - г) лінгвістична філософія.
11. Що означає слово «ноосфера»?
- а) вчення Вернадського про становлення загальнопланетарного розуму;
  - б) розділ науки про мінеральні ресурси Землі;
  - в) назва психологічного тесту.
12. Термін «персоналізм» вперше вжив:
- а) М. Грабман;
  - б) Ж. Мартен;
  - в) Е. Муньє;
  - г) Ф. Шлейєрмахер.
13. Як називав свою філософію М. Бердяєв?
- а) позитивізм;
  - б) прагматизм;
  - в) філософія соборного духу;
  - г) персоналізм.
14. Хто є засновником феноменології?
- а) М. Хайдеггер;
  - б) К. Ясперс;
  - в) К. Леві-Строс;
  - г) Ж. Гуссерль.
15. Якому із філософів XIX-XX ст.ст. належить поняття «нейтральні елементи»?
- а) Наторпу;
  - б) Ф. Ніцше;
  - в) А. Камю;
  - г) К. Бульгману;
  - г) Е. Маху.

Тема 11. ОСНОВНІ ЕТАПИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОЇ ФІЛОСОФІЇ

Деякі особливості :

1. Відтворює з певним часовим зміщенням усі основні етапи розвитку європейської філософії ;

2. Аж до XVIII ст. розвивається в різних жанрах писемності ;

3. Тривалий час була російсько-мовною.

Визначальні риси :

1. Антеїзм (усвідомленість єдності людини з природою, черпання сил у Землі, природі);

2. Екзистенціалізм (заглибленість у внутрішнє буття людини) ;

3. Кордоцентризм або «філософія серця» (серце - емоційно-вольова сутність людини. Звідси : «Пізнай самого себе !»).

	ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ ІДЕЇ, НАПРЯМКИ, ТЕЧІЇ, ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
	Доба Київської Русі X-XIII ст.	- елементи язичницького світогляду (фольклор, «Слово о полку Ігоревім»); - історіософська проблематика («Слово про закон і благодать», літописи); - елементи античної філософії, запозичені з творів «отців церкви» (Василь Великий, Григорій Богослов, Григорій Назіанзін та ін.).
Д О К Л А С И Ч Н И Й	XIV-XV ст. Формування української народності.	- пантеїстичні ідеї дохристиянської доби. Рационалістична критика богослов'я («зжидовілі», елементи богомільства, арианства); - заглибленість у внутрішній світ людини (патерики).
П Е Р І О Д	XVI ст. Доба гуманістично - реформаційної ідеології.	- гуманізм та його проникнення в Україну (Ю.Дрогобич, П.Русин із Кросна, Лукаш з Нового міста, Станіслав Оріховський); - реформаційні ідеї в Україні: 1. Діяльність протестантських громад. 2. Братства (Ю.Рогатинець, С.Зизаній, Л.Зизаній, К.Транквіліон Ставровецький та інші). 3. Острозький літературно-освітній центр (Г.Смотрицький, Д.Наливайко, В.Суразький, Клірик Острозький, Кирило Лукаріс та інші). 4. Полемічна література (М.Смотрицький, Христофор Філалет, І.Вишеньський та інші).

	ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ ІДЕЇ, НАПРЯМКИ, ТЕЧІЇ, ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
К Л А С И Ч Н И Й	XVII -перша половина XVIII ст. Філософія в Києво - Могилянській Академії.	- розробка проблем буття (І.Гізель, Ф.Прокопович, Й.Конович-Горбацький); - критика томізму. Проблеми гносеології (орієнтація на пізнання природи й людини ; принцип матеріалістичного сенсуалізму С.Яворський, Й.Кроковський, Г.Кониський); - людина і світ її моралі (І.Галятовський, І.Гізель, С.Яворський).
	Філософія Григорія Сковороди.	- світоглядні засади («три світи» й «дві натури» : їх співвідносність). «Філософія серця» як визначний внесок у європейську філософську думку. Гносеологія («средна праця» й «Пізнай самого себе!»).
П Е Р І О Д	Доба університетської філософії XIX ст.	- вплив Канта, Фіхте, Шеллінга (Й.Шад, П.Людій, Д.Кавунник, М.Максимович); - гегельянці (Орест Новицький, Сильвестр Гогоцький); - Памфіл Юркевич та його плюралістичний світ і «філософія серця».
	Доба українського романтизму - перша половина XIX ст.	- витоки українського романтизму (шеллінгіанство); - Кирило-Мефодіївське товариство, його соціально-політичні й світоглядні засади. Два його крила: революційно-демократичне (Т.Шевченко) і ліберально-помірковане (М.Костомаров, П.Куліш). Микола Гоголь як виразник української філософської ментальності.
Н Е К Л А С И Ч Н И Й	Натуралістично-позитивістські мотиви у філософії другої половини XIX ст.	- ідеї республіканізму в поглядах М.Драгоманова. Соціал-демократичні ідеали І.Франка, критика ним деяких моментів марксизму та соціального федералізму М.Драгоманова; - критика релігійно-ідеалістичних поглядів (І.Франко, М.Подолінський, Леся Українка); - позитивізм (І.Франко, В.Лесевич); - філософія мови (О.Потебня); - екзистенціальний романтизм (Леся Українка, Михайло Коцюбинський).
	Новітня українська філософія.	- екзистенціально-романтична хвиля Київської школи (М.Бердяєв, Л.Шестов); - український космізм (В.Вернадський); - філософія конкордизму (В.Винниченко); - культурно-філософське піднесення 20-х років (С.Семковський, П.Демчук, В.Юринець); - шістдесятники (П.Копнін та його послідовники В.Шинкарук, І.Бичко, М.Попович, С.Кримський, Ю.Осичнюктаін.).

	ІСТОРИЧНІ ЕТАПИ	ОСНОВНІ ІДЕЇ, НАПРЯМКИ, ТЕЧІЇ, ШКОЛИ ТА ЇХ ПРЕДСТАВНИКИ
	Українська філософія діаспори (XX ст.).	- розробка проблем історії української філософії (Дмитро Чижевський, Іван Мірчук); - ідеологія інтегрального націоналізму (Д.Донцов).

РЕЗЮМЕ

1. У силу своєрідних умов історичного розвитку нашого народу філософія як окрема форма суспільної свідомості у межах його культури виділяється лише в XVII ст. До цього часу, крім пам'яток Київської Русі, лише несистематизовані філософські ідеї, що складають теоретичний підтекст інших видів духовної творчості, утворюють філософську культуру в Україні. Особливостями вітчизняної філософії є те, що вона, по-перше, відтворює з певним часовим зміщенням усі основні етапи розвитку європейської філософії; по-друге, аж до XVII ст. вона розвивається в різних жанрах писемності; по-третє, тривалий час була російськомовною. Визначальними її рисами були: антеїзм (усвідомленість єдності людини з природою, черпання сил у Землі, природи); екзистенціоналізм (заглибленість у внутрішнє буття людини); кордоцентризм або “філософія серця” (серце – емоційно-вольова сутність людини). Основним способом буття цієї філософії був переважно софійний.

2. Керуючись особливостями розвитку вітчизняної філософії та її характерними рисами, правомірно визначити такі основні її етапи:

- **докласичний період** (філософська думка періоду Київської Русі; філософські ідеї на етапі становлення української народності; ідеологія передбуржуазних рухів, формування гуманістично-реформаційних ідей);

- **класичний період** (філософія Києво-Могилянської академії; філософія українського Просвітництва; університетська філософія XIX ст.);

- **некласичний період** (філософські ідеї українського романтизму першої половини XIX ст., натуралістично-позитивістські ідеї другої половини XIX ст., новітня українська філософія).

3. З самого початку свого зародження соціально-філософська думка нашого народу мала не умоглядний характер, а переслідувала

конкретні соціально-політичні цілі і завдання. Звідси бере свій початок переважання у вітчизняній суспільній думці інтересу до проблем філософії історії, до моральної проблематики, до питань, безпосередньо причетних до осмислення суспільно-політичного буття (Іларіон “Слово про закон і благодать”; літопис “Повість временних літ”). З іншого боку, в найдавніший період нашої суспільно-філософської думки зароджується якнайпильніша увага до людини, закладаються підвалини гуманістичної традиції (Володимир Мономах “Повчання дітям”).

У XIV-XV ст. формується інтерес до дослідження історичної самосвідомості, що знайшло відображення в літописанні та житійних творах. Але ці твори під впливом багатьох історичних катаклізмів сповнені ідеями провіденціалізму, есхатології, історичного песимізму і катастрофізму. Поряд з цим формуються основні засади “народного світогляду”, що зводилися до уяви про совість, справедливість, любов і працю. Людина проголошується вільною у визначенні своєї долі й своєї поведінки. Саме у цей час на українські землі проникають ересі та ідеї вільнодумства. Набуває досить помітного поширення рух анти-тринітаріїв, що особливо проявляється в соцініанстві.

Протягом XVI – першої половини XVII ст. в Україні формуються гуманістичні і реформаційні ідеї, які становлять ідеологію передбуржуазних рухів (Юрій Дрогобич, Павло Русин із Кросна, Станіслав Оріховський та ін.). Діяльність перших українських гуманістів сприяла виробленню нового світогляду, пройнятого критицизмом, раціоналізмом, світськістю. Ідеї гуманізму, Реформації, протесту проти католицької експансії та національного самоусвідомлення розвивались протестантськими громадами, братствами, представниками Острозького літературно-освітнього центру та діячами української полемічної літератури І. Вишенським, М. Смотрицьким, С. Зизанієм, Х. Філалетом та ін.

4. Зміна у структурі філософської проблематики пов’язана з діяльністю професорів Києво-Могилянської академії. Духовно-практична форма освоєння світу тут відходить на задній план, поступившись місцем світоглядно-методологічному, теоретичному відображенню – спочатку у формі схоластики, а згодом зі значними елементами методології і практики науки Нового часу. Відбувається чітке розмежування філософії і теології, спостерігається поглиблення критики авторитаризму (властивного середньовічній схоластиці),

(власного середньовічної схоластиці), наповнення логіки гносеологічним змістом, акцентується увага на ролі відчуттів, розуму і мови в пізнанні, на значенні практичного використання знання у вченні про людину, її сутнісних сил (І. Гізель, Й. Конович-Горбацький, С. Яворський, Й. Кроковський, Ф. Прокопович, Г. Кониський та ін.).

На межі XVIII і XIX ст. в Україні поширюється антифеодальна, буржуазна за своєю спрямованістю і соціально-політичною сутністю просвітницька ідеологія (Я. П. Козельський, В. В. Капніст, В. Н. Каразін, П. Д. Лодій та ін.). Найбільш яскравим представником етико-гуманістичного крила українського Просвітництва був Г. С. Сковорода. Виступаючи проти всіх сил соціального відчуження, він обґрунтовує глибоко людяну філософсько-етичну концепцію, згідно з якою шлях до людського щастя лежить через моральне самовдосконалення, пізнання кожним свого “природного” покликання й обов’язку. Ґрунтується ця концепція на вченні про три світи (макрокосм, мікрокосм, “символічний світ”), дві натури (видима і невидима) та теорії “сродної праці”.

Новими тенденціями і явищами збагачується філософська думка у період занепаду феодалізму і формування капіталістичних відносин. Це була переважно доба університетської філософії. Для неї характерні як ідеї розмаїтої релігійної філософії (Й. Шад, О. Новицький, С. Гогоцький, П. Юркевич), так і ідеї природничо-наукового матеріалізму (М. П. Любовський, П. Д. Лодій, М. І. Козлов, Д. Кавунник, М. О. Максимович та ін.) та перших революційних демократів (Ю. К. Люблінський, П. Х. Вигодовський, Я. М. Андрієвич та ін.).

5. Некласичний період у розвитку української філософської думки започатковують представники українського романтизму (Кирило-Мефодіївське товариство). Відправні ідеї представників правого крила кирило-мефодіївців (М. Костомаров, В. Білозерський, П. Куліш) ґрунтувалися на визнанні релігії й ідеалізму, спорідненості з основними догмами християнської ідеології. Захищаються ідеї провіденціалізму, месіанства і “християнського соціалізму”. Представники лівого крила (Т. Г. Шевченко, М. Гулак, І. Поседа, О. Навроцький) керувалися ідеями матеріалізму, антиклерикалізму, а у своїх соціологічних побудовах виходили із визнання вирішальної ролі народних мас в історичному процесі, необхідності революційної боротьби трудящих, побудови суспільства без експлуатації та гноблення.

У другій половині XIX ст. спектр філософської проблематики ще більше розширився. З одного боку, це ідеї соціал-демократичні, вільнотомні погляди нового покоління українських революційних демократів (І. Франко, Л. Українка), а з іншого, – натуралістично-позитивістські мотиви (О. О. Козлов, В. Лесевич, О. Потебня та ін.). У кінці XIX на початку XX ст. в Києві виникає група представників “нової релігійної свідомості”, які генетично були пов’язані з “легальним марксизмом” (М.О.Бердяєв, С. М. Булгаков, Л. Шестов). Вони започаткували екзистенційно-романтичну хвилю в українській філософії (російськомовна філософська школа “київського гуманізму”). У цей час виокремлення в російському космізмі (З. Одоєвський, М. Федоров, М. Морозов, В. Соловйов) глобально-екологічної проблеми привело до обґрунтування В. І. Вернадським вчення про ноосферу і формування антропокосмічного світогляду (В.Вернадський, Д.Чижевський), який розглядав людину як космічну подію.

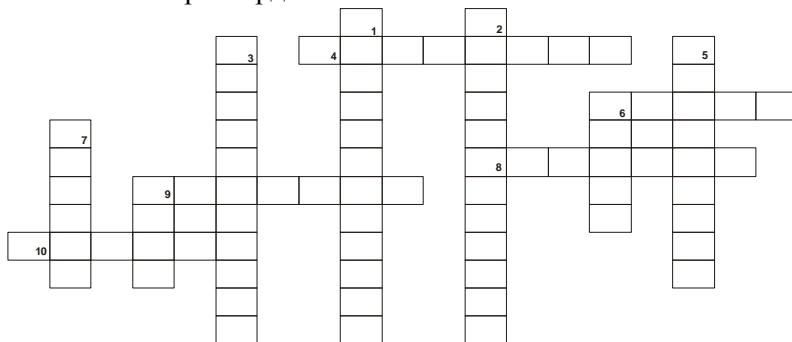
Посилення реакції, пов’язане з початком першої світової війни, призвело до занепаду наукового життя в цілому і філософії зокрема. Ряд видатних вчених емігрують за кордон. І тільки на початку 20-х років XX ст. культурно-філософське життя в Україні певною мірою почало відроджуватись. На цей період випадає дискусія “механістів” та “діалектиків” (С. Ю. Семковський, В. О. Юринець). Робиться акцент на необхідності єднання філософії та природознавства. Але наприкінці 20-х років – на початку 30-х відбувається поворот до філософії бюрократичного централізму. Цей поворот зводився до її політизації, підпорядкування її змісту принципів партійності. Філософія стала інтерпретатором, пропагандистом реальності в найбільш спрощеному і спотвореному, але зате доступному для всіх вигляді. Лише в 60-ті роки перед філософією відкрилися нові перспективи на відродження творчого духу (П. Копнін, В. Шинкарук, І. Бичко, М. Попович, С. Кримський та ін.), які повною мірою розгортаються в кінці 80-х – на початку 90-х років.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Які особливості і характерні риси властиві українській філософії?
2. Назвіть основні історичні етапи розвитку вітчизняної філософії. Які два періоди можна виділити в історії філософської думки в Україні?

3. Прочитавши працю П.Ю. Сауха "Князь Василь-Костянтин Острозький" – Рівне, 2002. (розд. 4), чітко окресліть основні особливості гуманістично-реформаційних ідей острозьких книжників. Визначте, до якого з трьох історичних етапів розвитку вітчизняної філософії можна віднести їх діяльність.
4. Особливості філософії представників Києво-Могилянської академії. Назвіть найбільш відомих її представників.
5. Основні засади філософії Г.Сковороди. Дайте їх аналіз.
6. Назвіть основних представників українського Просвітництва. У чому полягала суть філософії українського Просвітництва?
7. «Філософія серця» П. Юркевича. У чому її суть?
8. Дайте загальну характеристику філософських поглядів українських революціонерів-демократів.
9. Що являла собою київська екзистенціальна школа? Основні ідеї цієї школи.
10. Хто із українських мислителів розвивав ідеї космізму? Дайте аналіз цих ідей.
11. Дайте характеристику філософії основних представників української діаспори.
12. У чому полягає суть «української ідеї»? У творчості яких філософів ХХ ст. вона займає провідне місце?
13. Часто підкреслюють: «Сковорода - це український Сократ». Зробіть порівняльну характеристику цих двох мислителів : що у них було спільного, а що відмінного?
14. Прочитайте твір Г.Сковороди «Разговор пяти путников об истинном счастье в жизни». (Людина і довкілля. Кн.2. - К. 1995. - С.149-152). Визначте, у чому український філософ вбачав зміст людського щастя?
15. Зробіть (письмово) порівняльний аналіз пантеїзму Г.Сковороди і пантеїзму Дж.Бруно та Б.Спінози.
16. Прочитайте працю П.Юркевича "Серце та його значення у духовному житті людини, згідно з ученням слова Божого". // Памфіл Юркевич. Вибране. - К. 1993. - С.73-115). Визначте основні риси його «філософії серця».
17. Прореферуйте працю Д.Чижевського «Філософія і національність». // Філософська і соціологічна думка. 1990. №10. Які характерні риси української філософії виділяє автор?

18. Розв'яжіть кросворд :

По горизонталі:

4. Твір В.Мономаха.
6. Один з ключових моментів пізнання у Києворуських мислителів, острозьких книжників.
8. Автор «Слова про закон і благодать».
9. Шлях релігійно - містичного осягнення мудрості Бога.
10. Архімандрит, філософ, автор праці «Твір про всю філософію».

По вертикалі :

1. Одна з головних рис філософії Київської Русі.
2. Одна з основних ідей острозьких книжників.
3. Український гуманіст, автор передмови до Острозької Біблії.
5. Мандрівний філософ, засновник класичної доби в українській філософії.
6. Поняття, яке розвивалось у філософських системах Г.Сковороди і П.Юркевича.
7. Символічний світ у філософії Г.Сковороди.
9. Назва однієї з праць П. Юркевича.

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. На розвиток української філософії в період Київської Русі мали найбільший вплив :
  - а) неоплатонізм;
  - б) матеріалістична філософія античності;
  - в) схоластика;
  - г) софізм.

2. Національна своєрідність філософського мислення виявляється у таких суттєвих моментах його культурного буття:

- а) у відданості філософа національній ідеї;
- б) у методі дослідження;
- в) у способі побудови філософського знання;
- г) у формі вияву філософської думки;
- ґ) у національній належності філософа.

3. Ідеї пантеїзму - це:

- а) релігійно-філософське розуміння Бога, який, створивши світ, надалі не вмішується в закономірний хід розвитку цього світу;
- б) філософське вчення, яке ототожнює Бога із світом;
- в) релігійний світогляд, який будується на розумінні абсолютно го буття як безмежної божественної особистості, що творить світ і керує його розвитком.

4. До кожного поняття з графі «А» підберіть тлумачення з графі «Б»:

А	Б
1. Патристика 2. Исихазм 3. Агіографія 4. Кордоцентризм	а) увага до внутрішнього світу людини ; б) група творів релігійно-філософського характеру; в) етико-аскетичне вчення про шлях людини до Бога через «очищення серця» сльозами ; г) вчення перших християнських теологів, «отців церкви» ; ґ) життєписи святих і церковних діячів ; д) серце як основа осягнення світу.

5. Філософію Києво-Могилянської академії можна назвати :

- а) схоластичною;
- б) неосхоластичною.

6. Знайдіть помилку. До філософів Києво-Могилянської академії належали:

- а) П. Могила;
- б) І. Гізель;
- в) Г. Кониський;
- г) М. Смотрицький;
- ґ) І. Копинський;
- д) Ф. Прокопович.

7. Підберіть з графи «Б» назви праць, які написані філософами, названими в графі «А»:

А	Б
1. Іларіон 2. Юркевич 3. Сковорода 4. Костомаров	а) «Натурфілософія, або Фізика»; б) «Книга буття українського народу»; в) «Слово про закон і благодать»; г) «Серце і його значення в духовному житті людини»; ґ) «Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті».

8. Це неправильно, що Сковорода:

- а) розвивав «філософію серця»;
- б) був матеріалістом;
- в) розвивав теорію «спорідненої праці»;
- г) створив теорію «трьох світів».

9. Представниками Кирило-Мефодіївського братства були:

- а) М. Максимович;
- б) Т. Шевченко;
- в) Ф. Прокопович;
- г) М. Костомаров;
- ґ) П. Куліш.

10. Під поняттям «серце» П. Юркевич розуміє:

- а) факт єдності людини з природою;
- б) поняття, що характеризує емоційне сприйняття світу;
- в) поняття, яке характеризує синтез таких духовних сутнісних сил, як розум, почуття, воля;
- г) поняття, що використовується для осмислення джерел людського життя і духовної творчості.

11. Некласичний період в історії філософської думки в Україні включає:

- а) добу гуманістично-реформаційної ідеології XVI ст.;
- б) добу університетської філософії XIX ст.;
- в) добу українського романтизму XIX ст.;
- г) новітню українську філософію XX ст.;
- ґ) добу Київської Русі X-XIII ст.

12. На українську філософію неklasичного періоду мали значний вплив ідеї:

- а) позитивізму;
- б) російського космізму;

- в) ірраціоналізму (філософія життя, екзистенціалізм);
  - г) неокантіанства;
  - г) соціалізму.
13. Представниками філософської школи «київського гуманізму» були:
- а) В. Соловйов;
  - б) М. Бердяєв;
  - в) Л. Шестов;
  - г) В. Зеньковський;
  - г) П. Юркевич.
14. Близькими були ідеї таких мислителів:
- а) М.Костомарова - П.Куліша;
  - б) П.Юркевича - В.Лосевича;
  - в) М.Зібера - В.Зеньковського;
  - г) І.Франка - М.Драгоманова;
  - г) В.Вернадського - М.Грушевського.
15. Це неправильно, що перший дослідник історії української філософії Д.Чижевський вважав смисловим стрижнем вітчизняної філософії:
- а) ідею Бога;
  - б) філософію серця;
  - в) прагматизм;
  - г) українську національну ідею.
16. Ідеологію українського національного радикалізму розробив:
- а) П. Куліш;
  - б) М. Грушевський;
  - в) І. Марчук;
  - г) Д. Донцов.
17. В один і той же час жили:
- а) І. Вишенський - М. Смотрицький;
  - б) П. Могила - П. Куліш;
  - в) Г. Сковорода - І. Котляревський;
  - г) І. Франко - П. Юркевич;
  - г) Д. Чижевський - В. Липинський.

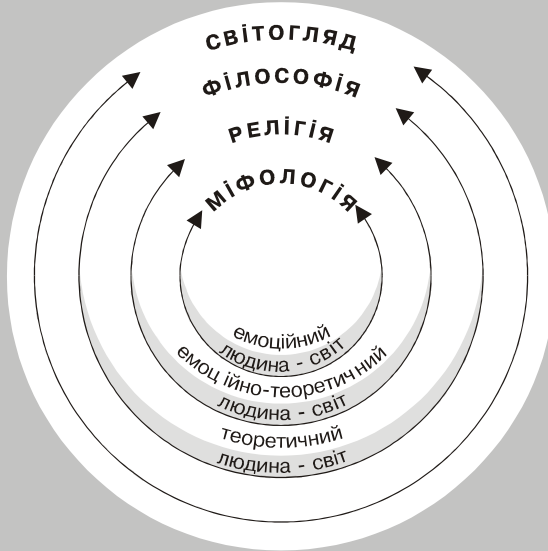

ЧАСТИНА II

ФІЛОСОФІЯ

Тема 12. ФІЛОСОФІЯ, ЇЇ ПРЕДМЕТ І ВИХІДНІ ПРИНЦИПИ

Філософія своїм походженням та специфікою функціонування пов'язана із світоглядом і є його **теоретичною** формою.

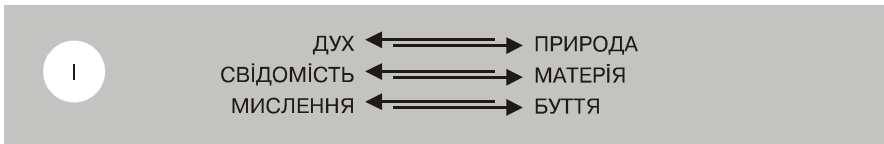
Філософія як усвідомлення людського буття

Що відображається у філософії ?

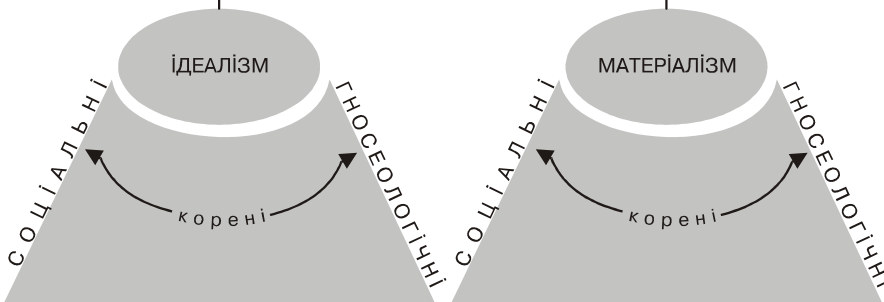
Що є її предметом у теорії ?

Як і чому так, а не інакше відображається предмет у теорії ?

Для чого вона потрібна людині, яке її соціальне призначення ?

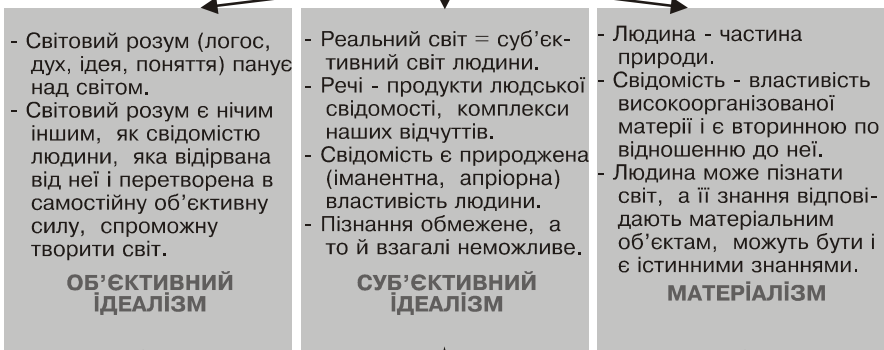

Що первинне ?

II

Яка природа і сутність людини; її місце у світі, відношення людини до світу; можливості його пізнання і перетворення.

↕

АГНОСТИЦИЗМ

III

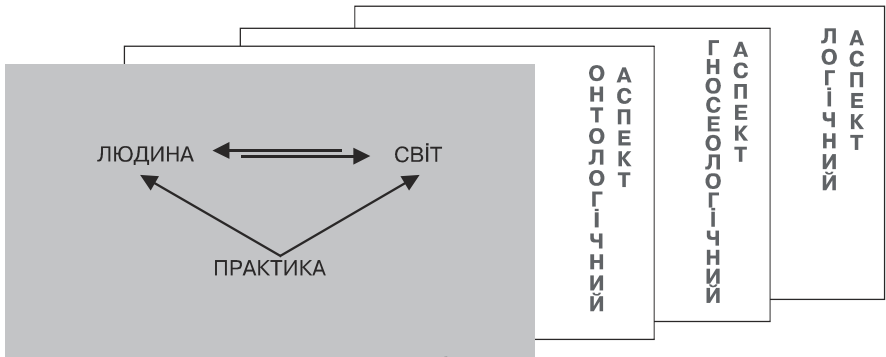
Як влаштований світ: він - ціле чи сукупність не пов'язаних між собою предметів, явищ, процесів. Він рухається, розвивається чи перебуває у стані спокою. Якщо рухається, тоді що є джерелом руху і розвитку ?

- Світ за своєю структурою - єдине ціле, де все знаходиться у взаємозв'язку і взаємозумовлене. Джерелом руху і розвитку є протиріччя.

ДІАЛЕКТИКА

- Світ за своєю структурою - сукупність не зв'язаних між собою предметів, явищ і процесів.
- Рух і розвиток має обмежені рамки : як збільшення, зменшення і повторення.
- Джерело руху, як правило, виноситься у сферу : Бог, суб'єкт.

МЕТАФІЗИКА

ЕПІСТЕМНИЙ СПОСІБ
буття філософії

(логічне відтворення світу і людини у ньому шляхом упорядкування й узагальнення наявного знання).

СОФІЙНИЙ СПОСІБ
буття філософії

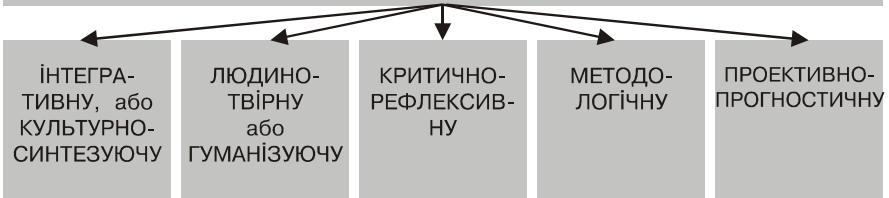
(повнота життя виявляється як повнота і багатовимірність знання, а життєствердна стихія творчості - як відкритість і неупередженість думки, як одвічне поривання до відшукування істини).

Епістемний і софійний способи буття філософії є однаково істотними для здійснення філософією її соціально-культурного призначення. Їхня смислова сполученість надає філософії стабільності й динамізму, робить її водночас здатною до упорядкування й до творення нових смислів, до стимулювання суттєвих зрушень у людині й культурі. Подвійність способу буття забезпечує філософії її сутнісну єдність

Філософія - смислотвірне ядро культури.

Слугуючи способом цілісності культури, вона разом з тим підноситься над нею, виступає її самосвідомістю.

У процесі свого соціально-культурного здійснення вона виконує такі функції :

Філософія як система знань

Структура філософії як системи знань

ОНТОЛОГІЯ	- вчення про буття, загальний образ буття.
ГНОСЕОЛОГІЯ	- вчення про пізнання.
АНТРОПОЛОГІЯ	- вчення про сутність людини.
ПРАКСЕОЛОГІЯ	- вчення про духовно-практичну діяльність.
АКСЕОЛОГІЯ	- вчення про цінності.
СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ	- вчення про суспільство.
МЕТОДОЛОГІЯ	- вчення про методи осмислення світу.

1. Філософія як специфічний феномен людської культури, хоч і має досить солідний вік (вона виникла у VII-VI ст. до н.е.), сягає своїм корінням у темні глибини початків людської історії. Ще у примітивних структурах стихійного світогляду первісної людини формувалися ті характерні риси та особливості, що згодом стали складовими філософської форми суспільної свідомості. Таким чином, філософія і своїм походженням, і специфікою свого функціонування найтісніше зв'язана із світоглядом і є своєрідною формою його існування. Проблема філософії реально постає саме у зв'язку з рівнями зрілості (як історичним, так і теоретичним) світогляду. Філософія у цьому плані - це світогляд на його теоретичному рівні, це свідомо обґрунтована інтелектуальними засобами система світоглядного знання. Специфіка філософії щодо світогляду як такого полягає не у відмінності їх предметів (предмет у них один і той же: людина ↔ світ) – специфіка ця стосується власне рівня “теоретичності”, “інтелектуальності”, критичної “самоусвідомленості”, змісту світогляду. Саме за цими “параметрами” відрізняється філософія від такої стихійної, змістовно (та й структурно) “дифузної” форми як міфологія, від такої емоційно-масової форми, як “повсякденний” (буденний) світогляд, та від емоційно-містичної форми (релігія).

Будучи теоретичним рівнем світогляду, філософія вивчає світ у його найзагальніших (всезагальних) закономірностях. Загальне ж, як відомо, репрезентує реальність не тільки такою, якою вона є (була або буде) насправді, але й у всьому багатстві її можливостей. Ця реалізація можливостей здійснюється у процесі цілеспрямованого перетворюючого світ діяння – практики. Остання тим самим відіграє роль своєрідної “сполучної ланки”, що з'єднує пізнавальну установку на осягнення загальних закономірностей реального світу і суб'єкт-об'єктне відношення до нього в цілісне нерозривне утворення – предмет філософії.

Реальний світ існує поза людиною і незалежно від неї. Але оскільки людина живе у цьому світі, останній є для неї завжди людським світом, у тому числі і природою, оскільки людина живе природою, перетворюючи останню на своє “неорганічне тіло”. Тому філософію цікавить не просто світ взагалі, а й розуміння людиною свого існування у цьому світі, тобто вся багатовимірність відношення “людина ↔ світ”.

2. Серед найважливіших питань, на які філософія намагається відповісти, основним є питання про відношення мислення до буття, духу до природи, свідомості до матерії. Філософи вирішують його по-різному. Ті, які вважають, що дух існував раніше природи і приходили до висновку про створення світу Богом, називаються ідеалістами. Ті ж, які основним началом вважали природу, - матеріалістами. Існують спроби “обминути” основне питання філософії, віднайти якесь інше (таке, яке виводить за межі матеріалізму та ідеалізму) його вирішення, віднайти, так би мовити, “третій шлях” у філософії. Однією із таких спроб є так званий дуалізм (від лат. duo – два), який прагне витлумачити матерію і свідомість у вигляді двох незалежних одна від одної паралельно співіснуючих основ. Проте ні дуалізм, ні будь-які інші спроби подібного роду успіху не мали.

Визначаючи позицію філософа щодо його належності до матеріалізму чи ідеалізму, основне питання філософії окреслює водночас і його позицію відносно решти питань і проблем, що виникають у процесі філософського осмислення світу.

3. У різні історичні епохи як матеріалізм, так і ідеалізм набирають різних форм свого конкретного виявлення. Матеріалізм – “стихийний”, “вульгарний”, “механічний”, “діалектичний”; а ідеалізм – “суб’єктивний”, “об’єктивний”. Відповідно різними є і конкретні історичні форми вияву взаємостосунків ідеалізму та матеріалізму. Змінювалася неодноразово протягом історії філософії і форма основного питання філософії. У глибокій давнині це питання ставилося як питання про взаємовідношення тіла і душі. Пізніше, у середні віки, основне питання філософії виступає як питання: чи світ створений Богом, чи він існує одвічно? І тільки у Новий час основне питання філософії набирає тієї форми, у якій воно сформульовано вище.

4. Матеріалізм виходить з того, що світ по своїй природі матеріальний, вічний, ніким не створений, безмежний у просторі і часі. Матерія – первинна, а свідомість є продуктом, властивістю високоорганізованої матерії – мозку, тобто свідомість похідна. В історично перших формах матеріалізму людина з її свідомістю розглядалась як природна істота і ігнорувалася її суспільно-історична сутність. Природа (світ, космос, Всесвіт) возвеличувалась, а свідомість людини іноді приписувалась їй у якості її всеохоплюючої властивості (пантеїзм, гілозоїзм тощо). Роль людини як діяльної істоти залишалася на другому плані. Тому свідомість інтерпретувалась на природному, біологічному, а не

на соціальному рівні.

Ідеалізм визнає первинність духу, свідомості, а природу, матерію вважає похідними від них. У залежності від того, які саме сторони свідомості абсолютизуються, виникають дві основні форми ідеалістичної філософії. Якщо абсолютизуються ті або інші сторони духовного життя індивіда (індивідуальна свідомість: воля, емоції, відчуття тощо), – це суб'єктивний ідеалізм. Якщо ж абсолютизується об'єктивний зміст свідомості, переважно її раціонально-логічна сторона, – це об'єктивний ідеалізм.

Джерелом виникнення і стійкості ідеалізму та матеріалізму є складність і суперечливість пізнавального процесу (гносеологічні корені) та соціально-політичні обставини, за яких існує філософія (соціальні корені).

5. Матеріалістична чи ідеалістична відповідь на питання про відношення мислення до буття визначає основні світоглядні орієнтації людини у світі, характер спрямування її практичного впливу на світ. Але питання про відношення мислення до буття має ще й другу сторону. Йдеться про те, як відносяться наші думки про світ, що нас оточує, до самого цього світу? Чи спроможне наше мислення пізнати дійсний світ? Частина філософів відповідає на ці питання позитивно, тобто вважає світ пізнаваним. Насамперед до них відносяться матеріалісти, оскільки їх теза про похідний від матерії характер свідомості цілком логічно приводить до ідеї відображення матерії свідомістю. Не заперечують пізнаваності світу і багато хто з ідеалістів (головним чином – об'єктивних), вважаючи цілком логічним “співпадання” думки з “дійсністю”, оскільки сама дійсність, будучи ідеальною, “споріднена” з думкою. Проте пізнаваність світу розглядається ними вже не як відображення реальності думкою, а як тотожність їх (збіг, “злиття”).

Друга частина філософів заперечує пізнання світу і стоїть на агностичних позиціях. Агностицизм властивий як матеріалістам (окремим представникам природничо-наукового матеріалізму), так й ідеалістам (переважно представникам суб'єктивного ідеалізму).

6. З самого початку філософія змушена була відповідати ще на одне дуже важливе питання: як влаштований світ – він ціле чи сукупність не пов'язаних між собою предметів, явищ, процесів? Він рухається, розвивається чи перебуває у стані спокою? Якщо рухається, то-

ді що є джерелом руху і розвитку? У філософії ще на ранніх її етапах були сформульовані дві протилежні позиції. Одна стверджувала, що світ за своєю структурою – єдине ціле, де все знаходиться у взаємозв'язку і взаємозумовлене, а джерелом руху і розвитку є протиріччя. Вона відома в історії філософії як діалектика. Друга розглядає світ за його структурою як сукупність не зв'язаних між собою предметів, явищ і процесів. Рух і розвиток мають обмежені рамки (як збільшення, зменшення і повторення), а джерело руху, як правило, виноситься у сферу: Бог, суб'єкт. Ця позиція носить назву метафізика. І діалектика, і метафізика характеризують філософію з точки зору методу, її підходу до пізнання і впливу на навколишній світ, віддзеркалюють діяльний методологічний аспект філософствування.

7. Як відображається предмет філософії в теорії? В історії становлення і розвитку філософії, на всіх етапах цього процесу різноманітні аспекти відображення предмета в теорії мали відносно самостійне значення, що справляло вплив на ту проблематику, якою займалася філософська думка. Предмет філософії відображається в теорії у трьох основних аспектах: онтологічному, гносеологічному та логічному. Онтологічний аспект полягає у тому, що філософія, як специфічна форма усвідомлення людиною свого буття, дає людині знання про світ і саму людину у її бутті. Тобто, вона за своїм змістом претендує на те, щоб відповісти на питання: що ж являє собою світ як такий? Яка його природа? Що являє собою людина за своєю природою і сутністю? Яке місце вона займає у світі свого буття? Як влаштований світ, у якому вона живе? У чому сенс людського буття, ціль і мета життя людини? Тобто, онтологічний аспект відображення предмета філософії в теорії акцентує увагу на її змісті, який складається незалежно від бажання і волі людей. Звичайно, цей зміст може бути як істинним, так і хибним.

Гносеологічний аспект полягає у тому, що предмет філософії відображається не дзеркально, не як результат споглядального сприйняття дійсності, а через лінзу практично-діяльного відношення людини до світу і до самої себе. Пізнавальне відношення людини до дійсності є практичним за своєю природою. В основі відношення людини до світу лежать її потреби та інтереси. Вони можуть бути задоволені тільки у процесі практичного освоєння людиною дійсності. На цій основі формується і специфічне бачення світу у рамках буття людини. Тобто, світ виступає як світ буття людини.

Логічний аспект відображення предмета філософії в теорії полягає у тому, що результати пізнавального відношення до дійсності, що віддзеркалюються у змісті філософського знання, фіксуються, обумовлюють формування понятійно-категоріального апарату філософії. Зміст цього апарату, його структура, динаміка відображають динаміку розвитку як самої діяльності людини, так і їх взаємозв'язок. Логічні форми відображення дійсності є ніби підсумком пізнавальної діяльності на певному етапі, сходінками пізнання, освоєння світу, важливим засобом його перетворення. Вони відіграють важливу роль у визначенні мети діяльності людини, у визначенні нею як програмних, стратегічних, так і найближчих, практичних цілей діяльності.

8. Як саме, у який спосіб стверджується філософія у своєму бутті? Головний спосіб буття філософії в культурі – це діалог логосу і міфа. Логосом стародавні греки називали об'єктивний закон, чітке, сперте на послідовну думку знання, нарешті, сповнене змістом і належно оформлене слово. Пройнята логосом філософська думка спрямована на членування й упорядкування дійсності до створення чітких, раціонально осяжних, логічних моделей світу. Оскільки така філософія орієнтується на знання наукового типу, то такий спосіб породження і здійснення філософських ідей стали називати епістемним. Тут має місце прагнення передусім логічно відтворити світ і людину у ньому шляхом упорядкування й узагальнення наявних знань. Істина розглядається як теоретичний образ дійсності, а те, що не відповідає цьому образу, виштовхується на периферію усвідомлення.

З іншого боку, філософія історично була необхідною формою подолання міфології, актом культурного сходження й подолання міфа у його безумовній всевладності. Але, виникнувши, філософія не могла спростувати самих буттєвих засад міфа як деякої первинної форми повноти життя, певного вияву стихійно-творчих потенцій світу й людини. Тому у межах філософії все це набуває специфічних форм. Повнота життя виявляється як повнота й багатовимірність знання, а життєствердна стихія творчості – як відкритість і неупередженість думки, як одвічне поривання до відшукування й ствердження істини. Давні греки називали це мудрістю. Відповідний спосіб буття філософії називають софійним.

Кожен із цих способів буття (епістемний і софійний) має свій смисловий ґрунт, своє культурне призначення. До того ж вони є одна-

ково істотними для здійснення філософією її соціально-культурного призначення.

9. У процесі соціо-культурного призначення філософія виконує такі функції:

1) **інтегративну (культурно-синтезуючу)**. Філософія здійснює в культурі смисловий синтез. Саме завдяки цьому філософія слугує науці, релігії, мистецтву, моралі тощо своєрідним дзеркалом, у якому вони можуть бачити і свою цілісність та своєрідність, і свою неповноту. Від філософії надходять імпульси до цілісного єднання й подальшого нарощування культурних надбань людства. Її можна назвати смислотвірним ядром культури;

2) **людиновірну (гуманізуючу)**. Філософія звернена передусім до людини. Людина у багатоманітності її стосунків зі світом – то і є власний предмет філософії. Філософія покликана виправдати і обґрунтувати право людини на самореалізацію, на гідну позицію у світі;

3) **критично-рефлексивну**. Філософія не спиняється на простих розв'язках тих чи інших питань, не задовольняється частковим та умовним, навпаки, викриває і долає будь-яку обмеженість, спростовує фікції та ілюзії. Вона найбільшою мірою втілює у собі критичність людської думки, її здатність до самоконтролю – те, що можна було б визначити як чесність людського духу перед самим собою;

4) **методологічну**. Філософію цікавлять не конкретні предметні дії, а загальні форми здійснення діяльності. Саме завдяки цьому власне філософському інтересу і вдалося відкрити й обґрунтувати найзагальніші форми організації пізнання та соціальної дії (методи). Методологічну функцію філософія виконує не тільки в науці і практичній діяльності, а й у розв'язанні світоглядних проблем. Філософія виступає теоретичною формою розвитку світоглядного знання й загальною світоглядною методологією;

5) **проективно-прогностичну**. Філософія є для людини певним способом подолання наявного, відкриває у людському бутті вимір належного й бажаного, намагається “обжити” його для людини, обґрунтувати різні способи реалізації людини у ньому. Тобто філософія має здатність проектувати й прогнозувати життя людини й людства в їх перспективі.

10. Як специфічна система знань, філософія має свої закони, методи, принципи та понятійно-категоріальний апарат, тобто має всі ат-

рибути, що характеризують науку. Одначе кожен із них має свою особливість. Філософія має справу із вивченням найбільш загальних закономірностей, що відображаються у відповідних законах (наприклад, законах діалектики); вона має свої найбільш загальні методи (діалектичний, метафізичний), принципи (розвитку, детермінізму тощо), свою спеціальну мову (“субстанція”, “атрибут”, “трансценденція”, “буття” і т.д.). І все ж, маючи в собі достатньо можливостей, щоб відповідати науковості, філософія разом з тим виявляє себе і як щось таке, що є “понад” наукою, тобто що має в собі додаткові можливості для вияву і зміни об’єктивних смислів.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Чим відрізняється філософія як світогляд від міфології та релігії?
2. Що є предметом філософії? Які історичні етапи розвитку предмета філософії можна виділити?
3. В чому суть основного питання філософії? Історичні форми постановки і вирішення основного питання філософії.
4. Дві сторони основного питання філософії. Охарактеризуйте соціальні і гносеологічні корені матеріалізму та ідеалізму.
5. Особливості вирішення другої сторони основного питання філософії об’єктивним, суб’єктивним ідеалізмом та матеріалізмом. В чому сутність агностицизму?
6. У чому різниця між діалектикою і метафізикою?
7. Що являють собою софійний та епістемний способи філософського мислення? Назвіть їх типових представників.
8. Чи можна говорити про національну своєрідність філософського мислення? Як це можна аргументувати?
9. Аргументуйте: чому філософія є смислотвірним ядром культури?
10. У чому суть соціально-культурного призначення філософії?
11. Що являє собою філософія як система знань?
12. Прочитайте працю М.Хайдеггера «Що таке філософія?» // Вопросы философии. 1993, №8. Випишіть його міркування щодо предмета філософії і її призначення.
13. Прореферуйте працю Д.Чижевського «Філософія і національність» // Філософська і соціологічна думка. 1990, №10. У яких

суттєвих моментах культурного буття філософії, на його думку, проявляється національна своєрідність філософії?

14. Прочитавши працю В.Вільденбанда «Прелюдії» (Мир філософії. Ч.1. - С.67-75), схематично передайте зміну змісту поняття «філософія» протягом історії її розвитку.
15. Складіть короткий конспект статті В.В.Соколова «Основной вопрос философии в его историко-философской конкретности и развитии» // Философские науки. 1990, №8.
16. Прореферуйте уривок з праці І.В.Гете (Мир философии. Ч.1. - С.34-35). Розкрийте співвідношення філософії і конкретних наук.
17. Складіть 5 проблемних питань з теми «Життєве призначення філософії», використавши статтю А.А.Яковлева «Назначение философа» (Вопросы философии. 1988, №5) і роботу А.Ф.Лосева «Дерзание духа» М., 1988.

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Філософія як історична форма світогляду відрізняється від інших форм світогляду передусім:
  - а) раціональним поясненням світу і людини;
  - б) своїм предметом $\leftrightarrow$ «людина світ»;
  - в) антропоцентризмом;
  - г) емоційно-раціональним поясненням світу і людини.
2. Основним питанням філософії є:
  - а) питання про сенс людського буття;
  - б) питання про відношення мислення до буття, духу до природи, ідеального до матеріального;
  - в) проблема загальної структури світу.
3. Підберіть з графи «Б» вислови, які відповідають ідеалістичному або матеріалістичному розумінню світу (графа «А»).

А	Б
1. Ідеалізм 2. Матеріалізм	а) «Філософія - то засіб боротьби проти затьмарення нашого розуму за допомогою мови»; б) «Наймудріше - число, Бог - це число чисел»; в) «Із землі все виникає і в землю все повертається»; г) «Свідомість - це причина, а не наслідок, і вона може розвиватись незалежно від матеріального світу»; г) «Суспільне буття визначає суспільну свідомість».

4. Підберіть з графи «Б» визначення, які розкривають зміст понять з графи «А».

А	Б
1. Об'єктивний ідеалізм 2. Суб'єктивний ідеалізм 3. Матеріалізм 4. Дуалізм 5. Монізм	а) філософська система, що будується на запереченні існування будь-якої реальності поза свідомістю і незалежно від нашої свідомості; б) філософська система, що будується на визнанні духовного першоначала поза свідомістю і незалежно від свідомості; в) філософське вчення, яке виходить із визнання рівноправними двох начал - духу і матерії, ідеального і матеріального; г) філософський напрямок, який вирішує основне питання філософії на користь первинності буття, природи; д) спосіб розгляду багатоманітності світу в розрізі одного начала, єдиної субстанції всього суцього.

5. Це неправильно, що агностицизм:

- а) заперечує пізнання світу;
- б) заперечує буття Бога;
- в) властивий переважно суб'єктивному ідеалізму;
- г) характеризує філософські погляди Д.Юма;
- г) пояснює відомий декартівський афоризм: «Знання - сила».

6. Кому із мислителів належить ясне та чітке визначення і формулювання основного питання філософії:

- а) Геракліту;
- б) Л. Фейєрбаху;
- в) П. Гольбаху;
- г) Ф. Енгельсу;
- г) Г.В.Ф. Гегелю.

7. Виділіть пари філософів, які розглядають предмет філософії з протилежних позицій :

- а) Платон – Демокріт;
- б) Геракліт – Парменід;
- в) Гегель – Фейєрбах;
- г) Маркс – Вітгенштейн;
- г) Сартр - Камю.

8. Це неправильно, що філософія виконує функцію:

- а) методологічну;
- б) ілюзорно – компенсаторну;
- в) критично – рефлексивну;
- г) культурно – синтезуючу;
- ґ) регулятивну.

9. До методів філософії належать:

- а) експериментальний метод;
- б) метод моделювання;
- в) метафізичний метод;
- г) метод виключення помилок в судженнях;
- ґ) діалектичний метод.

10. Онтологія означає:

- а) вчення про закономірності пізнання;
- б) вчення про сутність людини;
- в) вчення про методи осмислення світу;
- г) вчення про буття, загальний образ буття;
- ґ) вчення про духовно-практичну діяльність.

11. Підберіть з граfi «Б» визначення, які відповідають діалектиці, метафізиці, софістиці і еkleктиці (граfi «А»).

А	Б
1. Діалектика 2. Метафізика 3. Софістика 4. Еклектика	а) метод, що заперечує якісний саморозвиток буття через протиріччя і тяжіє до побудови однозначної статичної картини світу; б) поєднання різнорідних поглядів, ідей, принципів або теорій. Підміна одних логічних основ іншими, абсолютизація мінливості і відносності людського пізнання; в) свідоме порушення законів і принципів формальної логіки, звернення до невірних аргументів, які видаються за правильні; ґ) вчення про найбільш загальні закономірні зв'язки розвитку буття і пізнання, а також заснований на цьому вченні метод творчого пізнання.

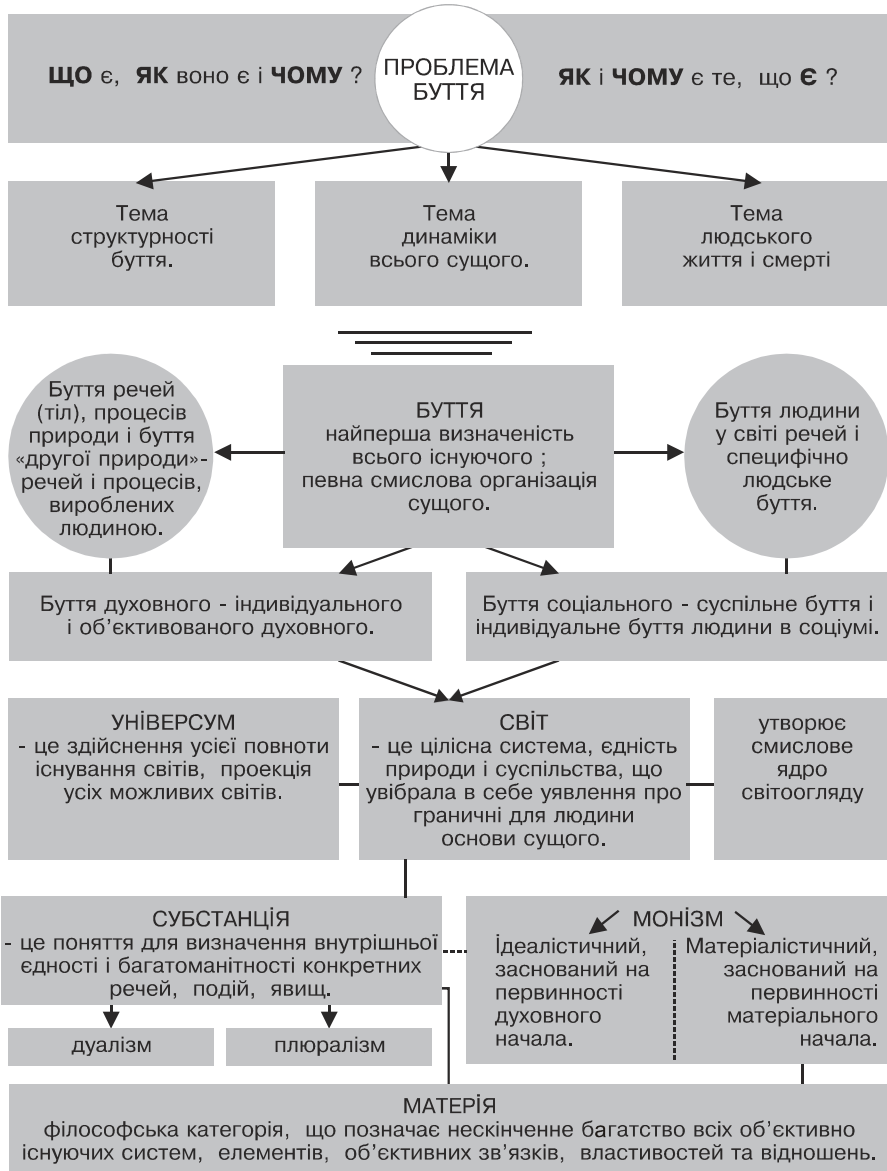
12. Філософські категорії - це...:

- а) формально-логічні засоби для упорядкування знань;
- б) сходинки в розвитку всього суцього;
- в) апріорні, додосвідні форми мислення;
- г) відображення істотних явищ і зв'язків об'єктивної дійсності.

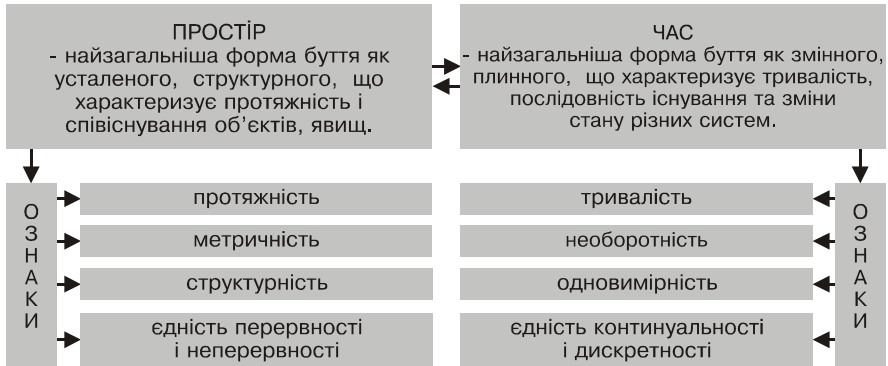
13. Підберіть з графи «Б» філософські ідеї, що характеризують відповідні зв'язки буття (графа «А»).

А	Б
1. Універсальні зв'язки буття 2. Структурні зв'язки буття 3. Зв'язки детермінації	а) частина і ціле, форма і зміст, елемент і структура; б) одиничне і загальне, явище і сутність; в) випадковість і необхідність, можливість і дійсність.

Тема 13. БУТТЯ, ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ, МАТЕРІЯ

Універсальність та цілісність організації всього розмаїття нескінченного світу виражається в єдності ПРОСТОРУ і ЧАСУ.

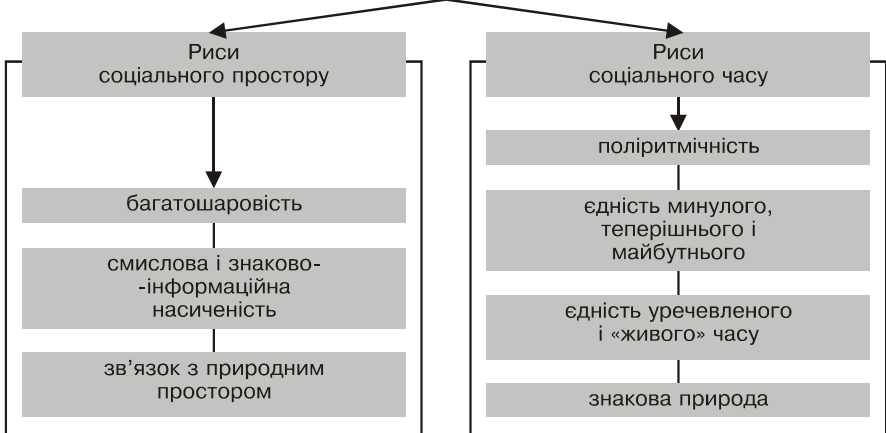
У тлумаченні простору і часу історично склалося чотири підходи : динамічний, статичний, субстанціальний, релятивний.

Загальні властивості і певні особливості виражаються в різних виявах простору і часу : фізичному, біологічному, соціальному.

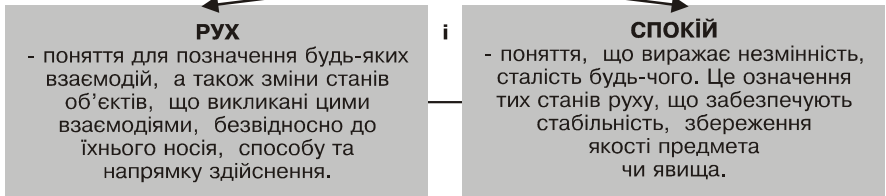
↓

В соціальному

засоби визначення людини в історії та культурі, пізнання і самопізнання людини як суб'єкта діяльності і свободи.

Сталість і мінливість буття виражається в поняттях :

у вічний
філософському | абсолютний
значенні | нестворюваний

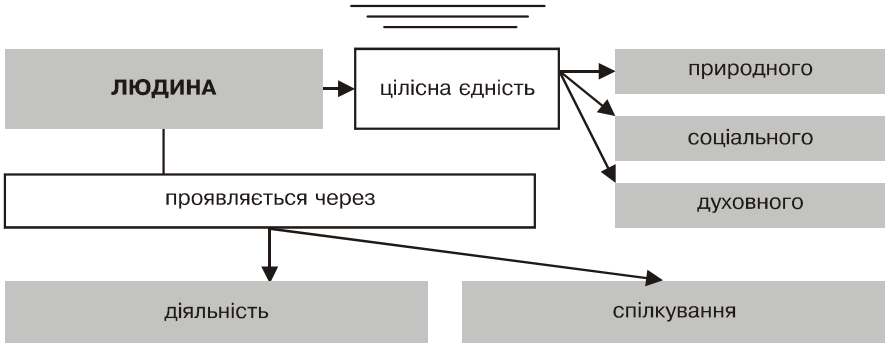
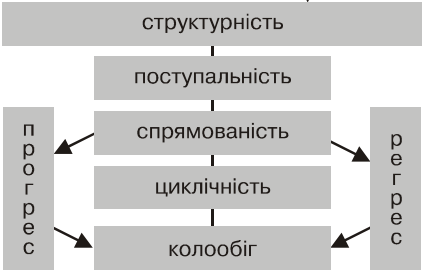
сутність руху

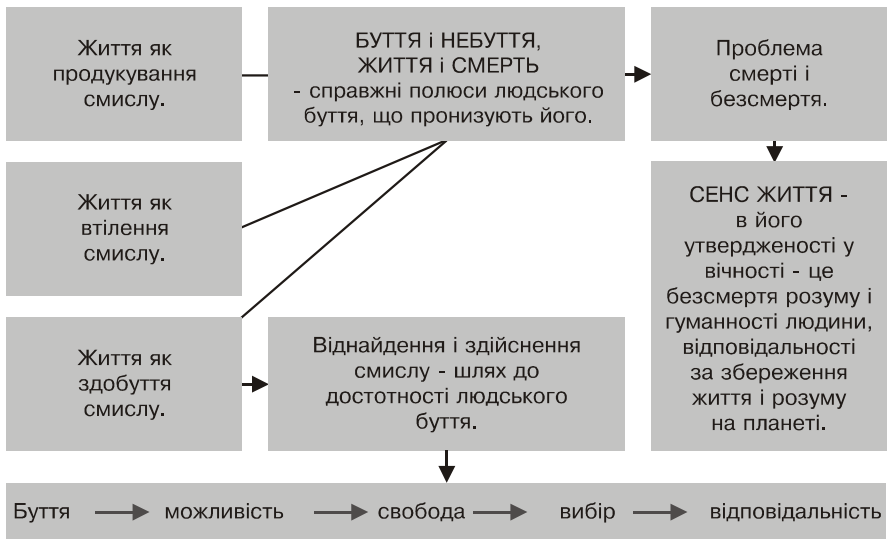
РОЗВИТОК
- процес тривалих накопичуваних незворотних якісних змін у бутті.

закон і спосіб здійснення буття

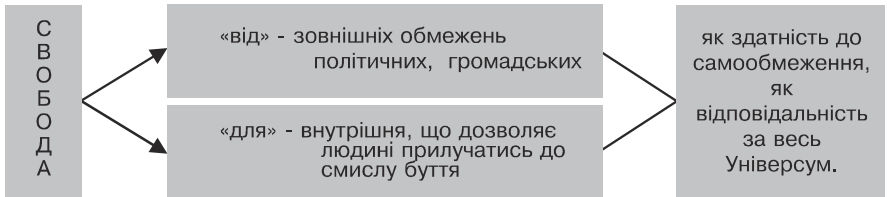
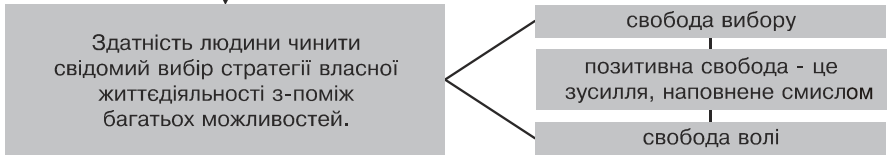
Змістом процесу розвитку є формотворення нового на основі реалізації закладених раніше можливостей, перетворення їх на дійсність, а разом з тим і породження нових можливостей.

ознаки

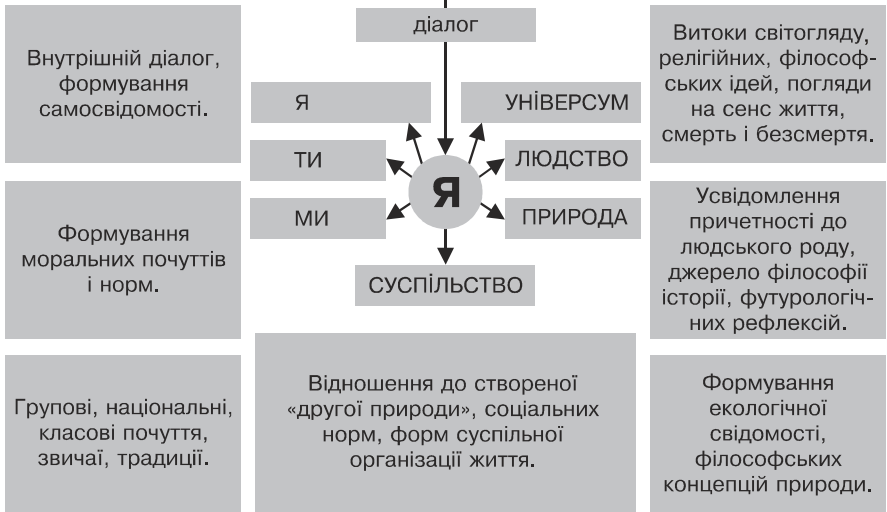

Можливість ставлення людини до буття, можливість вибору світовідношення є виявом СВОБОДИ як визначального принципу, власне людського способу буття.

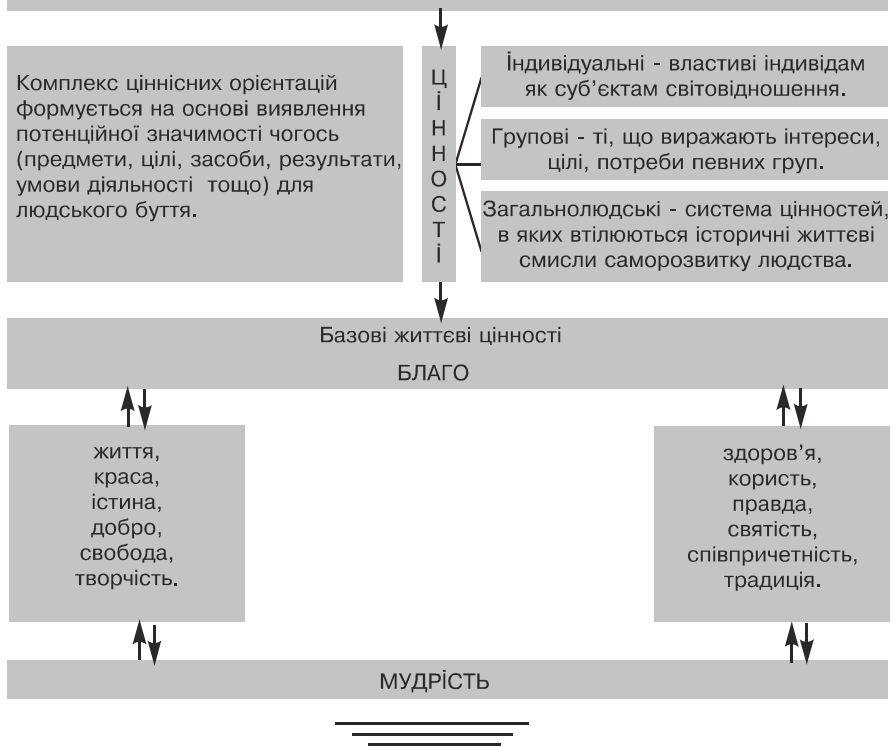

Життєве призначення людини - бути особистістю, це її обов'язок перед собою й перед іншими людьми.

Соціалізація - процес формування соціальних якостей людини та розвитку її індивідуальності.

Точки, поєднання людини зі світом, які є певним запитуванням, спрямованим від світу до людини, а разом з тим і ґрунтом можливої відповіді, можна назвати **цінностями**. Вони діють у людському бутті як поля **взаємності**. Проте цінності не тільки поєднують людей, складають ґрунт для вибудови спільного життєвого світу, але й прокладають певну межу між ними.

Незважаючи на те, що всі цінності укорінені в людському досвіді, вони все ж вимагають від людей певних зусиль для їх підтримання й поширення. Тобто вони потребують свого постійного обґрунтування.

Головними способами обґрунтування цінностей є:

- міфологічний;
- релігійно-містичний;
- раціонально-логічний;
- емоційно-образний;
- життєво-практичний.

Найзагальнішим способом практичного втілення цінностей у людському бутті є перетворення їх на норми. Зміст кожної цінності виражається у формі вимог і приписів. Наприклад: "Будь добрим, не чини зла" - добро.

РЕЗЮМЕ

1. Наша життєдіяльність будується на простих і зрозумілих істинах, які ми приймаємо без особливих сумнівів і міркувань. Найпершою і універсальною серед них є переконання у тому, що світ є, є тут і тепер. Таким же чином людина розраховує на те, що при всіх змінах у природі і суспільстві світ зберігається як відносно стабільне ціле.

2. Але постає питання: як і чому є те, що є, або, інакше, що є, як воно є і чому? Це питання пов'язане з проблемою буття у філософії. І, не дивлячись на те, що розв'язок його завжди був в історії філософії неоднозначним, певні закономірності тут чітко простежуються.

3. Проблема буття розгортається принаймні у трьох площинах. *Перша* – пов'язана з усвідомленням його стабільності і постійної плинності. Світ не тільки є, тут і завжди. Буття є таким, яким “відчувається”. Семантика слова “бути” пов'язана із “був”, “буду”. Тому рефлексія над плинністю з необхідністю приводить до появи поняття часу, що виражає рух, становлення буття і його перетворення в небуття. *Друга* – пов'язана з темою життя і смерті людини. І, накінець, *третя* – з питаннями структури буття, яке пов'язане з такими поняттями, як світ, природа, людина, мислення тощо.

4. Розрізняють наступні взаємопов'язані форми буття: а) буття людини (її предметно-практична діяльність, практика соціального творення, самотворення і самодіяльності); б) буття світу, що включає в себе людину; в) буття світу без людини (буття світу не тільки незалежно від людини, але і як такого, що існував до її появи).

5. Як саме і якою є людина у світі? Людина є, так само, як є і світ. У цьому вони однакові: це їхня найзагальніша властивість - бути. Тому буття заявляє про себе до будь-якої іншої визначеності. Воно є абсолютною умовою наявності у речі тих чи інших ознак. Щоб мати якісь властивості, річ спочатку повинна бути. У смисловому відношенні буття передусь усьому. Не випадково особливою рисою всієї європейської культури є визнання абсолютності буття, надання смислової переваги буттю щодо небуття (Парменід, Зенон, християнство і т.д.). Хоча у європейській філософії були спроби досягнути буття у більш широкому смисловому контексті, у його відношенні з небуттям

(Лейбніц, Хайдеггер). У східних культурах - навпаки. Тут панує переважна орієнтація на небуття. Небуття оточує нас з усіх боків, хоча й ховається за спину буття. Воно наділене породжуючим началом, смисловим підґрунтям творення. Небуття тривкіше й триваліше, ніж буття.

Все це зайвий раз повертає нас до того, щоб замислитися не над буттям і небуттям самим по собі, а над їх поєднанням. Буття і небуття перебувають у постійній взаємодії й взаємопроникненні. Смилову пов'язаність буття і небуття здійснює *сущє* (все існуюче). Сущє не складає собою світ безпосередньо. Зі світом воно сполучається через буття й небуття (Хайдеггер). Те, що збирає й утримує сущє в бутті, що надає йому сенс, - це присутність у світі людини. Зі свого боку буття визначає людину у світі як невідповідкову для нього. Власне, буття - це певна єдність людини зі світом. Втрата людиною спорідненості з буттям, забуття буття, за Хайдеггером, призводить до деформації людини й світу, їх обоїльної надлишкової витратності. Це те, що ми спостереігаємо у межах сучасної техногенної цивілізації.

6. Щоб бути - й бути людиною, людина повинна постійно здійснювати зусилля з подолання ентропійності небуття (переборювати небуття). Особливо непросто переборювати небуття і стверджувати буття за допомогою самого буття. Найуніверсальнішим способом руйнування буття засобами самого буття є *насильство*. Не випадково усі спроби універсального ствердження буття в його істинності були одночасно і спробами обґрунтування ідей ненасильства як універсальної форми здійснення людських взаємин.

Переборювання ж буття та небуття не носить форми насильства. Буття долає небуття завдяки тому, що саме виступає небуттям небуття, самоутримуваною смисловою ствердністю. Гарантує буттю рівноважність і сталість те, що має бути, але не в межах буття. Його визначають поняттям трансценденція (від лат. *transcendens* - "той, що виходить за межі") або "трансцендентне буття". Трансценденція надає світові додаткового виміру. Вона робить життя людини внутрішньо напруженим, веде людину за межу, спонукає її до подолання цієї межі й відшукування іншої. Тому бути людиною у світі означає постійно турбуватись про збереження й удосконалення буття, зважаючи на його сполученість з небуттям і зверненість до трансцендентного.

7. Чи існує загальна основа буття всієї багатоманітності світу (субстанція)? Філософи ствердно відповідають на це питання. Але са-

ме розуміння субстанції може бути різним: такою субстанцією можна мислити матерію або дух (філософія монізму), а також і те, й інше (філософія дуалізму).

При цьому матерія розуміється не як щось, що існує поряд з речами, а як те, що пронизує багатоманітність конкретних об'єктів. Матерія - це філософська категорія, яка служить для позначення об'єктивної реальності та існує поза нашою свідомістю. Сутність категорії матерії може бути осмислена у трьох зрізах: перший пов'язаний з проблемою невичерпності, багатоманітності світу, історично обмеженими пізнавальними здібностями людини; другий полягає в необхідності врахування постійної плинності і зміни світу; третій пов'язаний із системно-структурною організацією матерії (неорганічний, органічний та соціальний рівні).

8. Взаємодія та зміни, що відбуваються в системно-структурній організації матерії, є невід'ємною характеристикою буття матеріального світу. Зміна у філософії позначається поняттям руху. Матерія не може існувати поза рухом. Під рухом матерії розуміється не тільки механічне переміщення тіл у просторі, але й будь-які взаємодії, а також зміни стану об'єктів, що викликані цими взаємодіями. Будь-який її об'єкт існує завдяки тому, що у ньому відбуваються певні типи руху. Рух внутрішньо властивий матерії. Він є таким же абсолютним, як абсолютна сама матерія. Поняття спокою є відносним. Воно позначає ті стани руху, які забезпечують стабільність предмета, збереження його якості.

Існують два основних типи руху. Перший пов'язаний із збереженням сталості предмета, його якості; другий - із зміною його якісного стану. В залежності від структурної організації матерії рух може здійснюватись у різних формах, які тісно пов'язані між собою: механічній, фізичній, хімічній, біологічній, соціальній. Але рух по своїй суті відрізняється від розвитку. Якщо рух - це будь-яка зміна, то розвиток - завжди направлена зміна, а саморозвиток передбачає внутрішню причину такої направленості (самодетермінацію).

9. Структурна організованість і плинність буття може бути пояснена через простір і час. Простір і час - це форми буття матерії. Властивості об'єктів бути протяжними, займати місце серед інших, перебувати з іншими об'єктами - це найбільш загальні характеристики простору. Поняття простору пов'язане із структурованістю та диференці-

йованістю матерії. Але матеріальний світ складається не тільки із структурно розчленованих об'єктів. Ці об'єкти знаходяться у постійному русі і розвитку, тобто являють собою процеси, що розгортаються за певними етапами (швидкість розгортання, темп, ритм тощо). Все це пов'язано із поняттям часу. Простір-час нашого світу має чотири виміри: три із них характеризують простір і один - час.

Розвиток матерії, багатоманітність форм її рух зумовлює різноманітність специфічних форм простору і часу. Кожна із основних сфер матеріального світу (нежива природа, життя, суспільство) характеризується специфічними просторово-часовими структурами.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

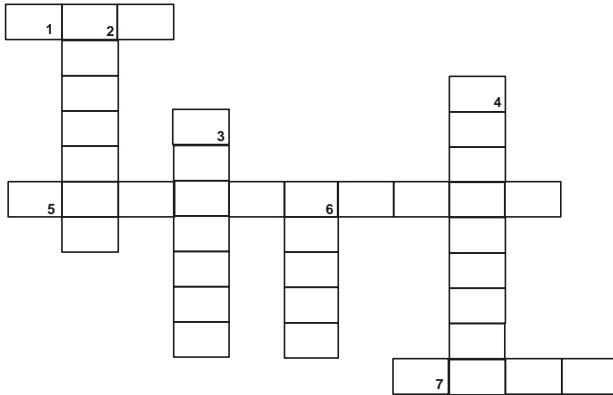
1. В чому полягає філософський зміст і життєвий сенс поняття “буття”?
2. Як співвідносяться “буття” і “матерія”?
3. Яке значення має ідея небуття для філософського осмислення світу й людини? В яких формах стверджувалася вона в культурі?
4. Дайте визначення матерії і назвіть основні рівні її організації та форми руху матерії.
5. Що таке простір і час? Чи змінилось їх соціально-історичне тлумачення в ХХ ст.?
6. Яку роль відіграють простір і час у світосприйнятті й світорозумінні, а також у процесі життєвого самовизначення людини?
7. Як співвідносяться за своїм змістом поняття “рух”, “розвиток”, “прогрес”?
8. Що нового дає сучасна наука для розуміння процесу розвитку?
9. Якими є головні ознаки феномена нелінійності? Що являє собою нелінійне мислення?
10. Як можна аргументувати або спростувати думку про те, що людина є космічним феноменом?
11. Доберіть аргументи на користь або на спростування імперативу космічного статусу людини: “Людина повинна гідно й відповідально здійснювати себе перед лицем земної природи й Всесвіту, уособлюваного можливими формами позаземного Розуму”.

12. Визначіть варіанти можливого контакту земної цивілізації з іншими формами розумного життя у Всесвіті. Спробуйте розробити модель кожного такого контакту. Вкажіть, які можливі при цьому позитивні та негативні наслідки.
13. Чи має людина право на смерть? А на безсмертя?
14. Як співвідносяться за своїм змістом поняття “буття” та “свобода”? Якими були щодо цього позиції в історії філософії?
15. У чому полягає і як себе виявляє багатовимірність людської свободи?
16. Що становить зміст поняття “відповідальність”? Якою є його роль в осягненні й здійсненні буття людини у світі?
17. Знайдіть конкретні аргументи для доведення того, що “буття світу можливе без людини”. Охарактеризуйте основні форми буття.
18. Поясніть, у чому полягає обмеженість визначення матерії П. Гольбахом: “Матерія є все, що діє на наші органи чуттів”.
19. Звернувшись до підручника “Введение в философию” М., 1989. Ч.2. - С.57, накресліть схему ієрархічної організації матерії.
20. Уважно прочитайте розділ другий книги “Мир философии”, Ч.2. Випишіть визначення буття і матерії, які дані Арістотелем, Августином, Берклі, В. Соловйовим, М. Бердяєвим та Б. Расселом. Проаналізуйте різні підходи до визначення буття і матерії.
21. Дайте пояснення відомих апорій Зенона “Дихотомія”, “Ахіллес і черепаха”, “Стріла” (Див.: Введение в философию. Ч.1. - С.95-97). Спробуйте сформулювати свої апорії, які б виражали суперечливість процесу розвитку.
22. Поясніть зв'язок простору і часу з матерією, яка рухається, застосовуючи теорію відносності А. Ейнштейна.
23. Уважно прочитайте уривок з праці З. Фрейда “Невдоволення культурою” (Мир философии. Ч.2. С.124-138). Визначте, які типові для людини шляхи досягнення щастя вказує автор. Дайте свій коментар його позиції.
24. Підготуйте реферат праці М.Ю. Зелінського “Людина майбутнього: прогнози і пророцтва”, К., 1990., в якому окресліть моменти, які, на ваш погляд, заслуговують на дискусію.
25. Прочитайте уважно працю А. Камю “Размышление о гильотине” //Иностранная литература. 1989, №1. Послідовно викладіть

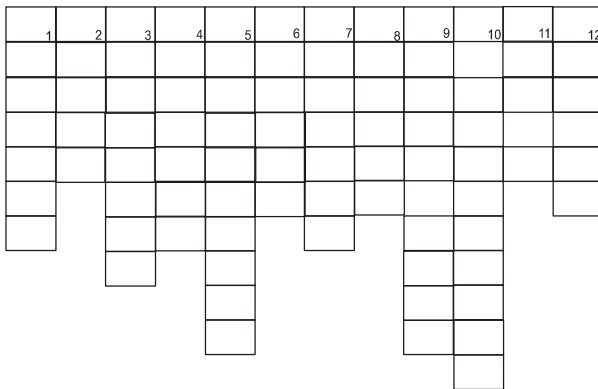
аргументацію автора, виділіть положення, які, на ваш погляд, можуть бути опротестовані.

26. Прочитайте уривок з праці Л. Фейербаха “Сутність християнства” (Мир філософії. Ч.2. - С.33-34). Які він виділяє ознаки істинно людського в людині?

27. Прочитавши уривок з праці Е.Кассіра (“Мир філософії”. Ч.2. - С.300-307) визначте, які основні характеристики, відмінні ознаки людини він виділяє. Охарактеризуйте їх і заповніть кросворд.

28. Правильно заповнивши графи по вертикалі, по горизонталі отримаєте поняття, що означають процес входження людини в систему суспільних відносин, культуру.

1. Одна з найважливіших людських цінностей.

2. Сукупність ролей, які виконує людина в суспільстві, індивідуальне буття суспільних відносин.

3. Категорія, що виражає значимість процесів, предметів з життєдіяльності людини.

4. Поняття, що фіксує спрямованість діяльності суб'єкта на певне коло

явищ.

5. Історичний стан в розвитку філософії.
6. Суспільна істота, суб'єкт діяльності і культури.
7. Окремий представник людського роду.
8. Результат пізнавальної діяльності.
9. Теорія цінностей.
10. Поняття, яким Шпенглер називає заключну стадію розвитку культури.
11. Уявлення про належне, досконале буття.
12. Представник екзистенціалізму.

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Підберіть з графі "Б" значення понять, наведених у графі "А".

А	Б
1. Буття 2. Субстанція 3. Універсум	а) світ як ціле; єдиний Всесвіт; б) інобуття абсолютної ідеї; в) поняття для означення всього існуючого; г) те, що лежить в основі; ґ) об'єктивно-реальне буття світу в часі, просторі, русі; д) все суще.

2. Яке з визначень буття правильне?

- а) буття – це Всесвіт;
- б) буття – це матерія;
- в) буття – це природ;
- г) буття – це поняття для означення всього існуючого;
- ґ) буття – це все, що існує об'єктивно.

3. Яке з даних визначень матерії є філософським?

- а) матерія – це все, що має масу та енергію;
- б) матерія – це інобуття абсолютної ідеї;
- в) матерія – це все, що складається з атомів;
- г) матерія – це сукупність відчуттів;
- ґ) матерія – це поняття для означення об'єктивно-реального буття світу в часі, просторі, русі.

4. Визначте, до яких філософських напрямків належать наведені нижче судження про простір і час:

- а) простір і час – суть форми буття світового розуму;
- б) простір і час – суть об'єктивної форми існування матерії;

- в) простір і час – це форми нашого сприйняття;
  - г) простір і час – незалежні від матерії субстанції.
5. Вкажіть правильне розуміння розвитку:
- а) розвиток – це кількісна зміна об'єкту;
  - б) розвиток – це будь-який рух;
  - в) розвиток – це прогресивна зміна;
  - г) розвиток – це процес збільшення інформації в системі;
  - г) розвиток – це рух від менш досконалого до більш досконалого;
  - д) розвиток – це необоротна якісна зміна системи;
  - е) розвиток – це повторюваність якісних і кількісних змін в системі.
6. Визначте, з якого судження логічно випливає фаталізм?
- а) все у світі причинно зумовлено, що виключає випадковість;
  - б) причинні зв'язки не виключають випадковість;
  - в) у світі існує тільки необхідність;
  - г) наслідок закономірно випливає із своїх причин;
  - г) причинні закони не носять жорстко необхідного характеру.
7. Яке із суджень виражає теологічну концепцію?
- а) все у світі необхідне;
  - б) все у світі причинно зумовлене;
  - в) розвиток світу визначається наперед заданою ціллю, волею Божою;
  - г) людська діяльність носить цілеспрямований характер;
  - г) випадковість – це форма прояву необхідності.
8. Виберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття “природа”:
- а) природа – це географічне середовище, в якому перебуває людина;
  - б) природа – це біосфера Землі;
  - в) природа – це вся матеріальна дійсність, існуюча об'єктивно як сутність взаємопов'язаних систем;
  - г) природа – це біосфера і ноосфера;
  - г) природа – це та частина світу, яка стала об'єктом теоретичної і практичної діяльності людей.
9. Згода з яким положенням веде до географічного детермінізму?
- а) природне середовище – необхідна умова існування людей;
  - б) географічне середовище може прискорити чи уповільнити

- прогрес суспільства;
- в) географічне середовище визначає політичний лад, культуру, економіку і мораль народу, що живе в ньому;
- г) закони розвитку суспільства відмінні від законів природи.
10. Виявіть серед наведених суджень правильне:
- а) практика – це чуттєве сприйняття світу;
- б) практика – це духовна діяльність людства;
- в) практика – це виробнича діяльність людей;
- г) практика – це пристосування людини до світу;
- г) практика – це сукупність різних видів діяльності людей, спрямованих на пізнання і перетворення світу.
11. Проблема особистого безсмертя розглядалась із схожих позицій, виділіть правильне:
- а) Платон – Августин;
- б) Декарт – Лейбніц;
- в) Спіноза – Кант;
- г) Маркс – Гегель;
- г) Епікур – Лукрецій Кар.
12. Згрупуйте названих філософів за близькістю їх світоглядних позицій у підході до розуміння людини:
- а) Бердяєв;
- б) Камю;
- в) Фуко;
- г) Шелер;
- г) Декарт;
- д) Гольбах;
- е) Вітгенштейн.
13. Які з понять найбільш повно виражають сутність свободи?
- а) свобода волі;
- б) відчуження;
- в) рівність;
- г) доля;
- д) відповідальність;
- е) необхідність.
14. Виділіть пари філософів, яким належать протилежні погляди на свободу людини:
- а) Маркс – Сартр;
- б) Ніцше – Вітгенштейн;
- в) Соловйов – Бердяєв;

г) Фрейд – Фейербах.

15. До кожного поняття з графі “А” підберіть відповідне положення з графі “Б”.

А	Б
1. Ноосфера 2. Людина 3. Соціологізм 4. Суспільство	а) біологічні фактори відіграють визначальну роль у поведінці людини; б) існування випадковості породжує свободу вибору; в) сфера становлення загальнопланетарного розуму; г) система зв'язків та взаємодій між людьми; г) суспільна істота, суб'єкт діяльності культури; д) суспільно розвинута людина; е) суспільно-економічні фактори відіграють вирішальну роль в житті людини.

16. Підберіть з графі “Б” значення, що розкривають зміст понять, наведених у графі “А”.

А	Б
1. Відчуження 2. Творчість 3. Суспільне виробництво 4. Новаторство	а) виробництво людьми свого суспільного життя; б) конкретно-історичний тип суспільства; в) сукупність елементів, що передаються від покоління до покоління; г) розрив єдності між суб'єктом і його функціями; г) процес людської діяльності, що призводить до виникнення якісно нового; д) творчий бік культури.

17. Підберіть з графі “Б” пояснення, які відповідають перерахованим у графі “А” базовим життєвим цінностям.

А	Б
1. Життя 2. Користь 3. Правда 4. Святість 5. Творчість 6. Традиція	а) благо, що стверджується у царині практичних інтересів; б) безумовна ствердність буття; в) форма ствердження блага, яка викликає безумовну пошану й довіру; г) істина в її соціально-історичному бутті; г) ствердження цінності усталеного; д) ствердження цінності нового.

Тема 14. ПРОБЛЕМА СВІДОМОСТІ У ФІЛОСОФІЇ

Проблема свідомості - центральна проблема у філософії

Від її вирішення залежить

вирішення
основного
питання
філософії

визначення
місця
людини в світі

відношення
людини до
наколишнього
середовища

визначення
природи
свідомості
людини

Філософи по-різному розуміють природу свідомості, її відношення до матерії і роль її в житті людини:

Свідомість - лише ідеальне і не має ніякого відношення до матерії, об'єктивної дійсності (*суб'єктивний ідеалізм*);

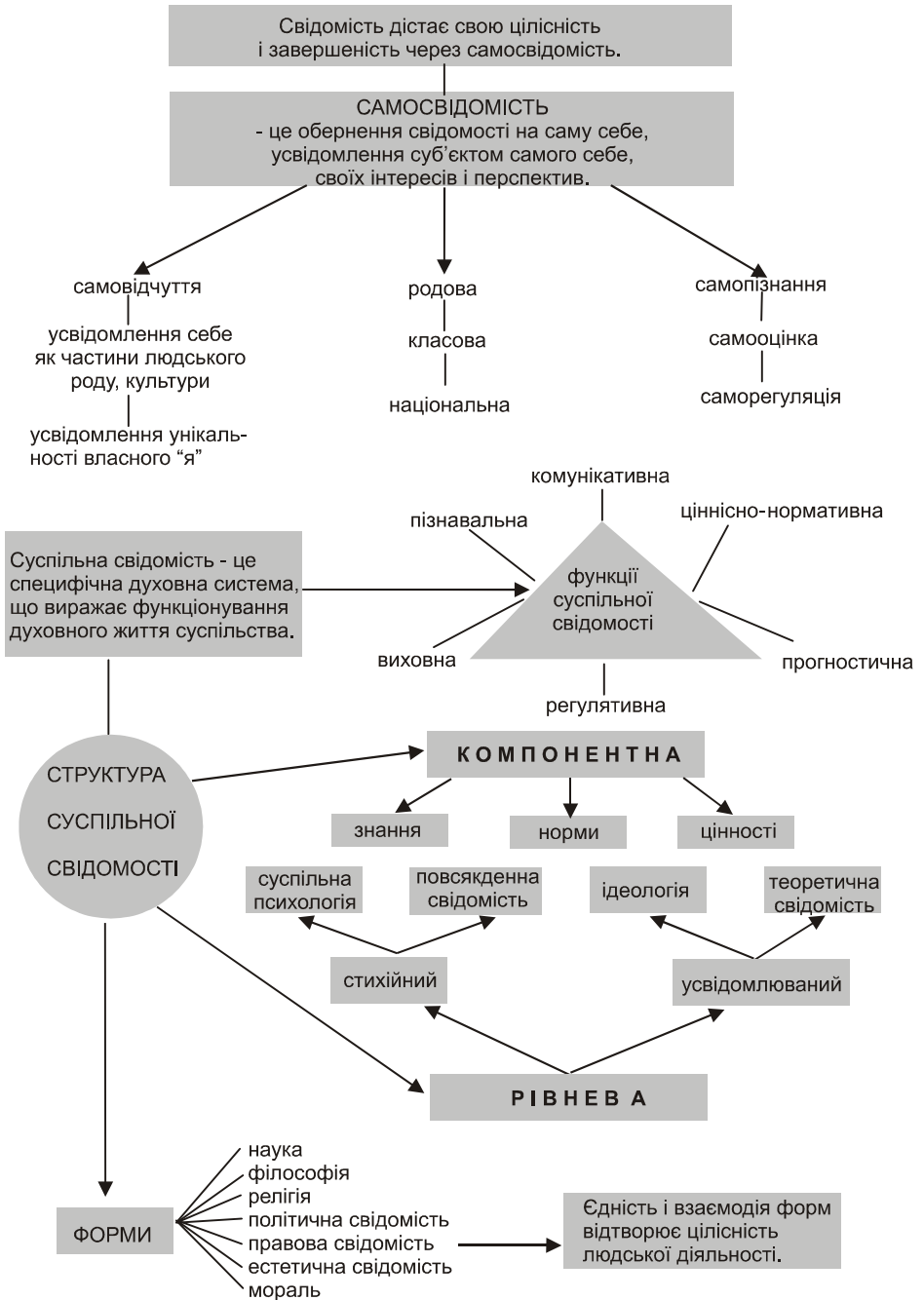
свідомість - це ідеальний образ суб'єктивної реальності, відображає об'єктивне ідеальне, що лежить в основі матеріальних явищ (*об'єктивний ідеалізм*);

у функціонуванні свідомості є два паралельних потоки, які не мають єдиної основи: ідеальна сутність свідомості і матеріальні механізми роботи мозку, нервової системи (*дуалізм, психофізіологічний паралелізм*);

свідомість матеріальна, вона може бути зведена до фізіологічних процесів у мозку людини (*вульгарний матеріалізм*);

свідомість є ідеальною властивістю матерії, вищим продуктом її розвитку (*марксизм*) і т. ін.

РЕЗЮМЕ

1. Проблему свідомості філософія формулює у вигляді запитання, на яке протягом віків прагне знайти відповідь: як можливе буття духовного й прилучення людини до світу духу? Сучасна філософія дає на це питання таку відповідь: духовне здійснюється у людському бутті способом свідомості. Людина прилучена до світу духу завдяки тому, що їй притаманна свідомість.

Поняття “свідомість” з’являється в європейській філософії лише у XVII сторіччі. До цього в європейській культурно-філософській традиції вирізнялось дві площини духовного: об’єктивно-духовне (безпосередньо не пов’язане з людиною) і суб’єктивно-духовне (пов’язане з людиною, її духовною активністю, внутрішнім світом). Перше позначалось “духом”, друге - “душею”. Традиційно вони були переобтяжені і насичені міфологізмами та релігійними нашаруваннями. Тільки тоді, коли філософія, однозначно зорієнтувавшись на науку, почала розглядати духовну реальність як таку, що підлягає раціональному осягненню й структуруванню, виникає поняття свідомості. Центром цієї реальності вважають раціональне мислення, а його продуктом - раціональне знання. Це було здійснено завдяки відкриттю людської суб’єктивності і формулюванню самого поняття “суб’єкт” (Р.Декарт).

2. Найпершою ознакою свідомості є те, що вона є суб’єктивною реальністю. Цим вона істотно відрізняється від усього буття. Для суб’єктивної реальності характерним є те, що її формоутворення зовсім позбавлені просторових і взагалі будь-яких предметних властивостей. Усі вони ідеальні. Ідеальне - це загальна форма існування свідомості як суб’єктивної реальності.

Через свого суб’єкта (конкретну людину або людську спільноту) свідомість прилучена до світу. Відповідно до типів суб’єкта існують різні типи свідомості: індивідуальна, етнічна, класова, молодіжна... нарешті, загальнолюдська. Якщо припустити існування абсолютного суб’єкта, то слід визнати й можливість абсолютної свідомості. Дехто називає її космічною свідомістю.

Зрештою, найяскравішим виявом зв’язку свідомості з буттям є наявність у неї матеріального субстрату (мозку, точніше активності великих півкуль головного мозку людини). Але свідомість не є функцією мозку. Мислить не мозок, а людина за допомогою мозку. Свідо-

мість є функцією усієї життєдіяльності суб'єкта. Більше того, свідомість сама стає ґрунтом багатьох похідних від неї функцій, а отже, виступає щодо суб'єкта як його орган, функціональний орган.

3. Свідомість виконує: діяльнісно-творчу, регулятивно-оцінюючу, рефлексивну та конструктивну функції.

4. Свідомість є складним утворенням, ознакою якого є системність. По-перше, вона розгортається у межах трьох блоків її змістовних елементів (компонентна структура). Перший умовно можна назвати когнітивною сферою (відчуття, сприйняття, уявлення, поняття). Узагальнено її можна охарактеризувати як знання. Другий - мотиваційною сферою (потреби, інтереси, стійкі емоційні стани, цінності). Узагальненим виразом її є цінності. Третій - нормативно-проективною сферою (норми, приписи, плани, програми). Компонентна структура відтворює сутнісну смислову структуру буття: знання репрезентують у свідомості буття як наявне, цінності - як незавершеність буття, а норми й програми - його здатність до самозміни.

У свідомості слід виокремити певні рівні (рівнева структура). Це виокремлення пов'язане з усвідомленням того, що не все, що складає зміст свідомості як суб'єктивної реальності, реально усвідомлюється. За Фрейдом, свідомість має чотири рівні: несвідоме, передсвідоме, свідоме, надсвідоме. Усі ці складові свідомості доповнюють і взаємно передбачають одна одну. Системотвірним чинником, який поєднує усі можливі елементи цієї складної системи, є самосвідомість.

5. Самосвідомість - це обернення свідомості на саму себе, усвідомлення суб'єктом самого себе, своїх інтересів і перспектив. Способом закріплення й розвитку самосвідомості є пам'ять. Вона зберігає й репрезентує у межах свідомості минуле й цим дає можливість дистанціюватися від теперішнього та майбутнього. Основними функціями самосвідомості є **самопізнання**: а) самовідчуття - відчуття власного тіла, свого місця у просторі; б) самоспостереження; в) самоаналіз; **самооцінка**: а) самопочуття - оцінка своєї життєвої ситуації й себе у ній; б) оцінка себе відповідно до якихось життєвих еталонів; в) оцінка наперед своїх бажань - здобутків; **саморегуляція**: а) самоконтроль; б) самодетермінація; в) самотворення.

Самосвідомість пронизує усі рівні свідомості, крім сфери неусвідомлюваного. Коли так, тоді яким чином поєднуються у межах свідом-

мости як цілісної системи свідоме й несвідоме? Це поєднує начало повинне належати до свідомості й разом із тим мати свій міцний ґрунт поза свідомістю, у самому життєвому світі людини. Таким началом є цінності, які виступають як форми утримання й закріплення споріднених смислів. Базовими життєвими цінностями є життя, краса, істина, добро, свобода, творчість, користь, правда, святість, співпричетність, здоров'я, які розгортаються у силовому полі блага і мудрості.

6. В залежності від типу суб'єкта свідомість може бути індивідуальна або суспільна (родова, класова, національна і т. ін.). Суспільна свідомість характеризує як реальну свідомість конкретного суспільства, так й ідеальну модель суспільної свідомості. Першу іноді називають ще масовою свідомістю.

Суспільна свідомість є складним утворенням і включає в себе різноманітні елементи, які взаємодіють між собою і кожен з яких має свою специфіку. В структурі суспільної свідомості виділяють такі рівні: стихійний (суспільна психологія і повсякденна (буденна) свідомість) та усвідомлюваний (ідеологія та теоретична свідомість), а також форми суспільної свідомості (мораль, естетична, правова, політична свідомість, релігія, філософія). Відносно чітке розмежування форм суспільної свідомості спостерігається лише на теоретично-ідеологічному (усвідомлюваному) рівні. На стихійному рівні це розмежування є надто розпливчатим. Тут єдність і взаємодія форм і рівнів відтворює цілісність людської діяльності.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Який зміст понять “дух”, “душа”, “серце”?
2. Що визначає поняття свідомість?
3. Вкажіть і поясніть головні властивості свідомості.
4. Що являє свідомість за своєю структурою?
5. У чому полягає зв'язок свідомості з буттям?
6. Якщо свідомість нерозривно пов'язана з мовою, то що тоді можна сказати про мову неусвідомлюваного?
7. Що таке самосвідомість? Якою є її роль у системі свідомості?
8. У чому полягає відносна самостійність і творча природа свідомості?
9. Як пов'язані свідомість і мозок?

10. Що таке мова? Які її основні функції?
11. Що розуміється під індивідуальною і суспільною свідомістю? Яка структура суспільної свідомості?
12. Останнім часом деякі психологи висловлюють занепокоєння з приводу того, що комп'ютерна революція поширюється вже на побут людей. На їх думку, необмежене спілкування з комп'ютером, особливо в часи дозвілля, обов'язково призведе до необоротних негативних змін у людській свідомості. Які негативні зміни маються на увазі? Чи реальна ця загроза?
13. Завдяки яким внутрішнім механізмам свідомість виконує критичну функцію? Чому цю функцію можна вважати проявом творчої активності свідомості?
14. Яку роль у суспільному житті відіграють соціальні ілюзії?
15. Якщо є правильною ідея про єдність свідомості та діяльності, то що тоді можна сказати про свідомість людини (групи, суспільства), яка перебуває у стані бездіяльності?
16. Підготуйте філософське есе на тему "Історична зумовленість людської свідомості". Зверніться за прикладами до українського фольклору, літератури.
17. Звернувшись до статті Ф.В. Бассіна (Філософские науки. - 1990. - №3) дайте коротку відповідь на питання "Проблема несвідомого в сучасній психології".
18. Прочитавши уривки з праць З.Фрейда (Мир философии. Ч.1. - С. 456-464), зробіть послідовний виклад основних ідей автора.
19. Прореферуйте статтю О.В. Логостасвої "О взаимосвязи языка и мышления" // Философские науки. - 1990. - №2.
20. Прочитайте працю К.Юнга "Архетипи колективного несвідомого. Психологічні типи. Вибрані праці з аналітичної психології // Читанка з історії філософії. У 6-ти кн., 1993. – Кн.6. Зарубіжна філософія ХХ ст. Зробіть порівняльний аналіз розумінню неусвідомлюваного К.Юнгом і З.Фрейдом. У чому полягає розбіжність їх поглядів?
21. Що лежить за межами п'яти почуттів? Дайте відповідь на це запитання, проаналізувавши розд. 20 праці П.Ю. Сауха "ХХ століття. Підсумки". – Київ – Рівне, 2001.

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Виділіть пари філософів, які з різних світоглядних позицій підходили до розуміння природи свідомості.
  - а) Арістотель – Платон;
  - б) Гегель – Маркс;
  - в) Фейєрбах – Ніцше;
  - г) Спіноза – Фрейд;
  - г) Сартр - Хайдеггер.
2. Розуміння ідеї свідомості як достотного способу буття духовного було здійснено:
  - а) античною філософією в особі Платона;
  - б) новітньою філософією в особі Р. Декарта;
  - в) класичною німецькою філософією в особі Гегеля.
3. Визначте, які із перерахованих ознак не є ознаками свідомості?
  - а) свідомість є соціальна реальність;
  - б) свідомість є суб’єктивна реальність;
  - в) активність і комунікативність;
  - г) осмисленість;
  - г) системність;
  - д) наявність у неї матеріального субстрату.
4. Підберіть із графи “Б” елементи, що характеризують кожную із сфер компонентної структури свідомості (графа “А”)

А	Б
1. Когнітивна сфера	а) потреби, інтереси, стійкі емоційні стани цінності; б) норми, приписи, цілі, програми; в) відчуття, сприйняття, уявлення, поняття.
2. Мотиваційна сфера	
3. Нормативно-проективна сфера	

5. Рівнева структура свідомості включає:
  - а) несвідоме;
  - б) передсвідоме;
  - в) свідоме;
  - г) індивідуальне;
  - г) надсвідоме;
  - д) етнічне.
6. Самосвідомість - це:
  - а) оберненість свідомості на саму себе, послідовне усвідомлення актів свідомості;

- б) усвідомлення людиною (або людською спільнотою) самої себе, свого становища у світі, своїх інтересів і перспектив;
- в) оберненість свідомості на саму себе, усвідомлення суб'єктом самого себе, своїх інтересів і перспектив.

7. Сполученість свідомості й самосвідомості досягається завдяки:

- а) ставленню до себе;
- б) надсвідомому;
- в) знанню;
- г) пам'яті.

8. Підберіть характеристики, що наведені у графі "Б", відповідним функціям самосвідомості (графа "А").

А	Б
1. Самопізнання	а) самовідчуття (відчуття власного тіла, свого місця у просторі тощо); самоспостереження; самоаналіз;
2. Самооцінка	б) самоконтроль, самодетермінація, самотворення;
3. Саморегуляція	в) самопочуття, оцінка себе відповідно до якихось життєвих еталонів, рівень домагань (оцінка наперед своїх бажань і здобутків).

9. Хто є автором вчення про неусвідомлюване?

- а) Б.Паскаль;
- б) З. Фрейд;
- в) К.Т. Юнг;
- г) Е. Фром;
- г) М. Хайдеггер.

10. Основним способом розв'язання протиріччя між свідомим і неусвідомлюваним З.Фрейд вважав сублимацію. Основною формою сублимації є:

- а) бажання;
- б) страх;
- в) творчість.

11. Механізмами розвитку людської самосвідомості й закріплення його здобутків є:

- а) політика;
- б) наука;
- в) релігія;
- г) мистецтво;
- г) філософія.

12. Суспільна свідомість - це:

- а) специфічна духовна система, що виражає функціонування духовного життя суспільства;
- б) сукупна свідомість суб'єктів, що формується етнічними, класовими, релігійними групами;
- в) сукупність індивідуальних свідомостей членів суспільства.

13. Позиція якого філософа у поглядах на суспільну свідомість акумульована у цій фразі: “Суспільна свідомість відображає суспільне буття”?

- а) К. Маркса;
- б) Ортеги і Гассета;
- в) О. Шпенглера;

14. Щоб правильно охарактеризувати два рівні суспільної свідомості, приведіть у відповідність поняття правої колонки до лівої.

1. Стихійний рівень	а) ідеологія;
2. Усвідомлюваний	б) суспільна психологія;
	в) теоретична свідомість;
	г) буденна свідомість.

15. Формами суспільної свідомості не є:

- а) політика;
- б) релігія;
- в) філософія;
- г) мистецтво;
- г) мораль;
- д) атеїзм;
- е) історична пам'ять;
- є) традиція.

Тема 15. ТЕОРІЯ ПІЗНАННЯ

Орієнтація людини у світі будується на відтворенні, відображенні дійсності. Це відтворення складає сутність пізнавального відношення до світу.

Природу пізнання, можливості, умови, механізми та принципи пізнавальної діяльності людини досліджує гносеологія (теорія пізнання).

Пізнавальне відношення

1. Як об'єкт дається суб'єкту? } оптимізм, скептицизм, агностицизм.
2. Чи пізнаваний світ?
3. Чим перевіряється достовірність знань?
4. Як відбувається адекватне засвоєння знань?

Рушійна сила пізнання

→ суперечність знання і незнання.

Процес пізнання

→ діалектика чуттєвого і раціонального

поняття

судження

умовивід

Пізнання здійснюється на трьох основних рівнях:

емпіричному:

накопичується інформація, проводяться експерименти, опис, вимірювання, класифікація, первинні узагальнення тощо.

емпіризм

теоретичному:

розкривається сутність явища, закони, висуваються певні гіпотези, створюються нові теорії тощо.

раціоналізм

технологічному:

здійснюється застосування наукових знань для вирішення технічних завдань у різноманітних сферах людської діяльності

технократизм

Вищою формою пізнавальної діяльності (але не духовної взагалі!) є наука

- об'єктивність,
- системність,
- доказовість,
- проблемність,
- перевірювальність,
- теоретичність.

Критерії

Н особлива сфера
А суспільного життя,
У система знань і діяль-
К ність з їх виробницт-
А ва, поширення і реалізації.

Функції

- пізнавальна,
- культурно-світотроглядна,
- соціальна сила,
- прогнозування майбутніх форм і способів освоєння і перетворення світу.

Етапи історичного розвитку науки

докласичний

класичний

некласичний

постнекласичний

За безпосереднім зв'язком з практичною діяльністю науки є

- прикладні,
- фундаментальні.

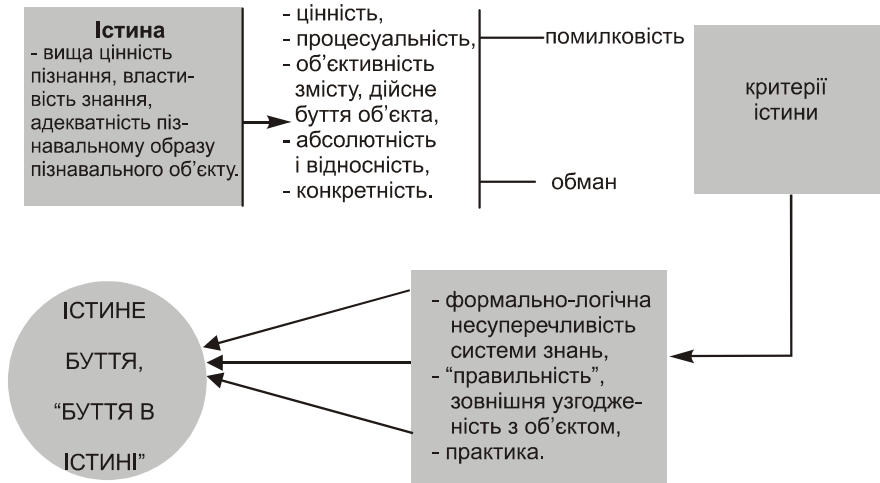
За об'єктом дослідження науки є

- природничі,
- суспільні або гуманітарні,
- технічні.

Тенденції розвитку науки

- спадкоємність,
- орієнтація на постійне нагромадження знань,
- удосконалення методів пізнання і перевірки істинності знань,
- рух до диференціації та інтеграції знань.

Основною метою пізнання є пошук істини

РЕЗЮМЕ

1. Теорія пізнання (гносеологія) досліджує природу, умови, механізми, принципи і форми пізнавальної діяльності людини. Пізнання - це сукупність процесів, завдяки яким людина отримує, аналізує і використовує інформацію про світ і саму себе. Але інформація і знання - це не одне й те ж. Знати - це не просто отримувати певну інформацію про об'єкт, що вивчається, а й зрозуміти її зміст. Інформація - це технічне поняття, яке відображає об'єктивно-предметну визначеність явища чи процесу. Інформаційна діяльність, до якої нерідко зводять пізнання, є лише технічною роботою розуму. Тому пізнання слід розуміти у єдності інформаційної і розумової (герменевтичної) діяльності.

2. Основним засобом пізнання є поняття, тобто не просто слово або термін, а розуміння, матеріалізоване у слові, терміні, системі суджень, теорії тощо. Отже, пізнання - це така форма діяльності людини, що здійснюється у поняттях на відміну від художніх образів (мистецтво), моральних приписів і оцінок (етика), метафор і символів віри (релігія) і т. ін.

3. Гносеологія вивчає особливий тип відношень між суб'єктом і об'єктом - пізнавальний. "Відношення пізнання" включає у себе три компоненти: суб'єкт, об'єкт і зміст пізнання (знання). У зв'язку з цим "відношення пізнання" розгортаються у трьох площинах: відношення між суб'єктом і джерелом пізнання (об'єктом), між суб'єктом і знанням, між знанням і об'єктом. У першій вирішується питання: яким шляхом зовнішня по відношенню до свідомості річ стає досягненням розуму в якості ідеального змісту. У другій - виникає комплекс питань, пов'язаних, з одного боку, із освоєнням людиною вже готових, наявних у культурі масивів знань (у книгах, таблицях, касетах, ЕОМ і т.), а з іншого - із оцінкою суб'єктом тих чи інших знань: їх глибини, адекватності, повноти для розв'язання тих чи інших проблем. У третій - вирішується проблема достовірності знання, істини та її критерій.

4. Пізнання здійснюється на трьох основних рівнях: емпіричному, теоретичному, технологічному. На емпіричному рівні пізнаються явища (на відміну від сутності об'єктів), накопичується інформація, здійснюються експерименти, опис, вимірювання, класифікація та первинні узагальнення. На теоретичному рівні розкривається сутність явища, закономірності, висувуються певні гіпотези, формуються теорії тощо. Технологічний рівень пов'язаний із застосуванням знань для вирішення технічних завдань у різноманітних сферах людської діяльності. На кожному з цих рівнів застосовуються свої методи пізнання. Ці рівні дуже тісно пов'язані між собою, і кожен із них відіграє важливу роль в пізнанні. Абсолютизація ролі емпіричного рівня в пізнанні веде до сенсуалізму, теоретичного – до раціоналізму, а технологічного – до технократизму.

5. Вищою формою пізнавальної діяльності (але не духовної взагалі!) є наука. Наука - це не тільки система знань, але й діяльність з їх виробництва, поширення й реалізації. Історично наука впливає із неспеціалізованого повсякденного буденного знання. Останнє представлене в культурі у трьох формах: 1) рецептивне, технічне знання (спеціалізоване, але ненаукове, яке характерне для мистецтва, торгівлі, ремесел тощо); 2) протонауки - ніби підготовчий етап становлення науки; 3) псевдонауки - сукупність переконань і дій, що видаються за наукові (алхімія, астрологія, теологія, парапсихологія тощо).

У своєму історичному розвитку наука проходить декілька основних етапів: докласичний, класичний, некласичний і постнекласичний.

Перетворення досвіду у “науковий досвід” здійснюється на трьох напрямках: через дослідження явища засобами експерименту; через метричний (кількісно) організований досвід; через теоретичні узагальнення і теоретичну ідеалізацію. Критерієм науковості знання вважається наявність парадигми, в рамках якої знання продукується і транслюється. Її сутність полягає: 1) в “символічному узагальненні”, формалізації компонентів теорії, що функціонують як “закони природи”; 2) у формуванні картини світу (модельні уявлення); 3) у загальновизнаних методологічних вимогах і ціннісних орієнтаціях (простота, несуперечливість, перевірка, точність, по можливості кількісна визначеність тощо); 4) у загальновизнаних зразках, на основі яких будуються науковий опис і пояснення, а також базові приклади розв’язання наукових проблем.

6. Основною метою пізнання є пошук істини. Істина - це властивість знання, адекватність пізнавального образу пізнавальному об’єкту. Основними характеристиками істини є **об’єктивність, абсолютність, відносність, конкретність і можливість перевірки практикою**. Під об’єктивністю істини розуміється такий зміст наших знань, який не залежить ні від суб’єкта, ні від людини, ні від людства. Абсолютна істина означає повне, вичерпне знання про щось. Безумовно, по відношенню до об’єкта таке історично завершене знання може мислитися як історична “лінія”, до якої ми безмежно наближаємось. Наші знання в кожен історичну добу можна уявити як **момент** подібного наближення (процес). Форму виразу об’єктивної істини, яка залежить від конкретних історичних умов, характеризує ступінь її точності і повноти на певному рівні, називають відносною істиною. Тобто, розвиток людського пізнання є постійна зміна одних відносних істин іншими, які більш повно і точно виражають абсолютну істину. Відносна і абсолютна істини - це різні рівні об’єктивної істини. Кожна відносна істина має у собі частину абсолютної, і навпаки, абсолютна - це межа нескінченної послідовності істин відносних.

7. Істина і хибність - це особливі оцінки, за допомогою яких ми визначаємо знання: відповідають чи не відповідають вони об’єктивній реальності. Критерій істини не може бути зведений лише до формально-логічної несуперечливості певної системи знань (теорії) або до її “правильності” (зовнішньої узгодженості з об’єктом). Він не може бути зведений і до практики, особливо у соціальному пізнанні. Оскільки

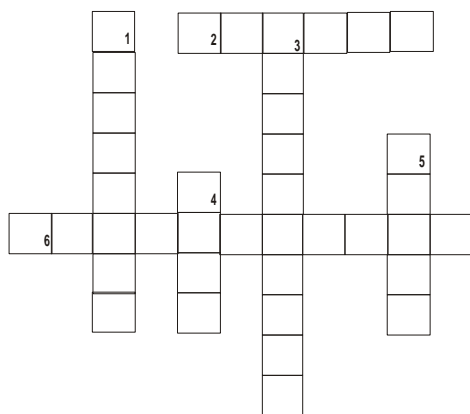
сама практика, наприклад, у формі соціально-історичній може набувати “деформованих” і навіть спотворених форм, коли історичні події чи певні реформи відбуваються за “логікою абсурду”, а не за розумом. Критерієм істини в кінцевому підсумку може виступати лише істинне буття або “буття в істині”.

8. Наукове пізнання не розвивається у “вакуумі”. Воно має соціальну і культурну детермінованість і певні етичні виміри. Досвід історії переконує нас, що знання - це сила, що наука відкриває людині джерела небаченої могутності і влади над природою. Але той же досвід переконує, що наслідки науково-технічного прогресу часто бувають не на користь людям. Тому наукове пізнання повинне будуватись на усвідомленні соціальної відповідальності, передбачуванні можливих негативних наслідків для людини і людства, повної інформованості про негативи, потенційно закладені в результатах наукових досліджень. Наукове пізнання повинно бути зосереджене у напрямку прогресу на благо людини і суспільства.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. У чому полягає суть пізнавального ставлення до світу?
2. Що розуміється під “об’єктом”, “суб’єктом”, “предметом”, “метою” і “засобом” пізнання?
3. Що є рушійною силою пізнання?
4. У чому суть діалектичного характеру процесу пізнання?
5. На яких трьох основних рівнях здійснюється пізнання?
6. Абсолютизація яких сторін пізнання веде до емпіризму, раціоналізму та технократизму?
7. Що таке наука? Які історичні етапи свого розвитку вона проходить?
8. Що являє собою “постнекласична наука”? Дайте характеристику цьому етапу розвитку науки.
9. Що таке істина? Які існують концепції істини? Наведіть приклади спрощеного і хибного розуміння істини.
10. У чому полягає критерій істини?
11. Які етичні виміри науково-технічної діяльності ви могли б назвати?
12. У чому суть проблеми відповідальності вченого перед суспільством?

13. Продумайте та викладіть у чіткій послідовності аргументи прихильників агностицизму та контраргументи їх опонентів.
14. Уважно прочитайте уривок із праці Ф.Бекона “Новий Органон» (Мир філософії. Ч.1. - С. 615 – 620). Виділіть основні ідеї та поясніть, яке вони мають значення для вирішення проблеми істини.
15. Прочитайте статті В.С. Соловйова “Истина” й “Ложь” (Мир філософії. Ч.1. - С.639 – 640). Порівняйте їх з відповідними статтями, вміщеними у “Философском энциклопедическом словаре” (М., 1983.)
16. Ж.-Ж. Руссо вважав, що наука відіграла негативну роль у моральному стані суспільства, “а добре серце має перевагу перед глибоким розумом”. М. Монтень писав, що для того, хто не за своїть науки добра, будь-яка інша наука може принести тільки шкоду. Знайдіть аргументи і контраргументи щодо цих думок.
17. Прочитавши уривок з праці "Афіни і Іерусалим" Л.Шестова (Мир філософії. Ч.2. - С.365), дайте пояснення його міркуванню: “постулатом” сучасного, як і античного мислення продовжує залишатись переконання: знання дорівнює добродійності, дорівнює спасінню”.
18. Прочитавши статті В.Соловйова (Мир філософії Ч.1. - С.554-562), вставте пропущені поняття в наведених виразах і заповніть кросворд.

По горизонталі:

2. _____ найзагальніший вираз для означення теоретичної діяльності розуму, що претендує на об'єктивну істину;

б. _____ визнання за людським розумом найвищого і вирішального значення.

По вертикалі:

1. _____ безпосереднє споглядання будь-чого як істинного, доцільного, морально

льно доброго чи прекрасного;

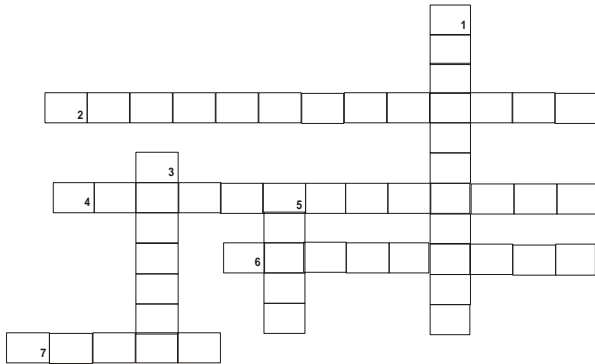
3. _____ акт думки, яким загальні чи подібні в тому чи іншому відношенні ознаки багатьох уявлень відокремлюються від

них і виділяються окремо;

4. Хотіння чи _____ в широкому значенні має різні рівні відповідно до ступенів розвитку пізнавальної сфери;

5. Під _____ в більш широкому значенні розуміється істотна для людини як такої здатність мислити загально.

19. Підбравши синоніми до наведених понять, заповніть кросворд.

По вертикалі:

- 1) комунікація;
- 3) концепція;
- 5) персона.

По горизонталі:

- 2) гносеологія;
- 4) адаптація;
- 6) інтерпретація;
- 7) аргумент.

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Пізнання як форма діяльності здійснюється в:

- а) моральних оцінках;
- б) поняттях;
- в) метафорах і символах віри;
- г) художніх образах.

2. Рушійною силою пізнання є:

- а) практика;
- б) активність суб'єкта;
- в) суперечність знання і незнання.

3. У графі "Б" відшукайте характеристику кожному із трьох рівнів пізнання (графі "А").

А	Б
1. Емпіричний 2. Теоретичний 3. Технологічний	а) На цьому рівні розкривається суть явища, закони, висуваються певні гіпотези, створюються нові теорії; б) на цьому рівні здійснюється застосування наукових знань для вирішення технічних завдань у різноманітних сферах людської діяльності; в) на цьому рівні накопичується інформація, проводяться експерименти, опис, вимірювання, класифікація, первинні узагальнення.

4. У яких міркуваннях виражена точка зору: а) емпіризму; б) раціоналізму?

- 1) теоретичне мислення – головне джерело знань;
- 2) теоретичне мислення не може виходити за межі досвіду;
- 3) теоретичне мислення пов'язане з емпіричним пізнанням;
- 4) емпіричне знання не відображає суті речей і явищ;
- 5) тільки на рівні теоретичного пізнання можна розкрити закони світу;
- 6) відмінність між теоретичним і емпіричним рівнями пізнання відносна;
- 7) зміст знань зводиться до опису даних досвіду;
- 8) теоретичне знання залежить від емпіричного, а емпіричне – не залежить від теоретичного.

5. Підберіть з графі “Б” судження, що розкривають зміст понять у графі “А”.

А	Б
1. Сенсуалізм 2. Догматизм 3. Гносеологія 4. Агностицизм	а) джерелом пізнання світу є апіорні категорії розсудку; б) істина – це результат процесу пізнання; в) розуміння істини, як вірної завжди і в усіх умовах; г) заперечення можливості достовірного пізнання сутності світу; г) почуття є головною формою достовірного пізнання; д) джерелом пізнання є досвід; е) теорія пізнання.

6. Що не є об'єктом науки:

- а) природа;
- б) суспільство;
- в) економіка;

- г) людина;
- г) техніка;
- д) мистецтво;
- е) мораль.

7. Які з критеріїв можна вважати основними для визначення специфіки наукового знання?

- а) обов'язковість відтворення і повторюваність досліду, експерименту;
- б) інтерсуб'єктивність знання, тобто його незалежність від особи вченого чи експериментатора;
- в) системність і цілісність;
- г) несуперечливість і логічність викладу знань;
- г) обґрунтованість;
- д) точність;
- е) здатність до передбачення нових явищ і процесів.

8. Основними етапами історичного розвитку науки є:

- а) первісний;
- б) докласичний;
- в) класичний;
- г) некласичний;
- г) постнекласичний;
- д) критичний.

9. Які з наведених нижче тверджень правильні?

- 1) все, що об'єктивне і істинне, те моральне;
- 2) наукові положення не можуть оцінюватися з точки зору етики;
- 3) досягнення науки не можуть бути неморальними;
- 4) наукові теорії можуть бути як моральними, так і неморальними;
- 5) моральна оцінка відноситься тільки до використання наукових положень.

10. Виявіть помилкові суження. Проаналізуйте кожне з визначень:

- а) наука – це форма суспільної свідомості;
- б) наука – це система знань, накопичених людством;
- в) наука – це форма духовного виробництва знань;
- г) наука – це сфера людської діяльності, що склалась історично і спрямована на виробництво та систематизацію об'єктивних знань про дійсність;

- г) наука – це сукупність організацій і установ, у яких здійснюється пізнання дійсності і практичне втілення отриманих знань;
- д) наука – це співтовариство людей, об'єднаних спільною парадигмою;
- е) наука – це ірраціональний засіб.

11. Істина - це:

- а) відповідність знання об'єкту;
- б) ті знання, які є корисними для людини;
- в) ті знання, які можуть бути перевірені соціально-історично практикою;
- г) вища цінність пізнання, властивість знання, адекватність пізнавального образу пізнавальному об'єкту.

Тема 16. ТЕОРІЯ ДІАЛЕКТИКИ

Діалектика - від грецького *dialektike techne* - мистецтво вести розмову, міркувати. В історії філософії отримало різні значення:

- вміння полемізувати, аргументувати, переконувати;
- вчення про загальний зв'язок і розвиток;
- універсальний метод пізнання.

І
С
Т
О
Р
И
Ч
Н
І
Ф
О
Р
М
И

антична діалектика (Лукрецій Кар, Геракліт, Зенон Елейський, Піфагор, Сократ, Платон, Арістотель);

діалектика середньовіччя (Плотін, Фома Аквінський, Ансельм Кентерберійський, Спіноза, Лейбніц, Сковорода);

діалектика класичної німецької філософії
(Кант, Фіхте, Шеллінг, Гегель);

марксистська діалектика (Маркс, Енгельс, Плеханов, Ленін, російські та українські революціонери-романтики та демократи);

сучасні ірраціоналістичні концепції діалектики
(екзистенційна діалектика: М.Бердяєв, Ж.-П. Сартр, К. Ясперс; діалектична теологія: П.Тіллїх, Г.Маркузе; "негативна діалектика": Т.Адорно тощо).

ДІАЛЕКТИКА

- світоглядна позиція і відповідний їй метод пізнання та практичної дії, що ґрунтуються на визнанні об'єктивної взаємопов'язаності і внутрішньої суперечливості явищ природи, суспільства і духовного життя людей, внаслідок чого їм притаманна здатність до розвитку.

Діалектика є цілісною сукупністю принципів, законів і категорій.

Принципи

- зв'язок,
- розвиток,
- єдність,
- суперечність,
- гармонія,
- тотожність мислення та буття,
- діяльність тощо.

Закони

- єдності і боротьби протилежностей,
- переходу кількісних змін у якісні,
- заперечення заперечення.

Категорії

- загальне-особливе-одичне,
- сутність - явище,
- зміст - форма,
- можливість - дійсність,
- необхідність - випадковість,
- причина - наслідок,
- частина - ціле,
- система-структура-елемент та ін.

РЕЗЮМЕ

1. *Діалектика* (грец. *dialektike*) - розмова, обмін думками, обговорення, діалог. В історії філософії термін "діалектика" мав різні значення: від вміння полемізувати, аргументувати та вчення про загальний зв'язок і розвиток до універсального методу пізнання. За своїм змістом і призначенням діалектика - це світоглядна позиція і відповідний їй метод пізнання і практичної дії, що ґрунтуються на визнанні об'єктивної взаємопов'язаності і внутрішньої суперечливості явищ природи, суспільства і духовного життя людей (внаслідок чого їм притаманна здатність до розвитку). Діалектика, яка будується на рухливості, суперечливості, плинності, текучості та відносності понять, суттєво відрізняється від софістики, еклектики та метафізики. *Софістика* - односторонній, суб'єктивно зорієнтований метод аргументації, який використовує гнучкість і відносність понять, вириває із загального зв'язку дійсності випадкову, несуттєву ознаку і шляхом певних прийомів намагається обґрунтувати та виправдати її як найбільш суттєву і визначальну. *Еклектика* - поверхневе, безпринципне, механістичне поєднання в поглядах різноманітних позицій без виділення головного, визначального змістотвірного положення. *Метафізика* - уособлення

однобічного, догматичного консервативного мислення, яке абсолютизує момент сталості і незмінності в речах та вороже ставиться до ідеї розвитку або розуміє її спрощено.

2. Виокремлюють шість історичних форм діалектики: 1) *антична діалектика*; 2) *діалектика середньовіччя*; 3) *діалектика Нового часу*; 4) *діалектика класичної німецької філософії*; 5) *марксистська діалектика*; 6) *сучасні західноєвропейські ірраціоналістичні концепції діалектики* (екзистенційна діалектика, діалектична теологія, “негативна діалектика” тощо).

3. Діалектика структурно включає у себе різні рівні, які в залежності від гносеологічних та світоглядних функцій та значень постають як категорії і принципи, закони, елементи. *Категорії* - це найбільш загальні поняття, через які і з допомогою яких здійснюється філософське мислення. Категорії діалектики виражають внутрішній, суттєвий зв'язок між явищами, фіксують певну закономірність у їх розвитку. Їх особливість полягає у тому, що вони існують не в одиничній, а “парній” формі: “загальне-одиничне”, “сутність-явище”, “зміст-форма”, “можливість-дійсність”, “необхідність-випадковість”, “причина-наслідок”, “частина-ціле” тощо. Усі вони є формою складних, гнучких, суперечливих універсальних зв'язків буття.

4. Універсальні, смислотвірні ідеї, приписи, критерії, які визначають смисл і роль, участь і напрям усіх понять і суджень у процесі пізнання, іменуються принципами діалектики. Принципи у побудові діалектики утворюють її фундамент. Вони мають статус філософських аксіом, тобто задають базові умови пізнання, зумовлюють його характер, межі і теоретичний потенціал. В історичній традиції діалектики найбільш відомі такі принципи: зв'язку, розвитку та детермінізму.

5. У законах діалектики виражається і формулюється сама сутність її принципів. Сам по собі *закон* - це поняття, яке фіксує внутрішньо сталі, необхідні загальні властивості і відношення дійсності, що повторюються. Закони діалектики універсальні, мають необмежену сферу своєї дії, тому що виражають такі відношення і зв'язки між явищами, які однаково властиві як світу в цілому, так і окремим його сторонам і об'єктам. Цим вони відрізняються від законів, що вивчаються спеціальними науками. Усі вони конкретизують принципи

зв'язку і розвитку. Тому їх справедливо називають законами руху і розвитку. 1. **Закон єдності і боротьби протилежностей**, що відображає джерело розвитку. Сутність його розкривається через категорії “діалектична суперечність”, “протилежність”, “єдність протилежностей” та “боротьба протилежностей”. Внутрішня суперечність як багатогранний процес взаємовідносин протилежностей стає основою саморуху, збудником зміни, спонукою розвитку. 2. **Закон заперечення заперечення**, який характеризує напрям і форму розвитку. Будується на діалектичному запереченні, яке не просто розділяє певні стани розвитку, але й створює між ними послідовний зв'язок (збереження і подолання). Відображаючи складний, суперечливий характер спрямованості процесу розвитку (поступальність і “повернення”, повторювальність, збереження і подолання), закон заперечення заперечення виражає єдність поступовості і наступності, виникнення нового і відносно повторення певних моментів старого (розвиток по спіралі). 3. **Закон взаємного переходу кількісних і якісних змін** розкриває механізм формоутворення нового, ще не існуючого. Будується на категоріях “кількість”, “якість”, “властивість”, “міра”, “стрибок”. Сутність закону полягає у тому, що поступові кількісні зміни, що постійно відбуваються в об'єктах, предметах, але до пори, до часу не змінюють їх основних рис, а при досягненні певних меж міри призводять до якісних змін.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що таке діалектика?
2. Чим відрізняється діалектика як метод пізнання від метафізики?
3. Які існують історичні форми діалектики? Дайте їм характеристику.
4. Що таке категорія? У чому її відмінність від поняття?
5. Дайте визначення основних принципів і категорій діалектики.
6. Які існують основні закони діалектики? Розкрийте їх зміст та методологічне значення для пізнання і практики.
7. Якщо світ розвивається за законами діалектики, то чи не означає це, що вони передують об'єктивній дійсності, і, отже, позиція ідеалізму, зокрема Гегеля, є однозначно правильною?
8. Як ви розумієте вислів Маркса, що “якби сутність і явище

- співпали, то наука була б не потрібна”?
9. Наведіть приклади розв’язання суперечностей у природі, суспільному житті, мисленні.
  10. Підготуйте реферат статті М.О. Булатова “Про новий зміст діалектики сучасної епохи” // Філософська і соціологічна думка. - 1989. - №1.
  11. Проведіть порівняльний аналіз позицій І.В. Гете і Ф. Ніцше (Мир філософії. - Ч.1. - С. 385-387) з питання про суть протилежностей.
  12. Прореферуйте фрагмент праці В.С. Соловйова “Філософские начала цельного знания” (Мир філософії. - Ч.1. С. 310-313). Як розумів філософ роль ідей розвитку у духовному житті тодішньої Європи?

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Про що йдеться?
  - а) ... це вміння вести розмову, полемізувати, міркувати;
  - б) ... це вчення про загальний зв’язок і розвиток;
  - в) ... це універсальний метод пізнання.
2. Виділіть пари філософів, які з різних світоглядних позицій підходили до розуміння діалектики:
  - а) Геракліт – Зенон Елейський;
  - б) Сократ - Платон;
  - в) Плотін – Ф. Аквінський;
  - г) Б. Спіноза – Г. Сковорода;
  - г) Г. Гегель – К. Маркс;
  - д) Ж. П. Сартр – К. Ясперс;
  - е) П. Тілліх – Г. Маркузе.
3. Це неправильно, що Гегель:
  - а) написав працю “Про діалектику”;
  - б) вперше висловив думку “Все тече, все змінюється”;
  - в) сформулював сукупність закономірностей, що відображають універсальні зв’язки світу і пізнання;
  - г) здійснив синтез діалектики і матеріалізму.
4. Знайдіть помилку:
  - а) рух - це зміна по колу;
  - б) поняття “рух” ширше поняття “розвиток”;
  - в) маєвтика – це мистецтво діалога.

5. Хто з названих філософів розвивав ідеї “негативної діалектики”?
- а) Зенон Елейський;
  - б) В. Лейбніц;
  - в) В. Ленін;
  - г) К. Маркс;
  - ґ) Т. Адорно.

6. До основних законів діалектики в графі “А” підберіть поняття, за допомогою яких вони можуть бути пояснені.

А	Б
1. Закон взаємного переходу кількості та якості. 2. Закон єдності та боротьби протилежностей; 3. Закон заперечення заперечення.	тотожність, кількість, боротьба, міра, стрибок, протиріччя, діалектичне заперечення, єдність, якість, діалектична протилежність, циклічність, суперечність, властивість, поступовість, наступність, відмінність.

7. Концепція детермінізму ґрунтується:
- а) на принципах причинності та закономірності;
  - б) на принципі гармонії;
  - в) на принципі діяльності;
  - г) на принципі тотожності мислення та буття.
8. Які із наведених думок є правильними?
- а) категорії – формально-логічний засіб упорядкування знань;
  - б) категорії – це сходинки в розвитку усього сущого;
  - в) категорії – це апіорні форми людського розсудку;
  - г) категорії – відображення істотних явищ і зв’язків об’єктивної дійсності.
9. Які з наведених висловів є правильними?
- а) причина передує наслідку;
  - б) перехід причини у наслідок передбачає певні умови;
  - в) причина і наслідок міняються місцями;
  - г) у природі і суспільстві все відбувається або в силу необхідності, або в силу випадковості.
10. Це неправильно, що:
- а) все, що існує, необхідне;
  - б) все, що існує, випадкове;
  - в) необхідне причинно зумовлене;
  - г) випадкове – безпричинне;

г) необхідність немає ніякого відношення до випадковості.

11. Знайдіть правильне рішення:

- 1) реальна можливість: а) завжди перетворюється у дійсність; б) може не перетворитися у дійсність; в) перехід можливості у дійсність залежить від умов; г) перехід можливості у дійсність не залежить від умов;
- 2) абстрактна можливість: а) завжди перетворюється в реальну можливість; б) завжди залишається абстрактною; в) може перетворитися в реальну можливість.

Тема 17. МЕТОДОЛОГІЯ ПІЗНАННЯ І ПРАКТИКИ

МЕТОД - шлях дослідження або пізнання, спосіб побудови і обґрунтування системи філософського знання; сукупність прийомів і операцій практичного і теоретичного освоєння дійсності.

- сукупність принципів, правил, інструкцій, шляхів та способів вирішення певного завдання чи проблеми;
- оптимальний засіб переходу від незнання до знання або творення нової реальності;
- знання не тільки того, що є даний предмет, але і як з ним працювати, як забезпечити виконання певної мети.

МЕТОД - це усвідомлений спосіб внутрішньої організації змісту пізнавальної діяльності (а також практичної), що забезпечує ефективне досягнення певного результату.

Вчення про метод є **методологія**. Сьогодні методологія - відносно самостійна, розгалужена галузь знання про методи, що застосовуються у різних науках і у філософії, а також у практиці.

Загальна
філософська
методологія

Загально-
наукова
методологія

Спеціальна
методологія

МЕТОДИ ЕМПІРИЧНОГО ПІЗНАННЯ

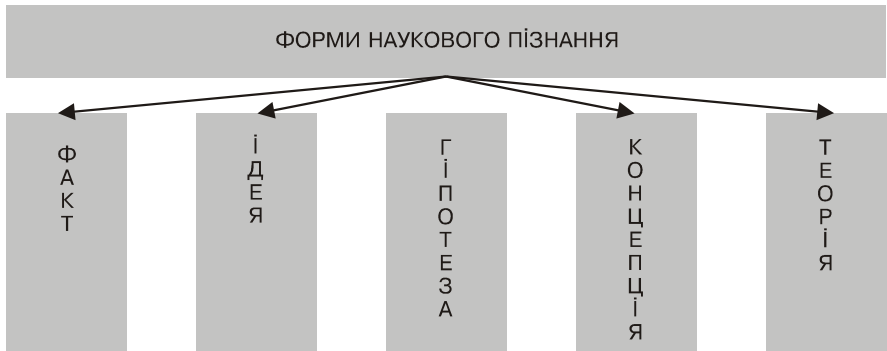
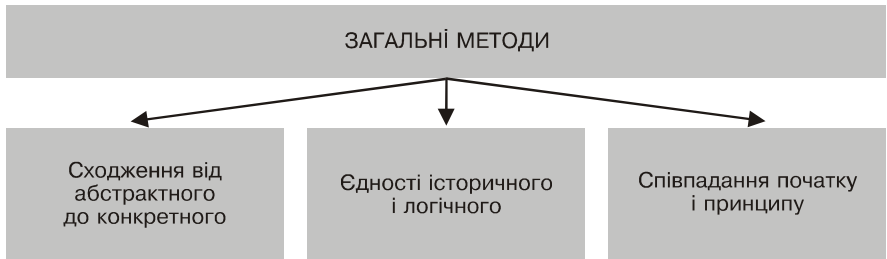
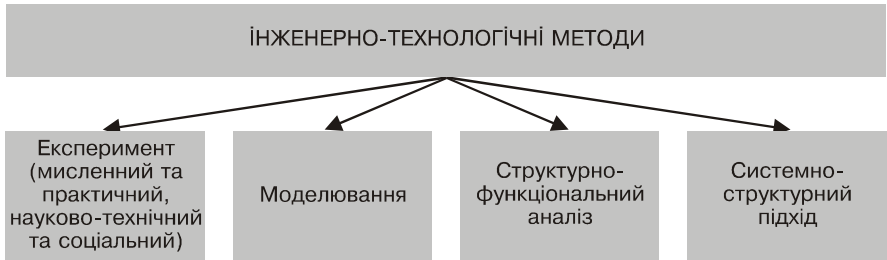
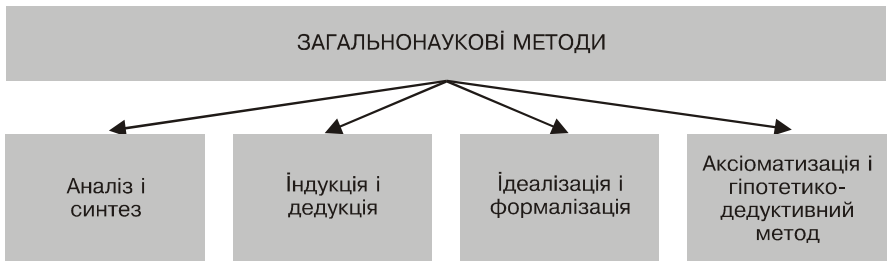
С
П
О
С
Т
Е
Р
Е
Ж
Е
Н
Н
Я

П
О
Р
І
В
Н
Я
Н
Н
Я

А
Н
А
Л
О
Г
І
Я

О
П
И
С

В
И
М
І
Р
Ю
В
А
Н
Н
Я

РЕЗЮМЕ

1. **Метод** є ефективним способом людської пізнавальної або практичної діяльності. Його зовнішнім виразом є сукупність принципів, правил, інструкцій, шляхів та засобів вирішення певного завдання чи проблеми. Метод є оптимальним засобом переходу від незнання до знання. Ф.Бекон порівнював метод з ліхтарем, що освітлює шлях тому, хто йде, а Ф.Гегель пов'язував його з внутрішньою і разом з тим усвідомленою організацією змісту пізнавальної діяльності. Отже, метод - це усвідомлений спосіб внутрішньої організації змісту пізнавальної і практичної діяльності, що забезпечує ефективне досягнення певного результату, виконання певної мети.

2. **Методологія** - це вчення про метод. Сучасна методологія - це відносно самостійна, розгалужена галузь знання про методи, що застосовуються у різних науках і у філософії, а також у практиці. Розрізняють загальну (філософську), загальнонаукову та спеціальну методологію.

3. До методів **емпіричного** пізнання відносять: 1) **спостереження** (цілеспрямоване сприйняття явищ об'єктивної дійсності, внаслідок якого накопичуються знання зовнішніх сторін, властивостей і відношень об'єктів, що вивчаються); 2) **опис** (закріплює і передає результати спостереження за допомогою певних знакових засобів. Тут чуттєва інформація перекладається на мову понять, знаків, схем, малюнків, графіків і цифр, зручну для подальшої раціональної обробки, систематизації, класифікації, узагальнення); 3) **вимірювання** (спостереження, яке фіксує не тільки якісні характеристики об'єктів і явищ, але й кількісні аспекти. Вимагає в засобах діяльності масштабу (одиниці виміру), алгоритма (правил) процесу виміру, вимірювального пристрою); 4) **порівняння** (лежить в основі операції вимірювання шляхом порівняння об'єктів за будь-якими схожим властивостями і сторонами); 5) **аналогія** (дослідження маловивченого об'єкта на основі його схожості або відповідності іншому, більш вивченому).

4. **Загальнонауковими** методами є : 1) **аналіз** (розчленування цілісного об'єкта на частини з метою їх всебічного вивчення); 2) **синтез** (поєднання раніше виділених частин об'єкта в одне ціле з метою його загального "бачення"); 3) **індукція** (загальний висновок будується на

основі окремих положень); 4) **дедукція** (коли із загальних положень з необхідністю випливає висновок конкретного характеру); 5) **ідеалізація** (абстрактне конструювання понять про об'єкти, що не існують і не можуть бути здійснені, але таких, для яких існують прообрази у реальному світі); 6) **формалізація** (відображення результатів пізнання в точних поняттях, у знаковому вираженні чи формалізованій мові); 7) **аксіоматизація** (спосіб побудови наукової теорії на основі певних вихідних положень або постулатів, з яких чисто логічним шляхом виводиться решта положень цієї теорії); 8) **гіпотетико-дедуктивний метод** (будується на висновках, що виводяться із положень, істинне значення яких невідоме).

5. **Інженерно-технологічні** методи: 1) **експеримент** (активне втручання в процес, що вивчається, з метою отримання нових, більш повних знань); 2) **моделювання** (вивчення об'єкта (оригіналу) шляхом створення і дослідження його копії, що замінює цей оригінал); 3) **структурно-функціональний аналіз** (системне дослідження явищ і процесів як структурно розчленованої цілісності, де кожен окремий елемент структури має певне функціональне призначення); 4) **системно-структурний підхід** (дослідження цілісності складного об'єкта, різних типів його зв'язків і зведення їх в єдину теоретичну картину).

6. **Загальні** методи. Мають місце при побудові теоретичних знань про складні об'єкти, що розвиваються і не можуть бути відтворені в досліді. Наприклад, неможливо в досліді відтворити історію становлення Всесвіту, походження життя, виникнення людини тощо. Це такі методи, як **історичний**, в основі якого лежить вивчення реальної історії в її конкретній багатоманітності, виявлення історичних фактів і на цій основі таке відтворення історичного процесу, завдяки якому розкривається логіка, закономірність його розвитку; **логічний**, який виявляє цю закономірність іншим шляхом: він не вимагає безпосереднього аналізу реальної історії, а розкриває її об'єктивну логіку шляхом вивчення історичного процесу на вищих щаблях його розвитку; **сходження від абстрактного до конкретного** - здійснює рух теоретичної думки до більш повного, всебічного та цілісного відтворення предмета. Він характеризує спрямованість науково-пізнавального процесу в цілому - рух від менш змістовного до більш змістовного (повного) знання. Стимулом здійснення сходження від абстрактного до конкретного є звернення до реальної конкретності, постійна "від-

крити́сть” теорії по відношенню до емпіричних даних.

7. **Формами наукового пізнання** є факт, ідея, гіпотеза, концепція, теорія. **Науковий факт** - це результат дуже складної раціональної обробки даних спостереження: їх осмислення, розуміння, інтерпретації. Наукові факти відіграють важливу роль в перевірці, підтвердженні і опротестуванні теорії як вищої форми наукового пізнання. **Ідея**, як форма наукового пізнання, виводиться із досвіду, але не може бути зведена до його результатів. Вона є відображенням речі, властивості або відношення не просто в їх наявному бутті, а в необхідності і можливості, в тенденції розвитку. В ідеї відбувається найбільш повне співпадання думки з об’єктивною реальністю, це – об’єктивне і конкретне всебічне знання дійсності, яке готове для свого практичного втілення. **Гіпотеза**, ґрунтуючись на певних наукових фактах та ідеях, передбачає їх експериментальну перевірку. Вона висувається для вирішення конкретної проблеми з метою пояснення нових експериментальних даних або зняття суперечностей теорії з негативними результатами експериментів. **Концепція** - форма інтерпретації того чи іншого явища, процесу, основна точка зору на предмет чи явище, керівна ідея для їх системного бачення. **Теорія** - це найвища форма організації наукового знання. За своєю будовою є диференційованою, але цілісною системою знання, яку характеризує логічна залежність одних елементів від інших, виведення її змісту із сукупності певних понять та ідей за певними логіко-методологічними принципами і правилами. Усі інші форми генетично передують теорії, хоча нерідко співіснують і взаємодіють з нею в системі науки.

8. Сучасна методологія не обмежується вивченням методів наукового пізнання, дослідницьких прийомів і процедур. Вона досліджує також основи, структуру і властивості наукового знання, його генезу і функціонування, закономірності розвитку і трансформації знання. На рівні методології створюються необхідні умови визначення адекватної аксіології науки - системи критеріїв і оцінок наукової діяльності та її результатів (таких як істинність, об’єктивність, ефективність, практичність тощо).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що таке метод і методологія?
2. Чи є різниця між науковою, технічною і гуманітарною методологією? Якщо є, то у чому вона полягає?
3. Які існують методи емпіричного пізнання?
4. Назвіть і охарактеризуйте методи теоретичного пізнання?
5. Які особливості мають інженерно-технологічні методи діяльності?
6. Перерахуйте основні форми пізнання. Дайте їм характеристику.
7. Яке значення має методологічна культура мислення для підвищення ефективності науково-технічної творчості?
8. Прочитайте працю Ф.Бекона “Новий Органон” (Антологія мирової філософії. - Т.1. - Ч.2. - К.,1991). Який підхід до пізнання явищ обґрунтовує філософ і чим, на вашу думку, він зумовлений?
9. Прореферуйте працю Р.Декарта “Рассуждение о методе ...” (Антологія мирової філософії. - Т.1. - Ч.2. - К.,1991). На основі яких методів, на думку цього філософа, можна досягти нових знань? Правила якого методу він розробив?
10. Чим зумовлений інтерес до методологічних досліджень у ХХ ст.? Яку особливість мають ці дослідження?
11. Прочитайте уривок із твору Р.Карнапа “Философские основания жизни” (Мир философии. Ч.1. - С.586-608). Проаналізуйте ідеї, що містяться у цьому тексті і мають відношення до даної теми.
12. Відомо, що закономірністю наукового пізнання є те, що кожна гіпотеза у випадку підтвердження її експериментом визнається істиною й існує надалі вже у вигляді наукової теорії. Але згодом виникають нові гіпотези, які теж підтверджуються і тому - вже як нові теорії - приходять на зміну старим. Поясніть цю закономірність, аргументуйте свою відповідь прикладами з історії науки. Зважте на те, що описана закономірність наукового пізнання на перший погляд суперечить принципу єдності теорії і практики, а також ідеї абсолютності істини.

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. Це неправильно:

- а) що проблеми методології до Нового часу не займали особливого місця в системі знання і були включені в контекст натурфілософських і логічних побудов;
- б) що особливе місце в розробці проблеми методології належить Сократу, Платону, Арістотелю;
- в) що Ф.Бекон розробив правила раціоналістичного методу;
- г) що обмеженість як раціоналістичного, так і емпіричного напрямку в методології була виявлена класичною німецькою філософією.

2. Хто з філософів порівнював метод з ліхтарем, що освітлює шлях тому, хто йде?

- а) Геракліт;
- б) Арістотель;
- в) Ф. Бекон;
- г) Р. Декарт;
- г) Б.Рассел.

3. Виділіть найбільш повне і правильне визначення методу:

- а) метод - це усвідомлений спосіб внутрішньої організації змісту пізнавальної діяльності;
- б) метод - це засіб вирішення певного завдання;
- в) метод - це сукупність принципів, правил практичного і теоретичного освоєння дійсності;
- г) метод - це наукова теорія, перевірена практикою;
- г) метод - це знання не тільки того, що являє собою даний предмет, але і як з ним працювати, як забезпечити виконання певної мети.

4. Що виходить за межі методологічного знання?

- а) структура наукового знання взагалі;
- б) закони зародження, функціонування і зміни наукових теорій;
- в) характеристика схем пояснення, що прийняті в науці;
- г) логічна структура наукового знання;
- г) глобальні проблеми екології.

5. Емпірична лінія в методології розвивалась:

- а) Б. Спінозою;
- б) І. Кантом;
- в) Т. Гоббсом;
- г) Д. Локком,
- р) К.Марксом;
- д) Г.В. Лейбніцом.

6. До методів емпіричного пізнання належать:

- а) метод аналогії;
- б) метод спостереження;
- в) метод опису;
- г) метод моделювання;
- р) метод порівняння;
- д) аксіоматичний метод.

7. До кожного з наведених методів у графі “А” підберіть його тлумачення з графі “Б”

А	Б
1. Спостереження 2. Опис 3. Вимірювання 4. Експеримент	а) закріплює і передає результати спостереження за допомогою певних знакових засобів; б) цілеспрямоване сприйняття явищ об’єктивної дійсності, в процесі якого ми отримуємо знання про зовнішні сторони, властивості певних об’єктів; в) кількісна характеристика об’єкта із застосуванням мови математики; г) активне втручання суб’єкта в процес, що вивчається, з метою отримати про нього якнайбільше знань.

8. Дедукція - це :

- а) розчленування предмета на складові частини з метою їх всебічного вивчення;
- б) прийом мислення, за допомогою якого встановлюються загальні властивості і ознаки об’єкта;
- в) метод дослідження і спосіб міркування, на основі якого будується загальний висновок, що впливає з конкретних засновків;
- г) спосіб міркування, за допомогою якого із загальних висновків суб’єкт приходить до висновку, що носить конкретний характер.

9. До інженерно-технологічних методів належать:
- а) метод ідеалізації;
  - б) гіпотетико-дедуктивний метод;
  - в) метод моделювання;
  - г) структурно-функціональний аналіз;
  - д) соціальний експеримент;
  - е) індуктивний метод;
  - є) герменевтика.

ЧАСТИНА ІІІ

**СОЦІАЛЬНА
ФІЛОСОФІЯ**

Тема 18. СОЦІАЛЬНА ФІЛОСОФІЯ, ЇЇ ПРЕДМЕТ, ЗАВДАННЯ ТА РОЛЬ У СУСПІЛЬСТВІ

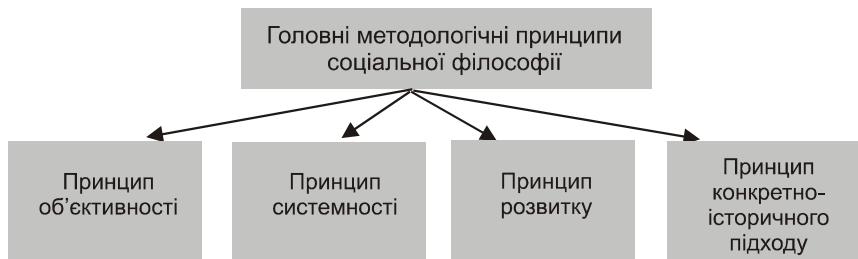
Соціальна філософія як філософська дисципліна

Головною особливістю предмета соціальної філософії є те, що ця наука вивчає не той чи інший бік життя суспільства, а суспільство як цілісну систему.

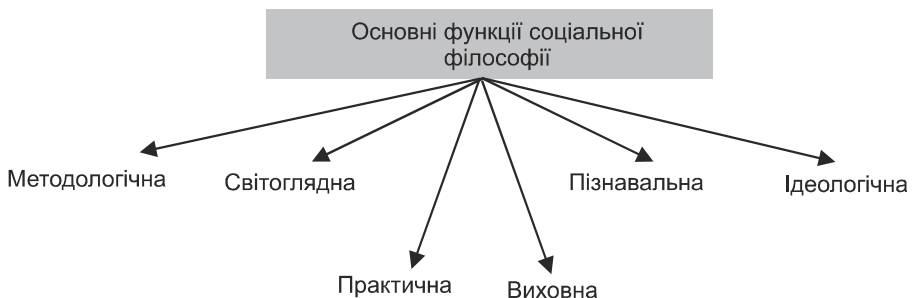
Соціальна філософія - світоглядно-методологічна наука. Вона вивчає загально-людські засади цивілізованого існування та розвитку суспільства як цілісної системи крізь призму людини та самоцінності гуманістичних пріоритетів, співвідношення основних чинників життєдіяльності людей в історичному просторі і часі.

- теоретично-філософська суспільна думка людства незалежно від класової або національної належності її суб'єкта і творця;
- ґрунтується на факторному аналізі суспільства, його органічних взаємозв'язках у рамках суспільної цілісності;
- виходить з гармонійного поєднання загальнолюдських, національних, класових, групових та індивідуальних інтересів; намагається займати компромісну позицію, прагне до об'єктивності в аналізі соціальних суперечностей;
- виходить з плюралізму форм власності, обґрунтовує головним чином еволюційні форми суспільного розвитку, орієнтована на соціальну практику, пошук оптимальних форм суспільного співжиття людей, організацію управління, впровадження ефективних регулятивних механізмів;
- є плюралістичною системою, що базується на розмаїтті поглядів.

І
С
Т
О
Р
И
Ч
Н
І
Е
Т
А
П
И
Р
О
З
В
И
Т
К
У
С
О
Ц
І
А
Л
Ь
Н
О
Ї
Ф
І
Л
О
С
О
Ф
І
Ї

- антична соціально-філософська думка Платон (модель ідеальної держави), Арістотель (психологія особистості, право, соціальні інститути, держава, мораль);
- соціальна філософія Відродження (Н.Макіавеллі,Т.Мор, Т.Кампанелла);
- філософія історії Нового часу (А.Кондорсе, І.Гердер, Дж.Віко та ін.). Проблема законів розвитку людського суспільства;
- філософсько-історична концепція Г.Гегеля (світовий розум творить історію через діяльність людей, які виступають виконавцями божественної волі; вчення про громадянське суспільство; роль особи і народних мас в історії; роль права і моралі в регуляції людських стосунків тощо);
- позитивістська соціологія О.Конта, Г.Спенсера та інших (суспільство як єдиний організм, що розвивається за своїми законами, закон трьох стадій історичного розвитку, ідея соціальної еволюції, органіцизм та функціоналізм тощо);
- історичний матеріалізм К.Маркса і Ф.Енгельса (суспільне буття визначає суспільну свідомість, пріоритет класових інтересів пролетаріату; економічний матеріалізм; корінь відчуження - у приватній власності, а головний засіб його ліквідації - соціальна (соціалістична) революція);
- сучасні неklasичні філософсько-історичні та соціально-філософські школи і напрямки (соціальна філософія Франкфуртської школи, неокантіанство, екзистенціалізм, релігійні течії). Намагання осмислити реалії суспільного життя, що виходять за рамки раціонального, доля людства, перспективи розвитку світової цивілізації, її загальнолюдських основ.

1. Соціальна філософія - це наука, що обґрунтовує філософську концепцію суспільно-історичного розвитку і виконує специфічну функцію в системі гуманітарного знання. Якщо загальним предметом філософії є відношення "людина-світ", то соціальна філософія, поперше, розглядає це відношення як соціально-детерміноване, оскільки ставлення людини до світу опосередковане її стосунками з іншими людьми, у кінцевому підсумку усією сукупністю суспільних відносин і культурно-історичним середовищем, у якому вона живе. По-друге, з усієї структури світобудови (природа, суспільство, дух) соціальна філософія виокремлює саме суспільство як об'єкт дослідження. Але соціальна філософія на відміну від інших суспільних наук (історії, соціології, економічної теорії, соціальної психології, права, політології тощо), які теж вивчають суспільні процеси, своїм предметом має не стільки суспільство, скільки відношення "людина-суспільство".

Головною особливістю предмета соціальної філософії є те, що ця наука вивчає не той чи інший бік життя суспільства, а суспільство в цілому, суспільство як цілісну систему. Історик вивчає особливості історичного розвитку суспільства, психолог - психічні процеси, соціолог - сьогодення. Соціальний філософ, узагальнюючи конкретно-гуманітарне знання, розглядає суспільство в цілому. Він здобуває інтегративне знання про суспільство як систему, що має історію, досягло певного рівня сьогоденного розвитку, функціонує в тісній взаємодії економічних, соціальних, психологічних, тобто матеріальних та духовних чинників.

2. Соціальна філософія - наука світоглядна. Це означає, що суперечності й проблеми розвитку суспільства вона вивчає через визначення місця і ролі у них людського чинника. Центральною проблемою соціальної філософії є проблема людини і сенсу її буття у світі, цілей та головної мети життєдіяльності. Однак у соціальній філософії людина - найвища мета соціального філософствування. Людина - початок філософських роздумів, їх принцип і кінцевий результат. Коли ж проблема людини у соціальних концепціях відходить на другий план, а людина як самоцінність підмінюється суспільством, класом, нацією, партією чи державою, соціальна філософія перетворюється в найгіршу ідеологію і замість істинного знання відтворює ілюзії. Подібна метаморфоза відбувається і тоді, коли місце людини у філософських роздумах про долю людства й побудову суспільства заступає ідея, дух,

Бог. У такому разі соціальна філософія перетворюється в теологію, здобуте знання перестає "вимірюватися" на істинність, перетворюється на предмет віри і виконує інструментальну функцію.

3. Цікаві і надзвичайно плідні роздуми про будову суспільства і стосунки між людьми знаходимо вже у філософії стародавніх Індії, Китаю, Єгипту, Вавілона. З тих пір майже жоден філософ не обходив цих проблем. І справа не в тому, в лоні якого філософського напрямку (матеріалістичного чи ідеалістичного) вони вирішувались. Усі вони мали певні конструктивні ідеї та раціональні обґрунтування, тому й увійшли в предметне поле сучасної соціальної філософії, посіли в ній належне місце. Сьогодні у розвитку соціальної філософії виділяють такі основні етапи: а) *антична соціально-філософська думка* (Платон - "Держава", "Політик", "Законои"; Арістотель - "Нікомахова етика", "Політика"); б) *соціальна філософія Відродження* (Н.Макіавеллі - "Государ"; Т.Мор - "Утопія"; Т.Кампанелла - "Місто сонця"); в) *філософія історії Нового часу* (А.Кондорсе - "Нарис історичної картини прогресу людського розуму"; І.Гердер - "Ідеї до філософії історії людства"; В.Вольтер - "Філософія історії"; Ж.-Ж.Руссо - "Про суспільний договір"; К.Гельвешій - "Про людину" та ін.); г) *філософсько-історична концепція представників класичної німецької філософії* (І.Кант - "Ідея загальної історії у всесвітньо-громадянському плані"; Г.В.Гегель - "Філософія права" та ін.); г) *соціальна утопія XVIII-XIX ст.* (Сен-Сімон - "Про промислову систему", "Нове християнство"; Ш.Фур'є - "Теорія чотирьох рухів і загальної долі", "Новий промисловий і громадянський мир" та ін.); д) *історичний матеріалізм К.Маркса і Ф.Енгельса* ("До критики політичної економії", "Німецька ідеологія", "Капітал"); ж) *сучасні некласичні філософсько-історичні та соціально-філософські школи і напрямки* (соціокультурологія - М.Вебер, О.Конт; екзистенціальна соціальна філософія - М.Хайдеггер, Ж.-П.Сартр, А.Камю, К.Ясперс; соціальна філософія технократизму - Д.Белл, О.Тоффлер, Р.Арон, З.Бжезинський; філософсько-релігійна концепція соціуму - В.Соловйов, М.Бердяєв, Т.-де-Шарден, Ортега-і-Гассет, Ж.Марітен, Е.Жільсон, Ю.Бохенський та ін.).

4. Вирішення основного питання соціальної філософії протягом усієї її історії розгорталось у таких головних площинах (напрямах): а) первинність суспільного буття і вторинність суспільної свідомості; б) первинність суспільних ідей, мислення, духовності взагалі щодо

конкретних форм буття та діяльності людей у суспільстві; в) співвідносність мислення та буття як рівнозначних (або тотожних) чинників суспільної життєдіяльності. Прибічників першого напрямку називають в історії філософії *матеріалістами*, другого - *ідеалістами*, третього - *дуалістами*.

5. Основною методологічною засадою соціальної філософії є її гуманістична спрямованість (зорієнтованість на людину). Але ця спрямованість аж ніяк не перекреслює і не заперечує національну зумовленість соціально-філософського знання, а навпаки, - враховує цю зумовленість і кладе її в основу загальнолюдського контексту історії. Інтеграційною основою єдності національного і загальнолюдського знову таки постають гуманістичні пріоритети, бо людина і людяність є субстанційною основою соціального. Виходячи з цих міркувань, соціальна філософія є світоглядно-методологічною наукою, яка вивчає загальнолюдські засади цивілізаційного існування та розвитку суспільства як цілісної системи крізь призму людини та самоцінності гуманістичних пріоритетів, через співвідношення основних чинників життєдіяльності людей в історичному просторі й часі.

6. Соціальна філософія відіграє важливу роль у житті людини та суспільства. Вона виконує такі основні функції: а) *методологічну* (соціальна філософія озброює інші, перш за все гуманітарні науки, найбільш загальними методами; живить наукову думку доглибинними смислами, що слугують орієнтирами у процесі наукового пошуку; виступає певною формою упорядкування світоглядних знань, позбавляючи цим внутрішній світ людини і від духовних порожнин, і від аморфності думок, вірувань та переживань); б) *світоглядну* (озброює системою поглядів на суспільство, його організацію та розуміння місця людини у ньому; орієнтує людину на ствердження раціонального начала в організації суспільного життя тощо); в) *пізнавальну* (дає нові знання, нехай і специфічні, світоглядні. Узагальнюючи, підносячи до вищого ступеня й збагачуючи досягненнями культури життєво-практичний досвід людей, соціальна філософія зберігає й відтворює в собі у нових формах сповнені доглибинними життєвими смислами переживання й поривання - до свободи, майбутнього і т. ін.); г) *ідеологічну* (обгрунтовуючи ідеологічний аспект усвідомлення людиною її відношення до дійсності, соціальна філософія впливає на всі форми суспільної свідомості, орієнтуючи їх на те, що в них відображення їх

специфічного предмета здійснюється через призму відношення до того чи іншого суспільного ладу); г) **виховну** (допомагає виробити життєві засади, які стають головними орієнтирами, що визначають характер і направленість відношення людини до дійсності, характер і спрямованість її практичної діяльності); д) **практичну** (соціальна філософія є засобом активного, перетворювального впливу на світ і на саму людину; відіграє важливу роль у визначенні цілей життєдіяльності, досягнення яких - важлива умова забезпечення існування, функціонування і розвитку людини та суспільства).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що вивчає соціальна філософія?
2. Як співвідносяться соціальна філософія та інші науки про суспільство?
3. Які головні методологічні принципи соціальної філософії? Дайте їх характеристику.
4. Які основні етапи історичного розвитку соціальної філософії можна виділити?
5. Які основні функції виконує соціальна філософія?
6. Які особливості має російсько-українська соціально-філософська традиція?
7. Що дає вивчення соціальної філософії кожній окремій людині?
8. Познайомтесь з курсом лекцій В.П. Андрушенка, М.І. Михальченка “Сучасна соціальна філософія”. – К., 1996 (розд. 1). З’ясуйте, в чому полягає специфіка соціального пізнання?
9. Складіть схему “Історичні етапи розвитку соціальної філософії” за таким зразком:

Основні історичні етапи	Основні ідеї	Представники
-------------------------	--------------	--------------

10. Познайомтесь з працями К.Ясперса “Смысл и предназначение истории”. – М., 1991 та М. Бердяєва “Смысл истории”. – М., 1990. Визначте, що є спільного та що відрізняє позицію цих філософів у поглядах на історію.
11. Дайте періодизацію російсько-української соціально-філософської традиції. У чому полягає її самобутність. Зверніться для цього до курсу лекцій В.П. Андрушенка, М.І. Михальченка “Сучасна соціальна філософія”. – К., 1996. (с. 51-53)

12. Спробуйте самостійно визначити роль соціальної філософії для фахової та наукової творчості. Продумайте і сформулюйте 3-5 аргументованих позицій.

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

1. З наведених тверджень виділіть те, яке найбільш повно і правильно розкриває суть соціальної філософії:

- а) соціальна філософія – це наука про суспільство;
- б) соціальна філософія – це наука про найбільш загальні закони розвитку суспільства;
- в) соціальна філософія – це наука, яка вивчає суспільство як цілісну систему крізь призму людини та самоцінності гуманістичних пріоритетів;
- г) соціальна філософія – це наука, яка вивчає соціально детерміноване відношення «людина світ» $\leftrightarrow$.

2. Що з наведеного характерне для соціальної філософії?

- а) матеріалістичне вирішення основного питання філософії стосовно проблем суспільного розвитку;
- б) базується на факторному аналізі суспільства, його органічних взаємозв'язках у рамках суспільної цілісності;
- в) базується на принципі партійності як головній методологічній і світоглядній zasadі;
- г) виходить з гармонійного поєднання загальнолюдських, національних, класових, групових та індивідуальних інтересів;
- г) виходить з плюралізму форм власності, обґрунтовує, головним чином, еволюційні форми суспільного розвитку;
- д) вбачає корінь відчуження у приватній власності, а головний засіб його ліквідації – в соціальній (соціалістичній) революції.

3. До головних методологічних принципів соціальної філософії належать:

- а) принцип об'єктивності;
- б) принцип партійності;
- в) принцип системності;

- г) принцип конкретно-історичного підходу;
- д) принцип класового підходу.

4. Підберіть з графі “Б” поняття і категорії, які характеризують перераховані сфери суспільного життя у графі “А”:

А	Б
1. Духовне життя суспільства 2. Сфера матеріального виробництва 3. Соціально-політична сфера 4. Культурно-побутова сфера	природа, праця, людина, суспільна свідомість, виховання, ідеологія, виробничі відносини, революція, релігія, війна, цінності, освіта, наука, матеріальне виробництво, держава, потреби, продуктивні сили, географічне середовище, плем'я, нація.

5. Представниками сучасних неklasичних соціально-філософських шкіл є:

- а) О. Конт;
- б) К. Ясперс;
- в) П. Сорокін;
- г) К. Маркс;
- г) М. Вебер;
- д) Ф. Ніцше;
- е) О. Тоффлер.

6. Підберіть з графі “Б” назви праць, які належать філософам (графа “А”):

А	Б
1. Платон 2. Арістотель 3. К. Маркс 4. Ф. Енгельс 5. М. Бердяєв 6. К. Ясперс 7. Т. Мор	а) “Сенс історії”; б) “Німецька ідеологія”; в) “Держава”; г) “Сенс і призначення історії”; г) “Нікомахова етика”; д) “Політика”; е) “Утопія”.

7. Це неправильно, що Г. Гегель:

- а) створив модель ідеальної держави;
- б) вперше поставив проблему законів розвитку людського суспільства;
- в) визначив роль права і моралі в регуляції людських стосу-

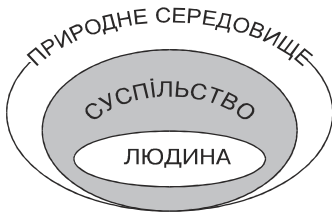
нків;

- г) вказав на пріоритет класових інтересів пролетаріату;
- г) розкрив перспективи розвитку світової цивілізації.

8. До основних функцій соціальної філософії відносяться :

- а) методологічна;
- б) регулятивна;
- в) світоглядна;
- г) пізнавальна;
- г) ілюзорно-компенсаторна;
- д) ідеологічна;
- е) виховна.

Тема 19. ЛЮДИНА І ПРИРОДА

Формування та розвиток людини і суспільства відбувається в рамках соціогенезу, де природне зумовлювало соціальне, а соціальне вдосконалювало природне начало.

П
Р
И
Р
О
Д
А

Географічне середовище - та частина неживої природи і біосфери, яка на даному історичному етапі включена в процес суспільного життя і є необхідною умовою існування і розвитку суспільства (багатство земних надр, атмосфера, водне і ґрунтове покриття, рослинний і тваринний світ).

Географічний детермінізм,
геополітика.

Народонаселення - сукупність людей, що живуть у певних країнах і на всій земній кулі в цілому (щільність населення, його структура, темпи приросту тощо).

Неомальтузіанство

Але природа - це не просто "середовище", "довкілля", "загальний предмет виробничої діяльності", "засіб до життя". Це насамперед універсум, що охоплює усе суще, в тому числі наше пізнання і практичну діяльність. Людина виступає частинкою цього універсуму.

МІКРОКОСМ $\rightleftharpoons$ МАКРОКОСМ

Ставлення до природи як до світу (а не напівфабрикату) є дійсно достотним людським ставленням до неї.

Що робить природу світом для людини ?

· визначальний смисл природи - її субстанційність (самоствореність і самотвірність).

"Вчитися у природи!", щоб жити у згоді з нею.

- притаманна їй доцільність, яка зумовлена самою природою, самим способом здійснення притаманних їй рис і законів.

Доцільність завжди була для людей загадкою й викликом сили її розуму. Через доцільність, яка стверджує цілісність повсюдно, природа не має свого смислового центру.

- багатоманітність, яка є виявом субстанційності природи, її дивовижної самооновлюючої здатності.

Від самого свого виникнення людина починає змінювати природу "під себе". В самій же природі діє логіка світу: кожна її ланка виявляє здатність улаштуватись як цілісний світ.

ІСТОРИЧНІ ФОРМИ ВЗАЄМОДІЇ ЛЮДИНИ І ПРИРОДИ:

- безпосередня, або синкретична єдність людини і природи (природа - початок відліку, нерідко навіть - зразок її почуттів, думок і дій. Блаженство полягає у тому, щоб жити у гармонії з природою). Стародавній світ;
- протилежність людини природі, коли людина намагається панувати над нею, "підкоряти" її своїй волі (панування над природою - універсальний засіб розв'язання всіх проблем людства). Ренесанс, Реформація, наукова революція XVII ст.;
- гармонія, або внутрішньодиференційована єдність з природою, в якій реалізована ідея "коеволюції" (новий спосіб мислення: людині призначено продовжити еволюцію природи на засадах відповідальності за все живе на землі. Ноосфера. Моральне ставлення до природи). XX-XXI сторіччя.

Найзагальнішою засадою моральності, самим визначенням етичного стає принцип благоговіння перед життям. І тоді добро слід розуміти як діяння, спрямоване на збереження й удосконалення життя.

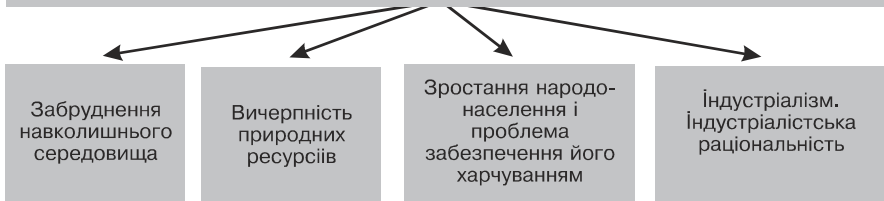
Розуміння природи як світу дозволяє відкрити у ній ті риси, які залишаються поза увагою за суто практичного підходу до неї. Природа як світ вимагає не суто утилітарного, а смислово-ціннісного ставлення до неї.

КІНЕЦЬ XX ст.

Людина змушена визнати, що на неї розповсюджується дія законів природи, зокрема закону єдності організму і середовища. На вершинах науково-технічного прогресу людина, як ніколи доти, починає усвідомлювати свою вразливість, свою природну зумовленість і залежність від природи.

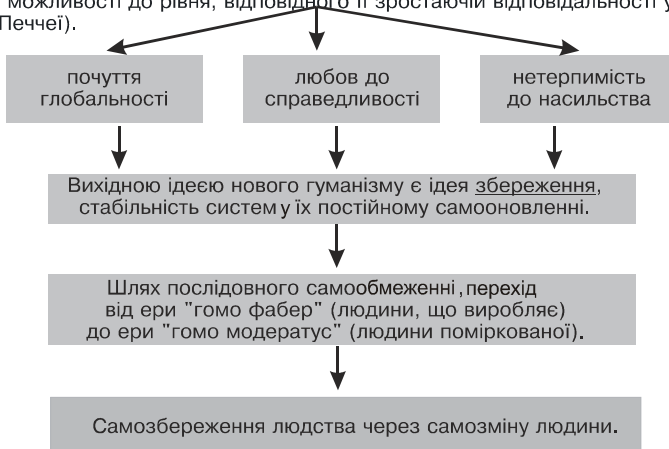
Це визнання зумовлене екологічною кризою.

Екологічна криза - це характеристика не самого оточуючого середовища як такого, а екосистеми - певної природної цілісності, що поєднує географічний ландшафт, клімат і всю сукупність рослин, тварин і мікроорганізмів конкретного регіону в їхній багатоманітній і складній взаємодії. Людина зазнає дії екологічної кризи саме як елемент екосистеми.

ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ ЕКОЛОГІЧНО КРИЗИ:

- перехід до "високих" та екологічно чистих технологій;
- подолання стихійних форм суспільного розвитку та хижацького ставлення людини до природи;
- новий гуманізм, здатний забезпечити в людині таку трансформацію, піднести її якості й можливості до рівня, відповідного її зростаючій відповідальності у цьому світі (А.Печей).

- 1) самообмеження як вищий вияв людської свободи;
- 2) самозбереження як природна форма поведінки і спосіб життя у світі обмежених можливостей;
- 3) помірне споживання за наявності достатньо високих здобутків у царині культури.

II варіант

- Шлях коеволуції (сумісності еволюції людини і природи). Поеднання помірною втручання в природу з ефективними природоохоронними заходами, спрямованими передусім на збереження природної багатоманітності й механізмів природної саморегуляції.

III варіант

- Вимога екологічно-гуманістичної диктатури (на рівні світового співтовариства потрібно впровадити політико-правові засади жорсткого міжнародного контролю над виробництвом і споживанням у всьому світі).

РЕЗЮМЕ

1. Поняття “суспільство” й “природа” є співвідносними та смислово обмежують одне одного. Формування і розвиток суспільства відбувається в рамках соціогенезу, де природне зумовлювало соціальне, а соціальне вдосконалювало природне начало. Але природа не може бути зведена до “географічного середовища”, “довкілля”, “загального предмету виробничої діяльності” або “засобу до життя”. Природа є насамперед універсумом, що охоплює усе суще, у тому числі наше пізнання і практичну діяльність. У цьому плані ми - лише частинка цього універсуму, хоча й унікальна за своїми можливостями. Коли ж звужується зміст поняття “природа” (лише до частини універсуму), абсолютизується і протиставляється таке розуміння людині й суспільству, то природа за цих умов втрачає певну самоцінність і відношення до неї з боку людини набуває утилітарного, споживацького характеру.

2. Існують такі основні історичні форми взаємодії людини і природи:

а) безпосередня, або синкретична єдність людини і природи (життя у злитті з природою); б) протистояння людини і природи (коли людина намагається панувати над природою, “підкоряти” її своїй волі); в) гармонія, або внутрішньодиференційована єдність з природою, в якій реалізується ідея коеволуції та морально-ціннісного ставлення до природи.

3. Остання історична форма взаємодії людини і природи, що пов'язана з кінцем XX ст., ґрунтується на законах єдності організму і середовища та на засадах етики благоговіння перед життям А.Швейцера. Це детерміновано сучасною екологічною кризою (забруднення навколишнього середовища, обмеженість природних ресурсів, зростання народонаселення та проблемність забезпечення його продуктами харчування, урбанізація, індустріалізація тощо). Загалом же сучасна екологічна ситуація зумовлена діяльним типом ставлення до світу, здійснюваним через її "поборення" й володарювання над нею.

4. Шляхами подолання екологічної кризи є: а) перехід до "високих" та екологічно чистих технологій; б) подолання стихійних форм суспільного розвитку та хижацького ставлення до природи; в) формування нового гуманістичного світогляду, співзвучного не тільки набутій людиною могутності, але й як такого, що відповідає зміненим умовам, гнучкого і здатного до самооновлення, здатного регулювати й спрямовувати розвиток усіх сучасних революційних процесів і змін у промисловій, соціально-політичній, науковій і технічній галузях.

5. Основними принципами нового гуманізму є почуття глобальності, любов до справедливості, нетерпимість до насильства (А.Печчеї). Найважливішою ідеєю нового гуманізму є ідея збереження (стабільність систем у їхньому постійному самооновленні). Самозбереження людства можливе через самозміну людини, що лежить на шляху послідовного самообмеження, у площині переходу від ери "гомо фабер" (людини, що виробляє) до ери "гомо модератус" (людини поміркованої). Самообмеження є природною формою поведінки людини й самого способу життя у світі обмежених можливостей. Воно не суперечить самій сутності людини, навпаки, є її адекватним виявленням і найвищим виявом людської свободи.

6. Глобальна стратегія на сучасному етапі може бути реалізована як на шляхах коеволюції (помірного втручання в природу ефективними природоохоронними заходами, спрямованими на збереження природної багатоманітності й механізмів природної саморегуляції), так й у зрізі еколоґо-гуманістичної диктатури, що вимагає впровадження політико-правових засад для жорсткого міжнародного контролю над виробництвом і споживанням у всьому світі.

7. Екологічним імперативом сьогодення є намагання уникати дій, які спричинили б незворотні зміни в природі та були б перепорою у збереженні природної багатоманітності. Мета, до якої повинне прагнути людство у ХХІ сторіччі, - життя із скромним добробутом та істинною людською гідністю.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

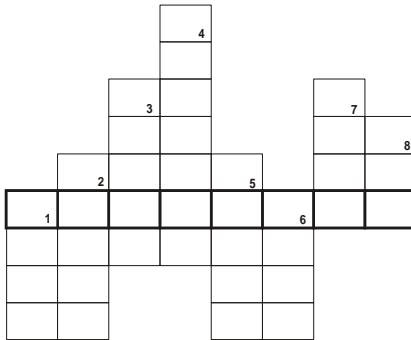
1. У чому полягає філософський зміст проблеми відношення людини до природи?
2. Що розуміється під поняттям "природа"?
3. Які історичні типи взаємодії людини і природи можна виділити? Дайте їм характеристику.
4. Що робить природу світом для людини? Якими є риси природи як світу?
5. Що зумовило сучасну екологічну кризу? Які існують шляхи подолання цієї кризи?
6. Що становить зміст поняття "новий гуманізм"? Якою є його смислова структура?
7. Якими є можливі варіанти глобальної стратегії, в чому полягають сильні та слабкі сторони кожного з них?
8. Прочитайте уважно розд. 8 "Людина і світ природи" книги В.Г. Нестеренко "Вступ до філософії. Онтологія людини". - К.,1995 і дайте конкретну відповідь на питання: Які ідеї мислителів минулого можуть бути використані для обґрунтування нового ставлення до природи, для розробки оптимальної екологічної стратегії людства?
9. У 3 - 5 пунктах спробуйте сформулювати програму екологічної безпеки в Україні, ґрунтуючись на існуючих проблемах сучасної екологічної ситуації в країні.
10. Чи існують межі втручання людини в навколишнє середовище? Дайте письмову відповідь на це питання, використавши поняття "ноосфера" (Див. В.К. Вернадский "Научная мысль как планетарное явление" і "Философские мысли натуралиста" // Мир философии. Ч.1. - С.497-512.).
11. Прореферуйте статті В.С. Крисаченка Стратегія виживання виду Homo sapiens // Філософська і соціологічна думка. - 1992. - №10 та В.Пустовойта Україна на шляху до пустелі // Наука і

суспільство. - 1990. - №6.

12. Заповнивши кросворд по вертикалі, по горизонталі прочитаєте ім'я філософа, автора слів: "Моє вчення чи погляд може бути

виражено в двох словах: природа і людина".

1. Французький філософ, представник структуралізму.
2. Німецький філософ, засновник філософської антропології.
3. Засновник психоаналізу.
4. Російський філософ, представник персоналізму.
5. Німецький філософ, автор

твору "Втеча від свободи".

6. Одне з понять, яке аналізує А.Камю.

7. Об'єкт аналізу в герменевтиці.

8. Слово, яке у перекладі з грецької означає "рухоме повітря", "подих".

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Виберіть судження, яке найточніше виражає зміст поняття "природа":

- а) природа - це географічне середовище, в якому перебуває людина;
- б) природа - це біосфера Землі;
- в) природа - це біосфера та ноосфера;
- г) природа - це та частина світу, яка стала об'єктом теоретичної і практичної діяльності людей.

2. Згода з яким положенням веде до "географічного детермінізму"?

- а) природне середовище - необхідна умова існування людей;
- б) географічне середовище може прискорити або уповільнити прогрес суспільства;
- в) географічне середовище визначає політичний лад, культуру, економіку і мораль народу, що живе в ньому;
- г) закони розвитку природи відмінні від законів розвитку суспільства.

3. Згадайте відомий вислів Базарова із роману І.Тургенєва "Батьки і діти": "природа - не храм, а майстерня, і людина в ній трудівник". Яку історичну форму взаємодії людини і природи цей вислів відображає?

- а) синкретичну єдність людини і природи;
- б) протилежність людини і природи;
- в) внутрішньодиференційовану єдність людини з природою, в якій реалізована ідея "кoeволюції".

4. Що робить природу світом для людини?

- а) те, що вона є основою для її фізичного існування;
- б) субстанційність (самоствореність і самотвірність) природи;
- в) той факт, що людина вийшла із природи;
- г) притаманна природі доцільність;
- д) багатоманітність природи.

5. Геополітика так відноситься до географічного середовища як:

- а) неомальтузіанство до _____;
- б) "географічний детермінізм" до _____;
- в) альтруїзм до _____;
- г) технологічний детермінізм до _____.

6. До сучасних екологічних проблем відноситься:

- а) забруднення навколишнього середовища;
- б) загроза третьої світової війни;
- г) вичерпність природних ресурсів;
- г) енергетична криза;
- д) зростання народонаселення і проблема забезпечення його харчуванням;
- е) індустріалізм.

7. Урбанізація - це:

- а) індустріалістська раціональність;
- б) хижацьке відношення людини до природи;
- в) філософський термін, котрим позначають "світ як ціле" або "все суше";
- г) історичний процес швидкого зростання ролі міст у розвитку суспільства;
- г) термін для позначення історії родового розвитку організмів.

8. До термінів з графі "А" підберіть їх тлумачення в графі "Б".

А	Б
1. Екологія	а) творчий бік культури;
2. Природа	б) сфера матеріального виробництва;
	в) вчення про зв'язок організмів із середовищем;
3. Ноосфера	г) універсум, що охоплює усе суще, у тому числі наше пізнання і практичну діяльність;
	д) біосфера, перебудована колективним розумом та працею людства для задоволення його потреб.

9. Поняття "ноосфера" було вперше введено:
- В.І.Вернадським;
  - Т. Мором;
  - Т. Мальтусом;
  - Тейяр-де-Шарденом;
  - Г. Леруа.
10. Найбільш важливі варіанти глобальної стратегії пропонуються:
- представниками Франкфуртської школи;
  - представниками неомальтузіанства;
  - представниками Римського клубу;
  - представниками Чиказької соціологічної школи.
11. Виділіть три варіанти екологічного імперативу:
- люди, бережіть природу!;
  - не слід заподіювати природі ніякої шкоди;
  - під жорсткий міжнародний контроль виробництво і споживання у всьому світі!;
  - слід уникати дій, які спричиняли б незворотні зміни в природі;
  - природна багатоманітність повинна бути збережена!

Тема 20. ЛЮДИНА І СУСПІЛЬСТВО

Суспільство - це система історично визначених форм взаємодії і взаємовідносин між людьми, яка складається в процесі діяльності людей по перетворенню природи й власного життя.

- Суспільство у філософсько-теоретичному плані є соціальною формою руху матерії або суспільний спосіб саморуку Природи як універсуму;
- суспільство - це певний соціальний організм, суспільна цілісність з притаманними їй загальними законами і ментальними основами існування та розвитку;
- суспільство - це реально існуючі й діючі люди в їх соціальних, насамперед виробничих, відносинах;

Пов'язують індивіда із соціальною групою, із суспільством **суспільні відносини**. Вони є засобом включення індивіда в суспільну практику, в соціальність.

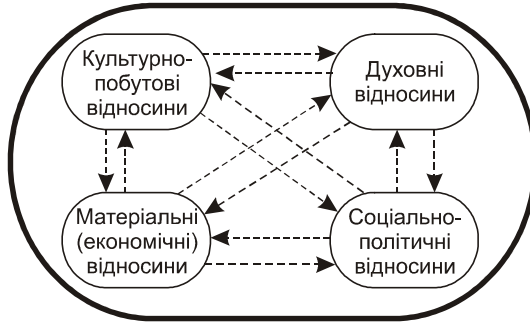
- Це відносини, що складаються в процесі багатогранної життєдіяльності людей як її суб'єктів - індивідів та соціальних спільнот;
- ці відносини охоплюють (пронизують) собою всі сфери суспільного життя та діяльності: економічну, соціально-політичну, духовну, культурно-побутову;
- центральною ланкою, суверенним суб'єктом суспільних відносин, що визначає смисл і мету історичного процесу, є людина.

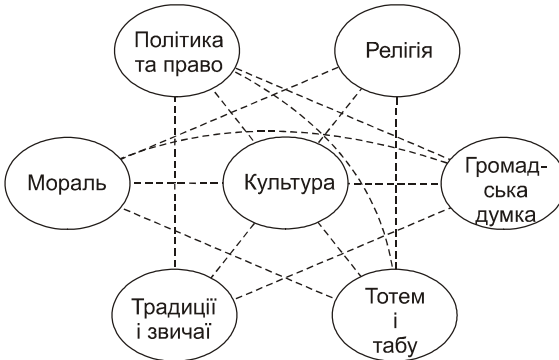
- Отже, суспільні відносини мають індивідуально-соціальну основу. Їх суб'єкт - індивіди та соціальні спільноти. Будуються вони на основі внутрішньовмотивованих як індивідуальних, так і соціальних (класових, національних, групових) інтересів, потреб і лише тоді задовольняють людину, коли їй пощастило досягти більш-менш оптимального їх співвідношення.

- Розрізняють такі групи соціальних відносин:

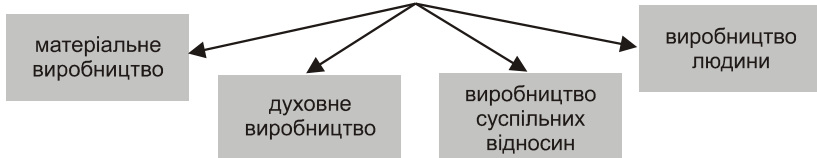
- матеріальні (економічні): виробничі, технологічні, розподілу, обміну;
- соціально-політичні: класові, національні, етнічні, соціально-групові;
- духовні відносини: моральні, релігійні, художньо-естетичні, наукові;
- культурно-побутові: родинно-сімейні, товариські (приятельські), подружні, культурно-традиціоналістичні, побутові тощо.

- Система регуляторів суспільних відносин, що дозволяє підтримувати громадський порядок, суспільну злагоду, дисципліну громадян, їх взаємозумовлене ставлення один до одного і до суспільства:

Основою функціонування та розвитку суспільства є суспільне виробництво

Розвиток суспільства є природно-історичним процесом, що поєднує в собі зміни міжформаційного (революційного) та внутрішньоформаційного (еволюційного) характеру.

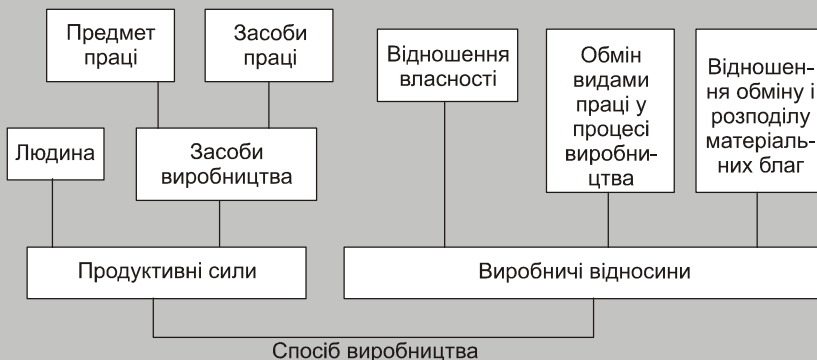
Суспільно-економічна формація - певний тип суспільства, що історично склався, який розвивається і функціонує відповідно до притаманних йому об'єктивних законів на ґрунті конкретного способу виробництва.

Історична епоха відображає той чи інший відрізок всесвітньої історії відповідно до провідної для даного часу тенденції суспільного розвитку.

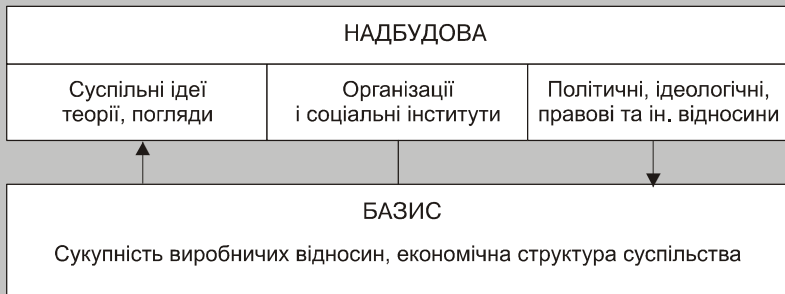
СТРУКТУРА СУСПІЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ ФОРМАЦІЇ

МАТЕРІАЛЬНЕ ВИРОБНИЦТВО

БАЗИС І НАДБУДОВА

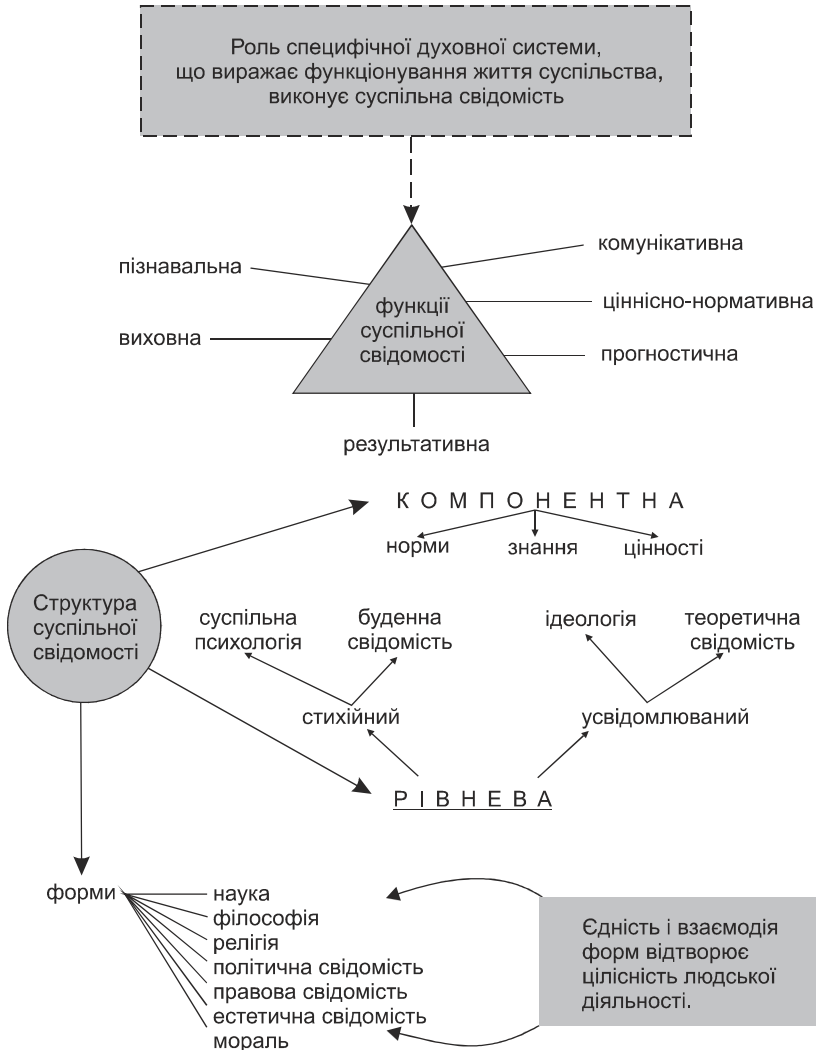
Органічне поєднання правових регулятивів з державними структурами формує ще один якісно новий механізм регуляції, функціонування та розвитку соціуму, який дістав назву політики (від грецьк. *πολιτική* – державні або суспільні справи).

- Політика - соціальний феномен, що складається з різних (матеріальних, соціальних, духовних) підрозділів суспільного життя. Він охоплює такі елементи: політична свідомість (масова та індивідуальна); політичні відносини, явища та процеси; політичні інститути та установи; політичні норми.
- Політична організація суспільства:

- Держава - це соціально-політичний механізм, що виникає в класовому суспільстві з метою регуляції суперечливих відносин між класами і соціальними групами, вирішення конфліктних ситуацій, забезпечення відповідного рівня соціальної стабільності системи.
- Держава виникає тоді, коли соціальні суперечності не знаходять об'єктивного вирішення й регуляції існуючими регулятивними механізмами (мораль, релігія, традиції).

- Ознаки держави: територіальне об'єднання населення, публічна влада, система податків.
- Історично держава змінює свою форму, але виконує одні і ті ж функції: внутрішні та зовнішні.

РЕЗЮМЕ

1. “*Соціетас*” (від лат.) - суспільство, буквально означає “поєднувати”, “об’єднувати”, “організувати спільну працю”. Суспільство в його сучасному розумінні - це певна сукупність відносин між людьми й форм організації їх спільного життя, в яких вони беруть безпосередню участь, добровільно вносять свою ініціативу та свою відповідальність.

2. Дійсне людське буття здійснюється як співбуття, що виявляється в смисловій взаємодії, комунікації з іншими людьми. Зв’язують індивіда із соціальною групою, з суспільством суспільні відносини. Вони є засобом включення індивіда в суспільну практику, в соціальність. Ці відносини охоплюють собою всі сфери суспільного життя та діяльності: економічну, соціально-політичну, духовну, культурно-побутову. Суспільні відносини мають індивідуально-соціальну основу. Будуються вони на основі внутрішньо вмотивованих як індивідуальних, так і соціальних (класових, національних, групових) інтересів та потреб. Виділяють такі основні групи соціальних відносин: економічні, соціально-політичні, духовні, культурно-побутові.

3. Основою функціонування та розвитку суспільства є суспільне виробництво. Поняття “суспільне виробництво” є не тільки економічною, а й соціально-філософською категорією. Вона відображає родовий, суспільно-значущий спосіб буття людини, основою якого є праця. Суспільне виробництво - це не лише перетворення природи для задоволення людських потреб, це відтворення самого соціального способу існування людини і соціальної структури суспільства як певного організму. Суспільне виробництво включає в себе такі підсистеми: матеріальне виробництво, духовне виробництво, виробництво суспільних відносин та виробництво (формування) конкретного типу особистості. Матеріальне виробництво зорієнтоване на задоволення потреб людини (їжа, одяг, житло тощо). Духовне виробництво забезпечує програму діяльності людей, дає необхідні знання, формує ціннісні орієнтири. Виробництво суспільних відносин забезпечує певну організацію взаємодії в системах людина-техніка, людина-природа, людина-людина, людина-техніка-природа й т.ін. Виробництво конкретного типу особистості зорієнтоване на формування людини, що відповідає вимогам суспільства і здатности до саморозвитку.

4. Основою та умовами розвитку всіх компонентів суспільного виробництва є матеріальне виробництво. Воно визначає характер і напрям розвитку суспільного виробництва. Стан останнього забезпечує певну соціальну структуру суспільства, тип політичної організації, образ життєдіяльності, тип особистості, зміст усіх форм духовного життя.

Матеріальне виробництво завжди і при усіх умовах виступає у вигляді конкретного способу виробництва. Спосіб виробництва - це історично конкретна єдність продуктивних сил (людина, засоби виробництва) та виробничих відносин (відношення власності, обміну видами діяльності у процесі виробництва, відношення обміну і розподілу матеріальних благ). Протиріччя між продуктивними силами і виробничими відносинами складає джерело і рушійну силу суспільного розвитку, забезпечує виникнення і формування нового способу виробництва в лоні старого суспільства (загальносоціологічний закон відповідності виробничих відносин рівню і характеру розвитку продуктивних сил).

5. Формою реалізації суспільних відносин, в основі яких лежать інтереси певних соціальних груп, є соціальна діяльність, практика. На відміну від виробничої діяльності, безпосередньо пов'язаної з перетворенням природи, соціальна практика пов'язана із регулюванням соціальних зв'язків, узгодженням інтересів різних соціальних груп, індивіда і держави тощо, а також із зміною відносин, що відбувається на основі створення нових соціальних інститутів або реформування старих.

6. Важливим механізмом регуляції, функціонування та розвитку суспільства є політика (від грецьк. політика - державні або суспільні справи). Політика - це такий феномен, що складається із різних (матеріальних, соціальних і духовних) підрозділів суспільного життя. Вона включає в себе такі елементи: політичну свідомість; політичні відносини та діяльність, явища і процеси; політичні інститути та установи; політичні норми. Політична організація суспільства - це політична структура та певний спосіб поєднання її елементів, найважливішими із яких є держава, партії, рухи, громадські організації, профспілки та інші. Центральним елементом у політичній організації суспільства є держава. Вона виникає у класовому суспільстві з метою регуляції су-

перечливих відносин між соціальними групами, вирішення конфліктних ситуацій і забезпечення соціальної стабільності системи.

7. Становлення людського духу відбулося у далекі доісторичні часи, коли свідомість ще мало чим відрізнялася від інстинкту й існувала як інстинктивна свідомість, або як усвідомлений інстинкт. Людська духовність формувалась у процесі антропосоціогенезу на основі суспільної праці й спілкування індивідів. Духовність людини постає як соціальне явище і, разом з тим, як своєрідне продовження еволюції живого до рівня людського.

8. Духовне життя суспільства охоплює світ ідеального (сукупність ідей, поглядів, гіпотез, теорій тощо) разом з його носіями (суб'єктами) та матеріальними засобами виробництва і поширення. Суб'єктами духовного життя суспільства є люди - індивіди та соціальні спільноти (класи, нації, народи). У цьому зв'язку можна говорити про особисте духовне життя людини (її духовний світ), про духовне життя класу (класова самосвідомість), нації (національний характер, національна психологія і культура), народу (традиції, звичаї тощо).

Духовне життя суспільства багатогранне і суперечливе, а його структура є складною. Вона включає в себе принаймні три такі елементи: духовне виробництво, суспільну свідомість, духовну культуру.

9. Духовне виробництво - це вид трудової діяльності, суттю якої є творення предметів духовних потреб людини. Воно здійснюється у нерозривному зв'язку з іншими видами виробництва (матеріальним, соціально-політичним тощо) і водночас є відносно самостійним.

Духовне виробництво - це й виробництво свідомості: ідей, поглядів, переконань, гіпотез, теорій тощо. Проте суспільну свідомість не можна уявляти як просту суму індивідуальних свідомостей. Це специфічна духовна система, що існує у вигляді різноманітних форм: системи філософських, наукових, художніх, моральних, правових, політичних ідей та уявлень. Характерною її особливістю є відносна самостійність щодо індивідуальної свідомості й суспільного буття. Основу власне суспільної свідомості становлять традиції, моральні норми, громадська думка, настрої, погляди, звичаї, смаки тощо. У структурному вимірі суспільна свідомість складається з таких елементів: індивідуальна (суспільна) свідомість і безпосередньо суспільна свідомість; емпірична (здоровий глузд) і теоретична суспільна свідомість; суспільна психологія та ідеологія. Суспільна свідомість не тільки відобра-

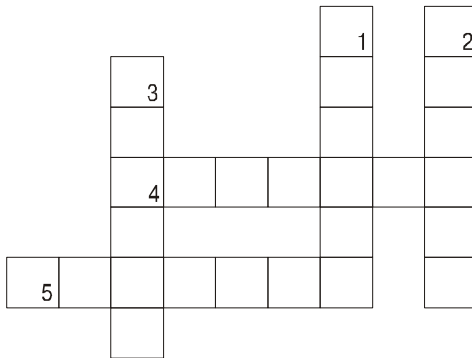
жає суспільне буття, а й творить його. Це проявляється у різнобарвності функціональних проявів свідомості (пізнавальна, комунікативна, виховна, ціннісно-нормативна, регулятивна та прогностична функції).

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що таке суспільство?
2. Які сфери життя суспільства існують?
3. Що розуміється під поняттям "суспільне виробництво"?
4. Які типи суспільно-економічних та технологічних способів виробництва склались історично?
5. Що таке суспільні відносини? Які групи суспільних відносин існують?
6. Які елементи системи регулятивів суспільних відносин існують?
7. Що таке матеріальне виробництво і яка його роль в історичному розвитку суспільства?
8. Що таке політика і яка її роль у загальному механізмі регулювання процесів у суспільстві?
9. Що включає в себе політична структура суспільства?
10. Держава: які головні ознаки держави і які функції вона виконує?
11. Які існують історичні форми держави? Дайте їх характеристику.
12. Яка роль суспільної свідомості у функціонуванні суспільства? Охарактеризуйте структуру і функції суспільної свідомості.
13. Які існують форми суспільної свідомості? Охарактеризуйте їх.
14. Уважно ознайомтесь із статтею М.Поповича // Наука і світ. 1989, №2. Проаналізуйте визначення громадянського суспільства, визначте відмінність останнього від сучасної політичної організації суспільства. Висловіть своє відношення до точки зору автора.
15. Письмово обґрунтуйте, чим визначається тип держави та її форми.
16. Порівняйте за змістом поняття "національна свідомість" та "національна ідеологія". Поясніть, коли доцільно вживати перше чи друге поняття.
17. Розкрийте зміст понять: "історична свідомість", "екологічна

свідомість", "технократична свідомість", "гуманістична свідомість".

18. Прочитайте працю Г.Маркузе "Одновимірна людина. Дослідження ідеології розвинутого індустріального суспільства" // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. К.1996. Визначте, які проблеми технологічного впливу на людину і соціальний розвиток піднімає автор.
19. Чітко визначте основні особливості ментальності українського народу. Складіть таблицю загального і відмінного в рисах духовного і культурного життя українського і російського народів.
20. Спираючись на навчальний посібник В.Г.Нестеренко "Вступ до філософії: онтологія людини". - К., - 1995 (розд.7), визначте головні принципи сучасної соціальної стратегії. Дайте змістовну характеристику кожному з них.
21. Згадайте їх імена і заповніть кросворд.

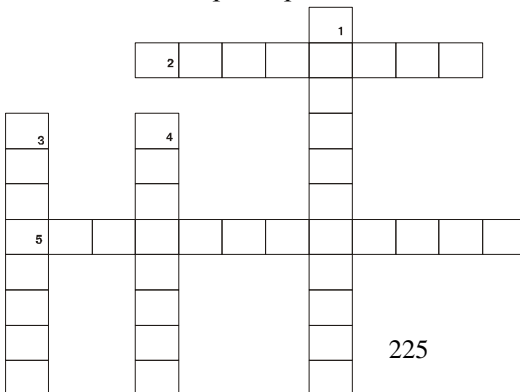
По вертикалі:

1. Про нього М.Бердяєв сказав, що він останній істинний гуманіст.
2. Автор теорії "стадій економічного росту".
3. Він вважав, що історія - це саморозвиток абсолютної ідеї.

По горизонталі:

4. Його називають батьком історичної науки.
5. Він уперше вжив термін "філософія історії".

22. Згадайте основні принципи філософського аналізу суспільства і заповніть кросворд:

По горизонталі:

2. Розкриття становлення об'єкту, явища.
5. Неупередженість, незалежність суджень.

По вертикалі:

1. Розкриття об'єкту як цілісного.
3. Врахування різних етапів

- пів становлення соціуму.
4. Цілеспрямована діяльність людей.

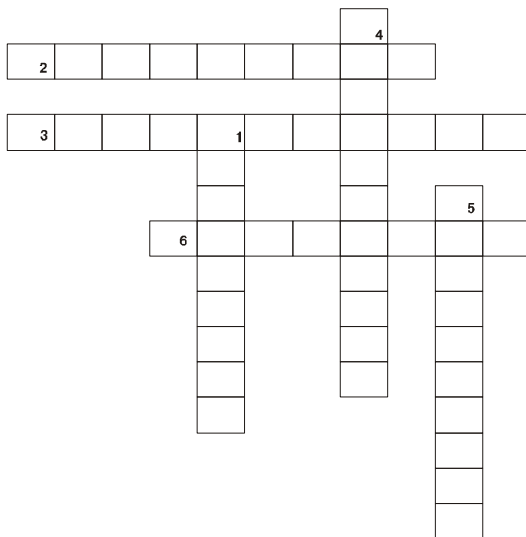
23. Соціальна філософія марксизму:

По горизонталі:

2. Суть державної влади пролетаріату.

3. Принцип, на якому базується соціальна філософія марксизму.

6. Тип суспільства, історичний ступінь розвитку.

По вертикалі:

1. Суб'єкт і рушійна сила соціалістичної революції.

4. Спосіб переходу від однієї формації до іншої.

5. Розрив єдності між суб'єктом і його функціями.

24. Розгорніть в логічній формі вислів Піфагора про те, що народ, який поважає себе, ніколи не може бути невільником.

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. До кожного поняття в графі "А" підберіть відповідне положення з графі "Б".

А	Б
1. Соціологізм	а) система зв'язків і взаємозв'язків між людьми;
2. Суспільство	б) конкретно-історичний тип суспільства;
3. Суспільне виробництво	в) абсолютизація суспільно-економічних факторів розвитку суспільства;
	г) процес людської діяльності, що приводить до виникнення якісно нового;
	г) виробництво людьми свого суспільного життя;
	д) вчення про суспільно розвинену людину.

2. Хто з названих філософів розвивав ідеї: а) історизму; б) історизму?

- а) Вольтер;
- б) К.Марк;
- в) К.Поппер;
- г) Г.Гегель;
- г) К.Ясперс;
- д) В.Дільтей.

3. До кожної групи соціальних відносин (графа "А") підберіть з графи "Б" ті, які розкривають їх суть.

А	Б
1. Матеріальні	родинно-сімейні, класові, товариські, культурно-традиціоналістські, релігійні, виробничі, художньо-естетичні, наукові, технологічні, моральні, обміну, національні, розподілу, етнічні, подружні, соціально-групові.
2. Соціально-політичні	
3. Духовні	
4. Культурно-побутові	

4. У систему регулятивів суспільних відносин входять:

- а) політика і право;
- б) наука;
- в) релігія;
- г) табу;
- г) міф;
- д) мораль;
- е) культура;
- є) традиції і звичаї;
- ж) інформація;
- з) культура;
- и) праця.

5. Це неправильно, що суспільно-економічна формація:

- а) характеризується певним способом виробництва;
- б) включає в себе певні продуктивні сили і виробничі відносини;
- в) відображає той чи інший відрізок всесвітньої історії відповідно до провідної для даного часу традиції суспільного розвитку;
- г) характеризується певним побутом, культурою і способом життя;
- г) служить єдиним методом періодизації історії.

6. До кожного поняття (графу "А") підберіть відповідні елементи з графи "Б", що його характеризують.

А	Б
1. Продуктивні сили	а) продуктивні сили і виробничі відносини; б) власність, обмін, розподіл;
2. Виробничі відносини	в) предмети праці, люди, засоби праці, засоби виробництва;
3. Спосіб виробництва	г) наука; г) релігія, законодавство.

7. Політика - це:

- а) система поглядів та ідей, що виражає інтереси певних соціальних груп;
- б) боротьба партій;
- в) організаційно-регулятивна сфера суспільства, державна діяльність;
- г) духовний бік культури.

8. Принцип класовості у політиці розвивали:

- а) Арістотель;
- б) Епікур;
- в) Ф.Гізо;
- г) К.Маркс;
- г) Е.Фромм.

9. У політичну організацію суспільства не входять:

- а) армія, суд, правоохоронні органи;
- б) християнсько-демократична партія;
- в) профспілки;
- г) адвентисти сьомого дня;
- г) організація ветеранів;
- д) Українська Православна Церква;
- е) спілка кооператорів.

10. До кожної форми державного правління (в графі "А") підберіть відповідне їх пояснення в графі "Б".

А	Б
1. Монархія 2. Конституційна монархія 3. Республіка 4. Президентська республіка 5. Парламентська республіка	а) формування уряду на парламентських засадах (з представників однієї або кількох партій); б) форма державного правління, яка ґрунтується на виборності органів влади, що обираються всім населенням на визначений термін; в) форма правління, за якої верховна влада належить одній людині; г) форма правління, за якої роль президента в системі органів державного правління є значною, а уряд формується позапарламентським шляхом; г) форма правління, де влада монарха обмежується певним законами.

11. Типами політичних режимів є:

- а) анархія;
- б) демократія;
- в) авторитаризм;
- г) монархія;
- г) фашизм;
- д) теократизм;
- е) тоталітаризм.

12. Чи може монархія бути демократичною?

- а) так;
- б) ні.

13. Тоталітаризм так відноситься до цілісності, як:

- а) аналогія до _____;
- б) анархізм до _____;
- в) утилітаризм до _____.

14. Визначте, що характеризує компонентну, а що рівневу структуру суспільної свідомості.

А	Б
1. Компонентна 2. Рівнева	а) наука, релігія, мораль; б) право, політика; в) знання, норми, цінності; г) виробничі відносини; г) суспільна психологія, буденна свідомість, ідеологія.

15. Які з понять найбільш повно виражають суть свободи?

- а) свобода волі;
- б) відчуження;
- в) рівність;
- г) відповідальність;
- г) необхідність.

16. Виділіть пари філософів, яким належали протилежні погляди на свободу людини:

- а) К.Маркс – Ж.-П.Сартр;
- б) Ф.Ніцше - Л.Вітгенштейн;
- в) В.Соловйов - Г.Сковорода;
- г) З.Фрейд - Л.Фейербах.

17. Кому належать праці, пов'язані з концепціями "постіндустріального", "інформаційного" суспільства? (З граfi "Б" виберіть філософів, що є авторами перерахованих робіт, - граfi "А").

А	Б
1. "Прихід постіндустріального суспільства". 2. "Культурні суперечності капіталізму". 3. "Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії"	а) Платон; б) Ж.Руссо; в) Д.Белл; г) Д.Лайон; г) С.Фромм.

Тема 21. ЄДНІСТЬ ТА РІЗНОМАНІТНІСТЬ СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНОГО РОЗВИТКУ

Ідея соціального прогресу, тобто безперервного і дедалі зростаючого вдосконалення життя, розвитку людини, є історичним явищем.

Вперше теза про прогрес як загальний закон історії виникає у 18 ст. і пов'язана з іменем А.Тюрго. "Маса людського роду... - писав він, - завжди прямує, хоч і повільними кроками, до все більшої досконалості". В основі прогресу, як і суспільного життя, за А.Тюрго, є людський розум

- Вчення про стадії культурного прогресу людства: релігійну, спекулятивну, наукову (А.Тюрго, О.Конт).
- Визначення магістральних теоретичних й методологічних підвалин розуміння суспільного прогресу. Поділ на цій основі історії на десять самостійних епох як поступальних етапів розвитку людського розуму (Ж.Кондорсе).
- Матеріалістична концепція прогресу як об'єктивного руху історії до комуністичного майбутнього (К. Маркс, В. Ленін).

Людське суспільство - складна динамічна система, розвиток якої є багаточленним при збереженні прогресивної тенденції.

Основні
концепції
суспільного
прогресу

- концепція "осьового часу" (К.Ясперс);
- концепція локальних цивілізацій (А.Тойнбі);
- концепція обмеженого зростання (А.Томпфлер);
- концепція ступенів росту (Р.Арон);
- гуманістична концепція прогресу.

Оскільки прогрес є опосередкований і відчужений процес суспільно-історичного розвитку, "сходження" людини до самої себе в якості людяної, вільної істоти, то визначений критерій має два виміри:

- абсолютний (загально-історичний). Абсолютним критерієм суспільного розвитку виступає міра розвитку самої людини, її сутнісних сил і свободи;
- відносний (конкретно-історичний). Відносним критерієм може виступати рівень розвитку продуктивних сил, характеру суспільних відносин, ступінь демократизації суспільства тощо.

Розвиток суспільства не може бути охарактеризованим однозначно. У ньому мають місце як загальне, типове, повторюване спадкове, так і унікальне, "одиничне", неповторне:

- до XIX ст. включно в соціально-філософських теоріях прогресу більше акцентувалося на повторюваності (формаційна теорія розвитку суспільства К.Маркса);
- у XX ст., особливо починаючи з 20-х років, у соціально-філософських теоріях прогресу акцент робиться на неповторності й унікальності ("індивідуалізований метод" Г. Рікєрта, В.Вільдельбанда; історія окремих цивілізацій і локальних культур (О.Шпенглер, П.Сорокін, А.Тойнбі)).

Перший підхід до розуміння суспільного прогресу можна назвати формаційним. Він відповідав індустріальному суспільству. Другий - цивілізаційним, який пов'язаний з переходом від індустріального до постіндустріального суспільства.

Не дивлячись на те, що їх значення історично змінюється, ці два підходи доповнюють один одного.

В другій половині XX ст. тип всесвітньої історії зазнає значних змін:

- зростає взаємозалежність усіх народів планети. Людство починає усвідомлювати себе як єдине ціле;
- вступає в дію закон різноманітності форм суспільного розвитку на відміну від тенденції до уніфікації кінця XIX - першої половини XX ст.;
- людство постало перед реальністю загрози самознищення, що є проблемою номер один у системі глобальних проблем сучасності (загроза третьої світової війни, глибока екологічна криза, значний розрив між відсталими і розвинутими країнами, зростаюча продовольча проблема і демографічний вибух, відставання соціального і морального розвитку людини від розвитку можливостей науково-технічного прогресу).

Ці проблеми зумовили в соціальній філософії ідеї і концепції, що заперечують прогрес.

- Правда, ідея заперечення прогресу висловлювалась ще за довго до ХХ ст., її фундатором вважають Платона (ідея "золотого віку").
- Заперечення прогресу обґрунтовується тим, що кожен народ має неповторну й унікальну культуру, яка не підлягає порівнянню з іншими і тому не може вимірюватися в системі категорій прогресу (К.Леві-Стросс).
- Заперечення прогресу базується на твердженнях, що історія розвивається вкрай суперечливо і здебільшого регрес домінує над прогресом та нейтралізує його (Б.Рассел, А.Тойнбі, Р.Арон).
- Заперечення прогресу ґрунтується на запереченні його в цілому і визнанні його чинності щодо окремих галузей життєдіяльності людей або історичних народів, розвитку суспільства (О.Шпенглер, К.Ясперс, Фукуяма, есхатологічні релігійні версії смислу історії).

Суперечності прогресу, безумовно, мають місце. На них особливу увагу звернув Г.Гегель. Він розглядав історію з боку нагромадження жорстокості і творчого злету культури. Періоди щастя в історії, вважав він, завжди змінюються трагізмом соціальних конфліктів. Проте історичні суперечності призводять не лише до фатального трагізму і війни, а й до прогресу в осмисленні свободи. Саме тому Г.Гегель пропонував розглядати історію як суперечність, що адекватно охоплюється лише парюю співвідносних категорій "прогрес-регрес".

РЕЗЮМЕ

1. Ідея соціального прогресу виникає лише у XVIII ст. і пов'язана з іменами таких просвітителів, як А. Тюрго, Ж. Кондорсе, Ж.-Ж. Руссо та ін. Тривалий час у філософській літературі суспільний прогрес розглядався переважно як прогрес матеріального виробництва, в межах якого людина поставала як його засіб. Згодом життя довело неспроможність цього спрощеного розуміння історії. Суспільство почали розглядати як складну систему, де усі сторони взаємопов'язані і взаємно зумовлюють одна одну. Людина посіла у цій системі центральне місце. Звідси суспільний прогрес слід визначити як прогрес безперервного становлення і розвитку людської сутності, що постає як неухильне вдосконалення самої життєдіяльності, здібностей людей із забезпечення необхідних умов свого буття.

2. Людське суспільство є складною динамічною системою, розвиток якої є багаточленним при збереженні прогресивної тенденції, тенденції руху вперед. Найбільш відомими концепціями суспільного прогресу є концепція "стрижневої доби" (К.Ясперс); концепція локальних цивілізацій (А.Тойнбі); концепція обмеженого зростання (А.Тодфлер); концепція ступенів росту (Р.Арон) та гуманістичні концепції прогресу.

3. Що є критерієм суспільного прогресу, поступального розвитку суспільства? Оскільки прогрес є опосередкований і відчужений процес суспільно-історичного розвитку, "сходження" людини до самої себе як людяної, вільної істоти, то критерій цей має два виміри: абсолютний (загальноісторичний) і відносний (конкретно-історичний). Абсолютним критерієм суспільного розвитку виступає міра розвитку самої людини, її сутнісних сил і свободи. Відносним – рівень розвитку продуктивних сил, характер суспільних відносин, ступінь демократизації суспільства, від якого залежить подальший розвиток.

4. Джерелом суспільного розвитку є, перш за все, суперечність між продуктивними силами і виробничими відносинами, а також суперечність між неухильно зростаючими матеріальними і культурними потребами людей, з одного боку, і досягнутим рівнем виробництва – з другого. Залежно від особливостей прояву і способу розв'язання суперечностей суспільного прогресу в історії людства виділяють два основних типи суспільного прогресу: антагоністичний і неантагоністичний, хоча межі між ними бувають умовними. Спільним для цих типів суспільного прогресу є те, що розвиток суспільства, його поступальне сходження від нижчих до вищих, більш досконалих форм суспільної організації, починається з виробництва і вдосконалення знарядь праці у їх взаємозв'язку із задоволенням і відтворенням потреб. Удосконалення ж знарядь праці зумовлює необхідність розвитку і вдосконалення самої людини як головної продуктивної сили. Але перший тип суспільного прогресу пов'язаний із докласовим суспільством, другий – із класовим суспільством та соціальною нерівністю.

5. Суспільний розвиток характеризується як загальним, типовим, повторюваним, спадковим, так і унікальним, особливим, неповторним. Акцент на повторюваності у розвитку суспільства мав місце, в основному, в соціально-філософських теоріях до XIX-початку XX ст.

Такий підхід має найбільш яскравий вираз у формаційній теорії розвитку суспільства (п'ять суспільно-економічних формацій К.Маркса). У ХХ ст. наголос робиться на неповторності й унікальності суспільного розвитку (теорії окремих цивілізацій і локальних культур - О.Шпенглер, П.Сорокін, А.Тойнбі та ін.). Цей підхід детермінований переходом від індустріального до постіндустріального суспільства. Формаційний і цивілізаційний підходи доповнюють один одного, хоча їх значення історично змінюється. Популярність першого сьогодні зменшується, а роль другого в умовах плюралістичних форм розвитку суспільства зростає.

6. На межі тисячоліть змінюється тип всесвітньої історії, зростає взаємозалежність усіх народів планети, людство усвідомлює себе як єдине ціле. Вступає в дію закон плюралізму форм розвитку суспільства, людство постає перед реальністю загрози самознищення, складним протиріччям між соціальним і моральним розвитком людини і розвитком можливостей науково-технічного прогресу. Усе це зумовило розмаїття нових соціально-філософських теорій і концепцій, починаючи з ідеї "кінця історії" (Фукуяма) і закінчуючи теоріями "нульового росту" і "заморожування" розвитку продуктивних сил (Римський клуб). Не втрачають популярності екзистенціалістські та есхатологічні релігійні теорії смислу історії.

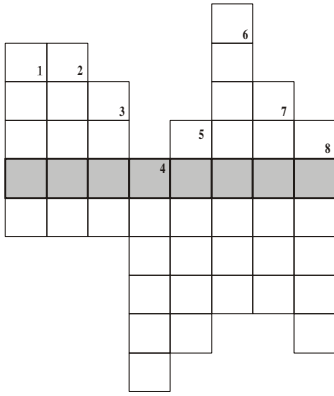
7. Щодо природи суспільного розвитку, її сучасного розуміння, слід зазначити: історія – це як нагромадження жорстокості, так і творчий злет культури. Періоди щастя в історії, як вважав Гегель, завжди змінюються трагізмом соціальних конфліктів. Історичні суперечності призводять не лише до фатального трагізму і війни, а й до прогресу в осмисленні свободи. Історія може бути адекватно охоплена лише парою співвідносних категорій "прогрес-регрес".

Сучасність, звісно, вимагає від нас нової соціальної стратегії, головними принципами якої повинні стати свобода, толерантність, визнання цінності багатоманітного, солідарність, ненасильство, відповідальність. І орієнтиром у цьому можуть бути відомі дзен-буддистські принципи ставлення до різних модусів історичності на загальнолюдському рівні: до минулого – вдячність; до сьогодення – конструктивна дія; до майбутнього – відповідальність.

КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Коли і чому виникла ідея прогресу?
2. Що таке прогрес?
3. Що є абсолютним і відносним критерієм прогресу?
4. Які існують концепції прогресу?
5. Чи відбувається в історії людства прогрес? Що може бути свідченням цього?
6. Які нові реальності сучасної епохи формують нове бачення прогресу?
7. Чи має історія людства свою мету? Якщо має, то якими повинні бути засоби її досягнення?
8. Чи існують межі науково-технічного і соціального прогресу? Аргументуйте свою відповідь.
9. Познайомтесь з працею Л.Н. Самойлова "Глобальные проблемы общественного прогресса: философские вопросы типологии и взаимосвязи".–М.,–1985. Випишіть найбільш важливі положення, які характеризують основні проблеми суспільного прогресу.
10. Напишіть рецензію на працю Ж.Еллюля "Техніка, або виклик століття" // Сучасна зарубіжна соціальна філософія.–К.,–1996.
11. Прочитайте працю О.Тоффлера "Третя хвиля" // Сучасна зарубіжна соціальна філософія.–К.,–1996. Про які три хвилі в розвитку суспільства йдеться?
12. Підготуйте реферат праці М.Ю. Зелінського "Людина майбутнього: прогнози і пророцтва".–К.,–1990. Дайте свій коментар позиції автора і порівняйте її з думками В.Н.Князева, висловлені ним у праці "Человек и технология".–К.,–1990.
13. Прочитайте працю П.Ю. Сауха "XX століття. Підсумки". – Київ-Рівне, 2001. (розділ 1). Дайте визначення теорії глобалізації, охарактеризуйте позитивні та негативні наслідки її реалізації в сучасних умовах.
14. Назвавши авторів відомих висловів, ви по горизонталі прочитаете ім'я родоначальника теорії прогресу.

1. "Філософи лише різним чином пояснювали світ, але справа полягає в тому, щоб змінити його".

2. "Знання - сила".

3. "Дві речі наповнюють душу... подивом і благоговінням - це зоряне небо наді мною і моральний закон у мені".

4. "Я мислю, отже я існую".

5. "Я знаю тільки те, що я нічого не знаю, а інші не знають і цього".

6. "Йдучи назад, я з матеріалістами, а йдучи вперед, я не з ними".

7. "Між теологією і наукою є Нічийна Земля... Ця Нічийна Земля і є філософія".

8. "Все дійсне розумне, все розумне – дійсне".

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Хто вперше сформулював тезу про прогрес як загальний закон історії?

- а) Арістотель;
- б) Ф.Аквінський;
- в) А.Тюрго;
- г) В.Ленін;
- д) О. Конт.

2. З граfi "Б" виберіть філософів, яким належать ідеї, наведені в граfi "А".

А	Б
1. Сенс історії полягає у загостренні світової драми. Він полягає у тому, що історія закінчиться;	а) Ж.Кондорсе;
2. Прогрес полягає в усвідомленні свободи;	б) Г.Гегель;
3. Прогрес – висхідний розвиток продуктивних сил і виробничих відносин суспільства.	в) М.Бердяєв;
	г) Ф.Ніцше;
	г) К.Маркс;
	д) Г.Марсель.

3. До внутрішніх протиріч ідеї прогресу відноситься:

- а) природна агресивність людини;
- б) протиріччя цілей і засобів прогресу;
- в) стрімке зростання народонаселення;

- г) проблема насильства;
- г) проблема прав людини;
- д) мета прогресу.

4. Чим характеризується кожен із вимірів критерію суспільного прогресу? До граfi "А" підберіть необхідні характеристики з граfi "Б".

А	Б
1. Абсолютний критерій	а) рівень розвитку продуктивних сил; б) характер суспільних відносин;
2. Відносний критерій	в) міра розвитку самої людини, її сутнісних сил і свободи; г) ступінь демократизації суспільства; г) відсутність воєн.

5. Типами суспільного прогресу є:

- а) стихійний;
- б) локальний;
- в) антагоністичний;
- г) неантагоністичний;
- г) циклічний.

6. Який із підходів до розуміння суспільного прогресу є сьогодні найбільш поширеним?

- а) формаційний;
- б) цивілізаційний;
- в) формаційно-цивілізаційний.

7. До кожного поняття у граfi "А" підберіть відповідне пояснення з граfi "Б"

А	Б
1. Рух	а) висхідний розвиток по лінії зростання організованості і багатоманітності;
2. Розвиток	б) рух по лінії спрощення організації систем і збіднення багатоманітності;
3. Прогрес	в) будь-яка зміна взагалі, безвідносно до її носія, способу і напрямку здійснення;
4. Регрес	г) процес тривалих, накопичуваних, незворотних змін.

8. Фаталізм так відноситься до непередбачуваності, як:

- а) волюнтаризм до _____;
- б) добро до _____;
- в) есхатологія до _____;
- г) технологічний детермінізм до _____.

9. Новими реальностями сучасної епохи є:

- а) неможливість розв'язання проблеми насильства;
- б) усвідомлення людством себе як єдиного цілого;
- в) відкриття закону різноманітності форм суспільного розвитку;
- г) тенденція до уніфікації суспільного розвитку;
- г) реальність загрози самознищення.

10. Це неправильно, що заперечення прогресу філософами ґрунтується:

- а) на тому, що кожен народ має свою неповторну й унікальну культуру, яка не підлягає уніфікації;
- б) на тому, що історія розвивається вкрай суперечливо і здебільшого регрес домінує над прогресом та нейтралізує його;
- в) на тому, що прогрес можливий тільки щодо окремих галузей життєдіяльності людей;
- г) на тому, що вже неможливо зупинити "руйнівні" наслідки науково-технічного прогресу;
- г) на тому, що війни - постійний супутник історії.

11. Визначте, кому із названих у графі "А" сучасних філософів належать праці, названі в графі "Б".

А	Б
1. О. Шпенглер	а) "Дослідження історії";
2. А. Тойнбі	б) "Революція надії";
3. Е. Фромм	в) "Злиденність історизму";
4. Д. Белл	г) "Прихід постіндустріального суспільства";
5. Ж. Еллюль	г) "Занепад Європи";
6. К. Поппер	д) "Техніка, або виклик століття".

Тема 22. ОСОБА І КУЛЬТУРА

Культура - особливий діяльнісний спосіб освоєння людиною світу, що включає як зовнішній світ, природу і суспільство, так і внутрішній світ самої людини, його формування і розвиток. Культура - продукт творчої діяльності людини як суб'єкта історії.

Матеріальна

Духовна

Матеріальна культура включає в себе духовне начало, оскільки завжди є результатом втілення ідей, знань, цілей людини. Продукти ж духовної культури завжди набувають виразу в матеріальних формах.

Культура, як форма виразу сутності людини в її ставленні до світу, відіграє важливу роль у розвитку цивілізації. Цивілізація - це певний спосіб культури, її зовнішня, інституціалізована форма. Вона може співпадати або не співпадати з культурою як сутнісною формою існування та розвитку людини.

Цивілізація
поєднує в собі

- перетворену людиною окультурену природу;
- засоби перетворення;
- людину, що освоїла культуру і здатна жити в окультуреному середовищі;
- сукупність суспільних відносин як форм соціальної організації культури.

Розвиток культури пов'язаний з постійним становленням нормативно-ціннісних систем, оскільки саме цінності становлять смисловий каркас культури, а сама культура є універсальним ствердженням людських цінностей.

Комплекс ціннісних орієтацій формується на основі виявлення потенційної значимості чогось (предмети, цілі, засоби, результати, умови діяльності тощо) для людського буття.

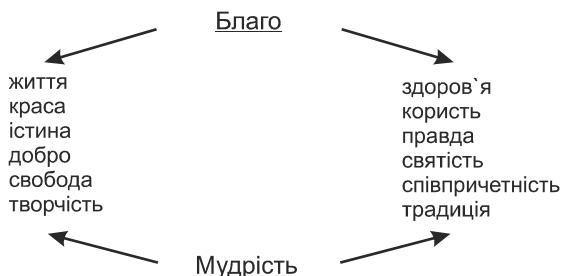
Ц
І
Н
О
С
Т
І

Індивідуальні - властиві індивідуумам, як суб'єктам світовідношення.

Групові - ті, що виражають інтереси, цілі, потреби певних груп.

Загальнолюдські - система цінностей, у яких втілюються історичні життєві смисли саморозвитку людства.

БАЗОВІ ЖИТТЄВІ ЦІННОСТІ

Розвиток культури як сфери, всередині якої людина формує свій світ цінностей та символів, включає в себе як стійку, консервативну сторону, що забезпечує оновлення та передачу людського досвіду прийдешнім поколінням, так і творчо-новаторську сторону, в рамках якої реалізується процес встановлення нового, примножуються культурні багатства в процесі творчості.

ФУНКЦІЇ КУЛЬТУРИ

- трансляція досвіду, знань, опредмечених результатів людської діяльності;
- універсальний спосіб вияву, здійснення і творення смислів;
- упорядкування буття;
- нормативна;
- орієнтаційна;
- виховна.

Життя людини в культурі має,
принаймні, два виміри:

КУЛЬТУРНИЙ
(людина виступає як носій певних цінностей і творець культури. Вона "служить" суспільству, історії, а творчість є способом виправдання людини).

Імператив культури:
людина, жива істота, повинна
бути благою.

БУТТЄВИЙ
(людина виступає як самоцінність. Повнота буття, його смислова наповненість, духовність).

Життєвий імператив:
благо повинне бути людським,
життєдайним, отже, сумісним
з життям і необхідним для
нього.

Поодинці - вони є однобічностями і згубними для людини. Коли ж людське життя йде нормально, воно підлягає дії цих двох протилежних імперативів - імперативу культури й життєвому імперативу. Узагальнюючи їх, іспанський філософ Ортега-і-Гассет так формулює остаточний припис: "Життя повинне бути культурним, але й культура зобов'язана бути життєдайною" (Ортега-і-Гассет Х. Что такое философия? –М., –1991. С.22).

РЕЗЮМЕ

1. Поняття "культура" з'явилося в стародавньому Римі у I ст. до н.е. У перекладі з латинської воно означає "обробіток", "догляд" і спочатку позначало ефективну сільськогосподарську діяльність. Поняття це вказувало на перетворюючу активність людини щодо природи, але більшою мірою - на вміння, майстерність, що їх виявляє людина у своїй праці.

Загального значення поняття "культура" набуває лише серед гуманістів XV-XVI ст., а широковживаним стає в добу Просвітництва. Ним позначають усі набутки людей, передусім знання, науку, мистецтво й взагалі все, що називали тоді освіченістю. До культури зараховували також технічні пристрої, здобутки у галузі гігієни, вдосконалення системи сполучень і таке інше. Потім до всього цього разом з освітою й новітніми політичними інституціями почали використовувати поняття "цивілізація".

2. Культура – це особливий діяльнісний спосіб освоєння людиною світу, що включає як зовнішній світ, природу і суспільство, так і внутрішній світ самої людини, його формування і розвиток. Культура – продукт творчої діяльності людини як суб'єкта історії. Тому культура є як духовна, так і матеріальна. Матеріальна культура включає в себе духовне начало, оскільки завжди є результатом втілення ідей, знань, цілей людини. Продукти ж духовної культури завжди набувають виразу у матеріальних формах.

"Цивілізація", що буквально означає "громадянський", – це лише певний спосіб культури, її зовнішня, інституціалізована форма. Вона може співпадати або не співпадати з культурою як сутнісною формою існування та розвитку людини. Цивілізація – це культура у поєднанні

з технікою. Причому техніку слід розуміти не тільки як певну систему штучних знарядь праці, що опосередковує ставлення людини до природи, але й як систему механізмів опосередкування взаємин між людьми. Для прикладу: О.Шпенглер у своїй праці "Занепад Європи" усю історію людства подає як послідовність окремих культур, кожна з яких проходить у своєму розвитку два етапи: етап власне культури (доба смислотворення, творчих пошуків, ствердження особистості) та етап цивілізації (доба панування техніки, міста, людських мас).

3. Культура – це універсальна можливість для людини бути в різних світах і переходити з одного світу в інший. Реальні умови для цього складають: а) власний спосіб здійснення культури, яким є діалог; б) специфічний спосіб осягнення людиною культури, яким є розуміння. Там, де є діалог і розуміння, там здійснюється реальне, а не уявне залучення людини до культури або ж адекватне вимогам культури спілкування між людьми та народами. Культура дає людині не тільки засоби входження до тих чи інших світів, а й орієнтири для організації поведінки й усього життя в них.

4. Розвиток культури пов'язаний з постійним становленням нормативно-ціннісних систем, оскільки саме цінності становлять смисловий каркас культури, а сама культура є універсальним ствердженням людських цінностей. Цінності є індивідуальні, групові, загальнолюдські. На їх основі забезпечується як оновлення і передача людського досвіду прийдешнім поколінням, так і процес становлення нового, примноження культурних багатств у процесі творчості.

5. Культура – це царина ствердження і нарощування свободи, а разом із тим механізм акумуляції свободи. Саме у цьому виявляється сутнісна спорідненість культури й демократії. Демократичні інституції водночас спираються на певний рівень культури й, зі свого боку, сприяють її подальшому розвитку. Укорінена в культурі свобода здійснюється як творчість. З іншого боку, культура поєднує буття й свободу, що переростає у творчість, виступає щодо них як опосередкування. Будучи узагальненим людським досвідом, культура дає свободі й творчості вихідні смисли і, завдяки цьому, безпосередньо є репрезентантом буття. Разом з тим культура дає засоби й пропонує форми здійснення людиною її вільних творчих зусиль. Коли людська активність спрямовується безпосередньо на буття, минаючи відповідні

культурні форми та інституції (правові й моральні настанови, вимоги естетичного освоєння світу, національні традиції тощо), тоді ми маємо в результаті знелюднену людину.

6. Культура здійснюється як ствердження самоцінності кожного з її витворів і найперше - самоцінності людини. Між культурою і особистістю існує смисловий зв'язок. Особистісне начало настільки відповідне до самої сутності культури, що особистість є такою формою людського буття, в якій реально здійснюється синтез культури й яка через це є найбільш дійовим механізмом її розвитку.

7. Буття людини в культурі має два виміри: культурний та буттєвий. У першому – людина виступає як носій певних цінностей, творець культури. Вона служить історії, суспільству, а творчість є способом виправдання людини. У другому – людина постає як самоцінність. Окремо – вони є однобічними і згубними для людини. Сила їх – в єдності, що означає: життя повинно бути культурним, але й культура зобов'язана бути життєдайною.

8. КОНТРОЛЬНІ ПИТАННЯ І ЗАВДАННЯ

1. Що таке культура?
2. Як співвідносяться поняття "культура" і "цивілізація"?
3. Що складає змістовний каркас культури?
4. Які функції виконує культура в суспільстві?
5. Які виміри в культурі має життя людини? Дайте їх характеристику.
6. Які функції виконують цінності у людському бутті?
7. Які специфічні риси притаманні сучасній культурі?
8. Які ознаки нового образу світу й людини виявлені культурою ХХ ст.?
9. Які ідеї й цінності, на вашу думку, мають бути поєднані у межах нового світогляду?
10. Виберіть якусь одну із базових цінностей, дайте її розгорнуту характеристику.
11. Напишіть невеликий реферат (5-7 стор.), присвячений еволюції уявлень західної культурології про закономірності розвитку

7. Одиначний прадставник людського роду, класу, групи.
8. Результат пізнавальної діяльності.
9. Теорія цінностей.
10. Поняття, яким О. Шпенглер називає завершальну стадію розвитку культури.
11. Уявлення про належне, досконале буття.
12. Представник екзистенціалізму.

ТЕСТИ ПРОМІЖНОГО КОНТРОЛЮ ЗНАТЬ

1. Культура – це:

- а) продукт людської діяльності;
- б) продукт природи;
- в) зовнішня, інституалізована форма певного етапу розвитку суспільства;
- г) суттєва характеристика людської діяльності;
- г) спосіб освоєння людиною світу, що включає природу, суспільство і внутрішній світ самої людини.

2. Співвідношення понять "культура" і "цивілізація" полягає у тому, що:

- а) ці поняття співпадають за своєю суттю;
- б) поняття "культура" ширше поняття "цивілізація";
- в) поняття "цивілізація" ширше поняття "культура";
- г) ці поняття несумісні по своїй суті.

3. Культура виконує такі функції у суспільстві:

- а) регулятивну;
- б) пізнавальну;
- в) нормативну;
- г) виховну;
- г) трансляції досвіду, знань, опредмечених результатів людської діяльності;
- д) ілюзорно-компенсаторну;
- е) спосіб вияву, здійснення і творення сенсів.

4. Це неправильно, що до базових цінностей відносяться:

- а) життя;
- б) влада;

- в) милосердя;
- г) свобода;
- г) святість;
- д) здоров`я;
- е) сумління;
- є) совість;
- ж) благо;
- з) мудрість.

5. З графи "А" виберіть відповідний імператив, що характеризує кожен із вимірів життя людини в культурі (графа "Б").

А	Б
1. Людина, жива істота, повинна бути благою. 2. Благо повинно бути людським, життєдайним, сумісним з життям і необхідним для нього. 3. Життя повинно бути культурним, але й культура зобов`язана бути життєдайною.	а) буттєвий вимір; б) культурний вимір.

6. Протиставлення "культура-природа" започаткували представники:

- а) філософії Стародавнього Риму;
- б) філософії середньовіччя;
- в) філософії Просвітництва XVIII ст.;
- г) класичної німецької філософії.

7. З логоцентризмом пов`язані:

- а) доба смислотворення, творчих поривань, ствердження особистості;
- б) доба панування техніки, міста, людських мас;
- в) період стрімкого розвитку логіки;
- г) принцип панування у європейській культурі безумовної орієнтації на мислення, слово, закон.

8. З чим пов`язана так звана ідея альтернативної цивілізації?

- а) з підвищенням ролі релігії в житті суспільства;
- б) з "антропологічною революцією";
- в) з нелінійним мисленням в системі світорозуміння;
- г) з новою науково-технічною революцією;
- г) з подоланням логоцентризму;
- д) з екологізацією людини.

9. З графи "Б" виберіть авторів, яким належать висловлювання, наведені в графі "А".

А	Б
1. "Життя повинне бути культурним, але й культура зобов'язана бути життєдайною". 2. "Людяність і служіння людству постануть від культури". 3. "Найголовніше завдання християнства: сполучити святість з войовничою любов'ю, що приймає на себе чуже страждання".	а) О. Шпенглер; б) Ортега-і-Гассет; в) М. Реріх; г) Й. Мец; ґ) А. Камю.

СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

ПІДРУЧНИКИ ТА НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНІ ПОСІБНИКИ

1. Введение в философию. Учебник: В 2 ч. /Под ред. Фролова С.Т. – М., 1989.
2. Горський В.С. Історія української філософії. Курс лекцій. - К.,1996.
3. Нестеренко В.Г. Вступ до філософії: онтологія людини. - К.,1995.
4. Філософія. Курс лекцій. Навч.посібник / Під ред. Бичко І.В. - К., 1993.
5. Філософія. Навч. посібник / Під ред. Надольного І.Ф. – К.,1997.
6. Філософія / Під ред. Заїченка Г.А. - К., 1995.
7. Антологія мировой философии: В 4 т. - М., 1969.
8. Історія філософії: Підручник / За ред. В.І. Ярошовця. – К., 2002.
9. Історія філософії України. Хрестоматія: Навч. посібник. - К., 1993.
10. Мир философии: Книга для чтения. В 2-х ч. -М., 1991.
11. Самосознание европейской культуры XX века. Мыслители и писатели Запада о месте культуры в современном обществе. - М., 1991.
12. Сумерки богов. - М., 1990.
13. Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія: Навч. посібник. - К., 1996.
14. Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія: Навч. посібник. - К., 1996.
15. Читанка з історії філософії. У 6-ти кн. /Під ред. Волинки Г. - К., 1991-1993.
16. Від витоків до середини XIX століття: Короткий довідник з історії філософії. - К., 1997.
17. Філософський словник. - К., 1973.
18. Философский энциклопедический словарь. - М., 1983.

ДОДАТКОВА ЛІТЕРАТУРА

19. Философская энциклопедия: В 5-ти т. - М., 1960-1970.
20. Современная западная философия: Словарь. - М., 1991.
21. Современная западная социология: Словарь. - М., 1990.

ДО ЧАСТИНИ І

1. Аристотель. Метафизика //Соч.:В 4 т. - М.,1976.
2. Асмус В.Ф. Античная философия. - М.,1976.
3. Бэкон Ф. Новый Органон //Соч.:В 2-х т. - М.,1972. -Т. 2.
4. Гегель Г.В.Ф. Философская пропедевтика //Работы разных лет. - М., 1972. - Т.2.
5. Гулыга А. В. Немецкая философия. - М.,1968.
6. Декарт Р. Рассуждения о методе// Соч.: В 2 т. - М., 1989. -Т. 1.
7. История философии в кратком изложении. - М., 1991.
8. Камю А. Бунтующий человек. - М., 1990.
9. Кант И. Пролегомены//Соч. - М., 1965.-Т. 4, ч. 1.
10. Кузнецов В.Н.Немецкая классическая философия. - М,1968.
11. Кузнецов В.Н.Французский материализм, - М., 1991.
12. Лейбниц Г. В. Монадология//Соч. : В 4-х т. - М., 1983. -Т. 1.
13. Локк Дж. Опыт о человеческом разуме //Избр.филос.произв.: В 2 т. - М, 1969.-Т. 1.
14. Маркс К. Тезисы о Фейербахе //Соч. 2-е изд. -Т.3.
15. Ницше Ф.Так казал Заратустра. - К.,1993.
16. Платон. Федон //Соч. в 3-х т. - М,1970.
17. Рассел Б. Человеческое познание. - М,1987.
18. Сартр Ж.-П. Экзистенциализм - это гуманизм //Сумерки богов. - М.,1989.
19. Саух П.Ю. Князь Василь-Костянтин Острозький. – Рівне, 2002.
20. Соколов В.В.Средневековая философия. - М,1979.
21. Соколов В.В. Европейская философия XV-XVII вв. - М,1984.
22. Соловьев В.С. Оправдание добра. Нравственная философия //Собр. соч. - М., 1988. - Т.1.
23. Сковорода Г. С. Соч. в 2-х т. - М., 1973.
24. Тейяр де Шарден П. Феномен человека. - М.,1987.
25. Фейербах Л. Сущность христианства //Избр.филос.произв. - М., 1965.-Т.2.

26. Франко І.Я. Мислі о еволюції в історії людськості. Твори. - К., 1956.-Т. 19.
27. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. - М.,1990.
28. Фромм Э. Психоанализ и этика. - М.,1993.
29. Хайдеггер М. Время и бытие. - М,1991.
30. Чанышев А. Н. Курс лекций по древней и средневековой философии. - М., 1991.
31. Шопенгауэр А. Афоризмы и максимы. - Л., 1991.
32. Юркевич П. 3 науки про людський дух. Вибране . - К., 1993.
33. Ясперс К .Смысл и назначение истории. - М., 1991.

ДО ЧАСТИНИ II

1. Августин. Исповедь //Антология мировой философии. Т. 1.Ч.1. - К.,1991.
2. Бердяев Н.А. Философия свободы. Смысл творчества. - М.,1989.
3. Вебер М. Наука как призвание и профессия //Самосознание европейской культуры XX века. - М., 1991.
4. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста. - М.,1988.
5. Вітгенштейн Л. Філософські дослідження //Читанка з історії філософії. Кн.6.Зарубіжна філософія XX ст. - К.,1993.
6. Гегель Г.В.Ф.Наука логики //Соч. в 14 т. -М.-Л., 1929-1959. -Т. 5, 6.
7. Дільтей В. Виникнення герменевтики //Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. - К., 1996.
8. Ильенко Э.В. Диалектическая логика. Очерки истории и теории. - М.,1974.
9. История диалектики. Немецкая классическая философия. - М.,1977.
10. Камю А. Миф о Сизифе. Эссе об абсурде //Сумерки богов. - М.,1990.
11. Кант И. Критика чистого разума //Соч. в 6 т. - М., 1963-1966. - Т. 3.
12. Копнин Л. В. Диалектика, логика, наука. - М.,1973.
13. Культура, человек и картина мира. - М., 1987.
14. Лакатос С. Методология научных исследовательских программ //Вопросы философии. - 1995. - № 4.
15. Лекторский В.А. Субъект, объект, познание. - М., 1980.

16. Мамардашвили М. Как я понимаю философию. - М., 1990.
17. Маркс К. Экономическо-философские рукописи 1844 года //К.Маркс, Ф.Энгельс. Соч. 2-е изд. - Т. 42.
18. Марсель Г. К трагической мудрости и за ее пределы //Самосознание европейской культуры XX века. - М., 1991.
19. Мифы народов мира. В 2 т. - М., 1980.
20. Наука и культура. - М., 1974.
21. Ницше Ф. Антихристианин //Сумерки богов. - М., 1990.
22. Платон. Софіст //Читанка з історії філософії. Кн. 1.Філософія стародавнього світу. - К., 1992.
23. Полани М.Личностное знание. - М., 1986.
24. Поппер К. Логика и рост научного знания. - М.,1983.
25. Проблема человека в западной философии. - М.,1988.
26. Рорти Р.Філософія і дзеркало природи //Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. - К., 1996.
27. Саух П.Ю. XX століття. Підсумок. – Київ-Рівне, 2001.
28. Сковорода Г. Начальна дверь ко християнському добронравію //Людина і довкілля. У двох кн. - К., 1995. -Кн.2.
29. Сковорода Г. Разговор пяти путников о истинном щастии в жизни //Людина і довкілля. У двох кн. - К., 1995. -Кн.2.
30. Современные зарубежные концепции диалектики. - М., 1987.
31. Соловьев В.С. Кризис западной философии // Соч. В 2 т. - М., 1988.
32. Фрейд З. Введение в психоанализ. Лекции. - М., 1990.
33. Фейербах Л. Основные положения философии будущего // Антология мировой философии. Т. 1.Ч.3. - К., 1991.
34. Фромм Е. Революція надії //Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. - К., 1996.
35. Хайдеггер М. Що таке метафізика //Читанка з історії філософії. Кн.6. Зарубіжна філософія XX ст. - К., 1993.
36. Шелер М.Сутність моральної особистості //Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. - К., 1996.
37. Шпенглер О.Закат Европы //Самосознание европейской культуры XX века. - М., 1991.
38. Чижевский Д. Філософія і національність // Філософська і соціологічна думка. - 1990. - № 2.
39. Юркевич Н.Д. Мир з ближнім як умова християнського співжиття: докази буття Божого //Філософська і соціологічна думка. - 1992. - №9.

ДО ЧАСТИНИ ІІІ

1. Апель К.-О. Априорі спільноти комунікації та основи етики. До проблеми раціонального обґрунтування етики за доби науки //Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. - К., 1996.
2. Аристотель. Политика // Соч.: В 4 т.-4. – М., 1982. -Т.4.
3. Белл Д. Прихід постіндустріального суспільства //Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. - К., 1996.
4. Бердяев Н. А. Смысл истории. - М., 1990.
5. Больнов О.Ф. Філософська антропологія та її методичні причини // Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. - К., 1996.
6. Булгаков С.Н. Философия хозяйства. - М., 1990.
7. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма //Избр. - М., 1987.
8. Вернадский В.И. Размышление натуралиста. Научная мысль как планетарное явление. - М., 1974.
9. Вильчек И. Алгоритмы истории. - М., 1989.
10. Воронович Б. А. Философские проблемы взаимодействия общества и природы. - М., 1982.
11. Гегель Г.В. Философия истории. - М., 1985.
12. Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли. - Л., 1990.
13. Еллюль Ж. Техніка, або виклик століття // Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. - К., 1996.
14. Кантор И. М. История против прогресса. - М., 1992.
15. Козловський П. Постмодерна культура: суспільно-культурні наслідки технічного розвитку //Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. - К., 1996.
16. Кондорсе А. Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума. - М., 1936.
17. Князев В. Н. Человек и технология. - К., 1990.
18. Лайон Д. Інформаційне суспільство: проблеми та ілюзії //Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. - К., 1996.
19. Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология //Соч. : В 50-ти т. - Т. 3.
20. Маркузе Т. Одновимірна людина. Дослідження ідеології розвинутого індустріального суспільства //Сучасна зарубіжна

- соціальна філософія. Хрестоматія. - К., 1996.
21. Масуда Й. Гіпотеза про генезис Homo inteligenens //Сучасна зарубіжна соціальна філософія. Хрестоматія. - К., 1996.
  22. Ницше Ф. О пользе и вреде истории для жизни //Соч.: В 2 т. - М., 1990. -Т. 1.
  23. Новгородцев П. И. Об общественном идеале. - М., 1991.
  24. Печчеи А. Человеческие качества. - М., 1990.
  25. Платон. Государство //Соч. : В 3 т. - М., 1971. -Т.3, ч.1.
  26. Поппер К. Открытое общество и его враги //Соч.: В 2 т. - М., 1992.
  27. Саух П.Ю. Україна на межі тисячоліть. Трансформація духу та випробування національним буттям. – Рівне, 2001.
  28. Сорокин П. Человек. Цивилизация Общество. - М., 1992.
  29. Тойнби А. Постижение истории. - М., 1991.
  30. Франкл В. Человек в поисках смысла. - М., 1990.
  31. Франко І.Я. Що таке поступ? Збір. тв. у 50-ти т. - К., 1978. - Т.45.
  32. Фромм Э. Душа человека. - М., 1992.
  33. Хейзинга Й. Homo ludens //Самосознание европейской культуры XX века. - М., 1991.
  34. Шелер М. Положение человека в космосе // Проблемы человека в западной философии. - М., 1988.
  35. Шопенгауэр А. Свобода воли и нравственность. - М., 1992.
  36. Ясперс К. Про сенс історії //Сучасна зарубіжна філософія. Течії і напрями. Хрестоматія. - К., 1996.

Навчальне видання

Петро Юрійович Саух

ФІЛОСОФІЯ

Навчальний посібник

Комп'ютерна верстка

Г.Ф. Сімчук

Підписано до друку ____ .2003 р. Формат 60 90^{1/16}.
Папір друкарський № 1. Гарнітура Times. Друк трафаретний.
Ум.-друк. арк.14.8. Тираж ____ прим. Зам. № ____.

*Видавництво Житомирського державного
педагогічного університету*
10008, м. Житомир, вул. Велика Бердичівська, 40.